Birinci baskı : 1940
İkinci baskı : 1985
Üçüncü baskı : 1988

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. DİZİ — Sa. 1[b]

OSMANLI DEVLETİNİN DAĞILMA DEVRİ

(XVIII. ve XIX. asırlarda)

YUSUF AKÇURA

3. Baskı

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1988

Türk Tarih Kurumu tarafından *Türk Tarihinin Anahatları* adıyle yazılması kararlaşan eserin, Osmanlı Devletinin dağılma devrine ait kısımlarını bugün fani hayattan çekilmiş bulunan eski Başkanımız Ord. Prof. Yusuf Akçura hazırlamağa başlamış bulunuyordu. Kendisinin ölümü ile yarım kalan fakat mevzuu itibariyle bu devrin, Selim III. zamanı gibi mühim bir faslını toplu bir şekilde gözden geçirmiş olan bu tetkikın da Türk Tarihinin Anahatları için hazırlanıp neşredilen materiyeller arasında umumî istifadeye konulması uygun görüldü. Eserin Kurumumuzca tetkikı sırasında tadile muhtaç veya noksan görülen kısımlarını kararlaşan şekilde düzelterek ve tamamlıyarak basım işine nezaret etmeğe, üyelerimizden Maarif Vekilliği Neşriyat Müdürü Faik Reşit Unat memur edildi.

Kitaba ilâve edilen resim ve haritalar da Kurumun karar ve tasvibiyle yine F. Unat tarafından seçilip ilâve olunmuştur.

İÇİNDEKİLER

RESİMLER

HARİTALAR

I. 1742 de İstanbul ve civarı ile Çanakkale bogazı.
II. 1817 de İstanbul şehri plânı.
III. 1771 de Osmanlı İmparatorluğunun Asya hudutları ve idare taksimatı.
IV. 1812 de Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa hudutları ve idare taksimatı.

Kitaba ilâve edilen resim ve haritalar seçilirken, sadece eserin mevzuunun tamamlanmasına ve aydınlanmasına değil ayni zamanda bu veya buna yakın devre ait orijinal karakter taşıyan birtakım vesikalardan ele geçirilebilenlerin mümkün olduğu kadar bir araya toplanmasına çalışılmıştır.

Selim III. zamanında memleketimizde basılmış ve Üsküdar atlası [*] diye tanınmış mükemmel haritalar mevcut olduğu halde, esere eklenen hudut haritaları ile de o devirde bugünkü gibi tam kat'î bulunmıyan hudutlarımızın Avrupalılarca nasıl itibar edilmekte olduğu gösterilmek istenmiştir.

F. R. U.

[*] Cedit atlas tercümesi, Tabı'hanei Humayun-Üsküdar, 1218(1803)

OSMANLI DEVLETİNİN DAĞILMA DEVRİ

(XVIII ve XIX. asırlarda)

BAŞLANGIÇ

Tarih yazanlar, umumî ve hususî tarihleri, mümeyyiz vasıflarına bakarak, birtakım devirlere ayırırlar. Osmanlı Tarihini de bazı müverrihler, "Teessüs ve Tezelzül", "İntibah ve Teeyyüt", "Şükûh ve İkbal", "Tevakkuf ve Teşettüt", "Teceddüt" gibi parçalara bölmüşlerdir. - Cemiyetimiz mekteplere mahsus Osmanlı Tarihini, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu", "Osmanlı İmparatorluğu", "İmparatorluğun İnhitatı" ve "İmparatorluğun İnhilâl ve İnkırazı" diye dört kısma ayırmıştı.

Biz burada ayni taksimi, pekaz değiştirerek kabul ettik; Cemiyetimizin mekteplere mahsus kitabında "İmparatorluğun İnhilâl ve İnkırazı" denilen devreye "İmparatorluğun Dağılma Devri" dedik.

1. — XVIII. ASIR SONU İLE XIX. ASIR BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ

A. — Devletin hududu ve nüfusu kavmî teşekküâtı, siyassî ve idarî sistemi, iktısadî ve malî ahvali, iktısaden geri, maliyece zayıf olması;
B. — Merkezi siyasinin zâfı, Yeniçerilerin itaatsizliği, mağlûbiyetle biten XVIII. asır harplerinin fena tesirleri vilâyetlerin ahvali;
C. — Osmanlı Devletinin başka devletlerle münasebatı.

A. — XVIII. asır sonlarında, yani Küçük Kaynarca Muahedesi (1774) aktolunduktan sonra, Osmanlı Devleti Karadeniz şimal sahillerini elden çıkarmış olmakla beraber, Asyada hududu, Kafkasya dağlarının hayli şimalinden geçiyor ve Kafkasya kıt'asının küllî kısmını Osmanlı Devletine bırakıyordu. İranla olan şark hududu, Murat IV. ten (*Kasrı Şirin Muahedesi, 1639*) danberi resmen değişmemişti; bu hudut Basra körfezine kadar iniyordu. Bütün Arap Yarımadası, Şap denizinin her iki sahili, Palestin ve Suriye Osmanlıların hükmü altında idi. Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir memleketleri Osmanlılara tâbi olduğu gibi, Fas Emareti dahi Osmanlı Sultanına hürmet ve bir nevi itaat göstermekte olduğundan Akdenizin bütün cenup sahilleri, dahilî hudutları pek te muayyen olmamak üzere Osmanlı tabiiyetinde addolunuyordu. Balkan Yarımadası Tuna ırmağından Mataban burnuna kadar, tamamen Osmanlıların mülkü idi. Tuna şimalindeki Eflâk ve Buğdan Voyvodalıkları Sultan tarafından mansup Fenerli Hıristiyan Beyleri ile idare olunan Osmanlı memleketlerinden madut idi; ancak Kaynarca Muahedesinin bazı maddelerinde bu iki Beylikten bahsedilmiş olmaktan naşi Rusların burada diplomasi tarikile müdahalelerine, darsa bile, bir yol açılmıştı. O zamanlar bu Beyliklerin hududu, Dinyeper munsabına kadar uzanıyordu. Akdenizin şarkındaki Kıbrıs ve Girit büyük adalarile, Adalar denizinin büyük ve küçük bütün adaları Osmanlı memalikinden madut

idi. Hasılı Osmanlı İmparatorluğu, vüs'at itibarile o zamanki Avrupa devletlerinin - Rusya müstesna - en büyüğü idi.

Bu geniş ülkede yaşıyan muhtelif kavimlerin hakikî miktarını tayin etmek imkân haricindedir; çünkü bütün İmparatorluğa şamil, muntazam bir tahririnüfus yapılmış değildi; bu nüfus umumî bir surette 35-50 milyon tahmin olunabilir. Osmanlı İmparatorluğunda sakin ahalinin ekseriyetini müslüman tebaa teşkil ediyordu; bütün ahalinin 1/3 ü gayri müslim kavimlerdi. Gayri müslim kavimlerin nüfus itibarile sırası şöyle gösterilebilir: Rumlar, Ulahlar, Sırplar, Bulgarlar, Ermeniler, Yahudiler, Anadolu Irak ve Suriyede bulunan mütenevvi hıristiyanlarla Mısır kıptileri.

Devletin merkezî teşkilâtında en yüksek makam Padişahtı. Sadrazam onun vekili mutlakı sayılıyordu. Divanı hümayun Sadrazamın riyaseti altında toplanırdı. Bu divana bazan bizzat Padişahın da geldiği olurdu. Müslümanların dinî, adlî ve harsî meselelerinde Şeyhülislâm, en yüksek makamı işgal ederdi; mertebelerin teselsülünde Şeyhülislâm, Sadrazama hemen müsavi addolunur. Hattâ bazı hususlarda ona takaddüm dahi ederdi. Rum Patrikliği, hıristiyan tebaanın, küçük mikyasta bir nevi Meşihat makamı gibi bir şeydi. Padişahın veya Sadrazamın emrile, mutat olan Divanı hümayun âzasından fazla olarak bazı büyük rütbeli ulemadan ve paşalardan terekküp eden meşveret meclislerinin toplanıp mühim meseleleri müzakare ettikleri de olurdu. Ne Patrik efendi, ne de hıristiyanlardan başka bir zat Divanı hümayuna veya büyük meşveret meclislerine dahil değildi; Divanı hümayunda vazifesi bulunan gayri müslimler, munhasıran Divanı hümayun tercümanı denilen kimselerdi ki bunlar da umumiyetle ecnebi lisanlarına vâkıf Fenerli beylerden tayin olunurdu. Bunların vazifesi, ecnebi devletlerle münasebatta tahrirî veya şifahî tercümanlık etmekten ibaret olup, divan âzasından madut değillerdi.

Osmanlı Devletinin esas teşkilâtınca mutlak veya mukayyet bir devlet olup olmaması, hayli münakaşaları celbetmiştir. Bu mesele, şeriatin imam, emîr veya sultanlara verdiği hukukun derecesini sarih tayin edebilmekle, nazarî olarak halledilmiş olursa da bu hallin amelî hiçbir kıymeti yoktur, Filen Osmanlı Padişahları mutlak ve müstebit birer hükümdardı; ancak bu istibdada karşı, fetva makamının

da nazarî bir silâhı, hal' fetvası vardı. Fetva makamı, bu silâhı müessir kılabilmek için, Osmanlı Saltanatının ancak inhitat devrinde hakikî bir istinat kuvveti bulabilmiştir ki o da itaati gevşetmiş olan Yeniçeri ordusudur. Bu cihetle, Osmanlı Padişahlarının mutlak iktidarı, Meşihat makamının hal' fetvası ve bu fetvayı tatbik edebilmek iktidarını haiz asker kuvvetile tahdit edilmiş demek olur. Bundan başka Padişah, çok mühim addolunan meselelerde, Divanı hümayun kararlarını nazardan uzak tutmamakta idi; maamafih, kat'î kararı vermek hakkını bizzat kendisi haizdi. Bütün bu hususlarda en müessir amil, padişah olan zatın seciye ve iktidar derecesi olmuştur.

Kanunî Süleyman zamanında, iktısadî ahvali düzgün olan Osmanlı Devletinin maliyesi de hayli sağlamdı. Süleymandan sonra, devletin siyasetçe olduğu gibi, iktısaden de mütemadî düştüğü görünür. Nihayet XVIII. asrın talisiz harplerile Osmanlı devletinin malî vaziyeti o kadar sarsıldı ki, Selim III. zamanında hariçten istikraz aktile devlet maliyesini düzeltmek çareleri aranmıştır; fakat yapılan teşebbüslerden müspet bir netice alınamamıştır. [1]

Selim III. ün tahta geçtiği sıralarda (1789), artık Osmanlı içtimaî heyeti, kendi ihtiyacını, memleketinden tamamile temin edemiyecek bir hale gelmişti; Mustafa III. zamanından beri bazı levazımatı harbiye için bile harice müracaat ihtiyacı duyuluyordu.

Avrupanın iktısat sahasında vaki olan tekâmüllerine Osmanlı halkı iştirak edememişti. Mustafa II. devrinde başlanan bazı sınaî teşebbüsler bile, iyi idare olunup terakki ettirilememişti. İktısadî cihetten Avrupa ile atbaşı beraber gidememek, maliyece de bittabi zâfı intaç etmiş ve bu zâfı talisiz haricî harplerle dahilî iğtişaşlar büsbütün arttırmıştı.

B. — XVIII. asırda, merkezi siyaset kuvveti, yani saltanat makamı gittikçe zâfa uğramıştır. Bu vakıanın muhtelif sebeplerinden birisi, ve başlıcası, en yüksek iktidar makamında bulunan hükümdarın ve devlet idaresini deruhte eden zâtların ekseriyetle ihata, iktidar, liyakat ve malûmatça noksanları, seciye ve ahlâkça düşkünlükleri ve merkezî

[1] Abdürrahman Şeref, «Ecanipten ilk istikraz teşebbüsümüze ait birkaç vesika», Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, Sene V. Sahife 321-337.

kuvvetin mesnedi olan muntazam askerin, yani Yeniçerilerin her türlü intizam ve itaatten mahrum, mütemadî kıyam ve iğtişaşlarla meşgul bir insan yığını haline gelmesidir.

İş başında bulunanların kıymet ve itibarını eksilten, askerin intizam ve itaatini bozan en mühim amil de, mütemadî harplerin iyi idare olunamıyarak mağlûbiyet ve zayiatın tevalisi olmuştur. Vakıâ XVIII. asır harplerinden muvaffakiyetli neticeler hemen hiç alınamamış ve bu da dissiplini bozarak, orduların inhilâlini mucip olduğu gibi orduları idare eden devlet ricalinin ve binnetice padişahların prestijlerini kaybettirmişti.

Devlet merkezi böyle zâf, iğtişaş ve inhilâl içinde bulunurken, zaten pek sağlam rabıtalarla bağlanmamış olan vilâyetlerin, hususile uzak vilâyetlerin merkezle rabıtaları büsbütün gevşemiş ve Osmanlı İmparatorluğu, çözülüp dağılmağa müsait bir hale gelmişti. İleride biraz tafsil ile bahsolunacağı üzere, Arabistan, Irak, Suriye, Mısır ve garp ocakları gibi uzak eyaletlerden gayri, Rumeli ve Anadoluda bile ağa, bey ve paşaların merkezi hiçe sayarak, hotbehot icraata giriştikleri, ve kendi mıntakalarında adeta müstakil bir hükümdarmış gibi harekete kalkıştıkları görülür.

C. — Bir devletin başka devletler nazarında kadir ve kıymeti, kudret ve kuvvetile mütenasiptir. Zayıf devletler, başka devletlerin ihtiras ve istilâlarına mevzu teşkil ederler. Osmanlı Devletinin zâfından en ziyade istifade etmek, yani Osmanlı memleketlerini istilâ eylemek istiyen devletler Rusya Çarlığı ile Nemçe İmparatorluğu idi. Fransa, İngiltere ve Felemenk devletleri ise Osmanlı memleketlerini iktısadî faaliyetlerine müsait bir saha addederek, muhafaza ve istismarına taraftar görünüyorlardı. Prusya Krallığı, Fredrik II. (Büyük) den itibaren, Avusturya rekabetinden dolayı, Osmanlıya temayül etmişti. XVII. asırdanberi zâfa uğrıyan İspanya ile küçük krallık ve beyliklerden ve kuvvetten düşmüş ihtiyar cumuriyetlerden mürekkep İtalyanın beyneddüvel münasebatta o zaman tesirleri yok gibi idi. Avrupa devletlerinin Osmanlı saltanatına karşı aldıkları vaziyetler, Fransa ihtilâlile hayli karışacaktır.

2. — OSMANLI DEVLETİNİN DAĞILMASINDA BAŞLICA ÂMİLLER

Osmanlı İmparatorluğunun dağılma devrini XIX. asır iptidasından başlatmak doğru olur. Bu dağılmanın birçok âmilleri vardır; bu âmillerin bizce en mühimleri şunlardır:

1. — Garp müverrihlerinin *Réformation* ve *Renaissance* dedikleri fikrî hareketin, XV. ve XVI. asırlarda, Garpta zuhûr edip yayıldığı zaman, medeniyetçe Hıristiyan Garba mütefevvik bulunan İslâm Şarkın ve onun aksamından bulunan Osmanlı müslüman camiasının başka dillerle konuşup başka mezheplere tâbi bulunmasından dolayı, bu harekete iştirak etmemiş olması;

2. — Garp kavimlerinin geniş denizlere seferler tertip edip, müstemlekeler elde ederek servet ve marifetlerini arttırdıkları XVI. asırda, Osmanlıların bu Avrupa hareketine tamamen iştirak edememeleri;

3. — Rönesansın, Reformasiyonun, denizaşırı kıt'alara yayılmanın, elhasıl yeni kurunu orta kurundan ayıran bellibaşlı hareketlerin Avrupa hıristiyan halkında husule getirdiği fikrî ve ilmî intibah ile servet artmasından neş'et eden maddî ve manevî tefevvuka umumiyetle İslâm Şarkın, hususile Osmalı âleminin muvaffakıyetle karşı koyacak vasıtalardan mahrum kalması;

4. — Büyük devletlerin cümlesi gibi muhtelif dinlere, mezheplere inanan, muhtelif dillerle konuşan birçok kavimlere hâkim Osmanlı İmparatorluğunun tebaasını, maddî, manevî tesirlerle uzlaştırarak birleştirmeğe muvaffak olamaması;

5. — İmparatorluğun çok geniş sahaya yayılmış bulunması, merkezî kuvvetin bütün memleketlere kat'î bir kontrol

yapmasını, o zamanki muhabere ve muvasala vasıtalarına nazaran imkân haricine çıkardığından, iyi ve muntazam bir idarenin kabil olamaması;

6. — Türklerde tabiî bir haslet olan istilâ ve tevessü arzusunu, ihtişam ve azamet emelini tatmin ve gittikçe genişliyen memleketin mu'dil idaresini temin için, o zamanki usullerle dahilden toplanan varidatın kifayet etmemesinden naşi, harp ve istilâların bir varidat membaı sayılarak, sonu gelmiyen harplere girişilmesi;

7. — Bu mütemadî harplerin devlet bünyesini zâfa uğrattıktan başka, sulh devirlerinde idare ve intizamın bozulmasına bir sebep teşkil etmesi;

8. — XVII. asır ortalarından sonra, harplerin varidat membaı olmaktan ziyade büyük masrafları mucip olması;

9. — XVII. asır sonlarındaki Viyana ricatinden itibaren harp ve sulh inisiyativi artık Osmanlı Devletinin elinden çıkmış olduğundan komşu devletin ardı arası kesilmiyen taarruzlarına mukabele etmek için hazırlanmak zarureti hâsıl olan orduların, edilmek lâzımgelen harplerin hemen hiçbir varidat temin etmeksizin ancak devletin askerî ve iktısadî membalarını çok daraltmağa sebep olması;

10. — XVII. ve XVIII. asırların muvaffakıyetsiz harplerile, Devletin mühim varidat temin eden ve ahalisinin ekserisi hıristiyan olan eyaletlerinden bir kısmı elden çıkmakla beraber, devletin kudret, nüfuz, şeref ve sultasının da çok rahnedar olması;

11. — Kanunî Süleyman zamanında temeli atılıp, Mahmut I. devrinde vazih ve kat'î bir şekil alan Kapitülasyonlar, Osmanlı Devletinin haricî ticaretinde Osmanlı tebaasının çok zarar görmelerini bais olduğu gibi, Şark sularında Fransız sancağına daha sonraları Felemenklilere, Venediklilere ve İngilizlere verilen imtiyazların da Osmanlı tüccar gemilerinin inkişafına engel teşkil etmesi;

12. — Kapitülasyonlarla gayri müslim Osmanlı tebaasının bir nevi himayesine hak kazandıklarını iddia eden ecnebi devletlerin tesirlerile, muhtelif mezheplere mensup hıristiyan tebaasının hükûmet tarafından idaresinde birtakım müşkülâtın yüz göstermesi;

13. — Osmanlı Devletinin zayıflamasından fırsat bulan ecnebi devletlerinin Kapitülasyonlarda münderiç bazı madde-

leri fazla serbest tefsire başlıyarak, Osmanlı tebaası hıristiyanları himayeye kalkışıp onları metbu devletlerine karşı itaatsizliğe teşvik etmeleri;

14. — Fatih zamanında İstanbul Rum Patrikliğine bahş ve ihsan olunan imtiyazları, Rum Patrikhanesinin mütemadiyen tevsie çalışması ve hıristiyan tebaanın, herhangi cins ve mezhepten olursa olsun, cümlesi üzerine pek geniş olan sultasile de iktifa etmiyerek, adlî, idarî ve hattâ siyasî hususlarda daha geniş iddialara kalkışması;

15. — Rum Patrikhanesinin gölgesi altında üreyip artan Fenerli Rum Beylerinin, çok defa Osmanlı Devletinin haricî siyasetinde ve malî işlerinde mühim mevkiler tutarak, bu kudret ve nüfuzlarını bazan Osmanlı menafiine münafi bir surette kullanmaları;

16. — Harplerin mağlûbiyetle kapanmasından dolayı, iktısaden alettevali zararlara uğrıyan Osmanlı içtimaî heyetinde husule gelen hoşnutsuzluk ve tezebzübün ve idarei hükûmette iktısadî sıkıntılardan naşi, gittikçe artan suiistimallerin neticesi olarak, hükûmetle ahali arasında imtizaç ve ahengin eksilmesi; alelhusus hıristiyan tebaanın gerek dahilî sıkıntılar, gerekse haricî propagandalar tesirile Osmanlı camiasından ayrılmak emel ve arzularının kuvvetlenmesi, nihayet bunların filî hareketlere bile kalkışmaları;

17. — Osmanlı devletinin siyasî, adlî ve idarî teşkilâtının esaslarından biri olan İslâm şeriatinin zaman ve mekâna göre terakki ve tekâmül ettirilememesinden naşi, devleti ve içinde bulunan kavimleri idareden âciz kalması;

18. — Gerek merkezde, gerekse vilâyetlerde adaleti tevzi ve saltanatı temsil eden makamların şeriata ve kanuna muğayir keyfî hareketlerinin artması ve binnetice zulmün, irtikâp ve irtişanın meydan alması;

19. — Şeriat esaslarına göre tanzim olunan mektep ve medreselerin, XVII. asırdan itibaren garpta inkişaf eden serbest ulûmu benimsiyemediğinden dolayı, müslüman Osmanlıların medenî tekâmüllerine kâfi derecede hizmet edememesi, hattâ bu mektep ve medreselerin XV. ve XVI. asırlarda bulunduğu seviyeden aşağı düşerek ilim ve marifetçe Osmanlıların Garbe nazaran geri kalmalarına sebep olması;

20. — Garpte Rönesanstan sonra, üniversiteler, yani medreseler mütemadi terakki ve inkişaf ettikten ve dinî alâkalardan yavaş yavaş sıyrılmağa yüz tuttuktan başka, ayrıca ihtisas mektepleri, meselâ barbin usul ve kaidelerini, gemilerin inşasını, top ve tüfek imal ve istimalini, istihkâm hafir ve tanzimini öğreten mektepler açılmış iken Osmanlı memleketlerinde ve umumiyetle şarkta, XVIII. asır sonlarına kadar böyle teşebbüslerin hemen hiç vaki olmaması;

21. — Harplerde muvaffakıyetsizliklerin, idarede tezebzüplerin, maliyede sıkıntıların, adliyede adaletsizliklerin, hükümdarlarda zâf ve aczin, ulûm ve maarifte inhitatın tabiî bir neticesi olmak üzere cehil ve taassubun hâkim mevkie geçmesi ve her nevi teceddüt ve terakkiye mümanaat edebilecek bir kuvvete malik olması;

22. — XVIII. asırda buhar kuvvetinin ve buharlı makineler, imalinin garpte keşfolunarak XIX. asır başlarından itibaren Garpte servetin tezayüt ve temerküze başlaması ve bu suretle Garbin Şarka karşı korkunç bir iktısadî tefevvuk kazanması; nihayet Garpte büyük sanayi sermayesinin ve buharlı büyük sanayiin mütemadiyen inkişafı esnasında, şarkın küçük sermaye ve sanayi seviyesinden yükselemiyerek, sermaye ve sanayi sahasında, yani siyasî ve içtimaî hayatın ruhu demek olan bir sahada, şarkın garpten çok geriye kalması.

Yukarda sayılan amiller, bir devletin inhitat ve inkırazına kâfi gelebilecek illetlerdir. Osmanlı Devleti, bütün bu illetlerle malûl olmasına rağmen. XVIII. asırdan sonra dahi, mütemadi küçülmek ve zayıflamakla beraber, bir buçuk asır kadar daha yaşıyabilmiş ve inkıraz sıralarında bu devletin esas unsuru olan Türklüğün harikulâde hayatiyeti, parçalanarak dağılmış imparatorluğun içinden taze ve kavi bir devletin doğmasına kifayet etmiştir.

3. — OSMANLI DEVLETİNİN XIX. ASIR BAŞINDA DAĞILMASI

A. — Kırımın ayrılması;

B. — Türk ve müslüman olmıyan kavimlerin ayrılmağa başlamaları: a) Buğdan ve Eflâkın ayrılmasını hazırlıyan amiller; b) Sırbistan ve Karadağın ayrılmasını hazırlıyan amiller; c) Yunanistanın ayrılmasını hazırlıyan amiller; d) Ermenilerin ayrılmak hareketlerinin mebdei;

C. — Türk olmıyan müslüman kavimlerin ayrılmaları başlangıcı: a) Arabistan kavimleri; Vehabî hareketi; b) Mısır eyaleti ve Garp Ocakları; c) Bazı Suriye kavimlerinin, Kürt aşiretlerinin ve Arnavut kabîlelerinin ayrılmağa müteveccih hareketleri;

D. — Bazı valilerin merkezi tanınmıyarak müstakil harekete kalkışmaları; bu hareketlerde gayri Türk kavimlerin rolü; Osmanlı İmparatorluğunda anarşi; her tarafta birtakım eşkıya çetelerinin zuhuru.

Osmanlı İmparatorluğunun dağılma devrinde iki tarihî vetirenin devamı görülmektedir. Bunlardan birincisi, imparatorluk arazisinin haricî düşmanlar tarafından zapt ve istilâsı, ikincisi ise, imparatorluğu terkip eden gayri Türk ve gayri müslim unsurların camiadan ayrılıp müstakil birer siyasî heyet teşkil etmeleri.

Haricî düşmanların imparatorluk arazisini istilâları, XVII. asır sonlarında başlar; daha önce bazı yerler kaybedilmiş ise de, onlara tekabül edecek fütuhat da yok değildir. Viyana ricatinden sonra (1683), Tunanın şimalindeki arazi artık kaybedilmiş demektir; ancak bugün, Romanya denilen kıt'ada, daha iki asır kadar, bazı tahavvüllerle Osmanlı hâkimiyeti muhafaza edilebilmiştir.

Asya ve Afrika hudutları XVIII. asırda, bazı temevvüçlerle beraber, değişikliklere uğramadı;

Karadenizin ve Kafkas dağlarının şimalinde, ya doğrudan doğruya saltanat merkezinden idare olunan yahut Osmanlı sultanlığına tâbi Kırım Hanlığı ülkesinden sayılan kıt'alar, XVIII. asrın sonlarına değin vaziyetlerini muhafaza ettiler.

XIX. asır başlarına gelinciye kadar, Osmanlı memleketlerinde isyan ve ihtilâller eksik olmamakla beraber, asi ve ihtilâlcilerin Osmanlı camiasından ayrılıp müstakil bir devlet teşkiline kalkışacak derecede filen cesaret göstermeleri ender dir. XIX. asır başlarından itibarendir ki, Osmanlı tebaasından bazıları, dinî ve millî istiklâl iddialarile kıyam etmişlerdir. Bunlar Avrupa hıristiyan devletlerinin muavenet ve müdahalelerile nihayet istiklâl kazanıp Osmanlı camiasından ayrılarak müstakil birer siyasî heyet vücude getireceklerdir. İşte bu mühim tarihî vetireye "Osmanlı İmparatorluğunun Dağılması„ namını vermekteyiz. Bu inhilâl vetiresi iptida hıristiyan kavimlerin hareketile başlamış iken, gitgide müslüman kavimlere de sirayet ederek ve zaman geçtikçe süratlenerek nihayet Osmanlı saltanatının tamamen inhilâline amil olacaktır.

Bizim bu fasılda bahsimize mevzu olacak vakıalar ve o vakıalar münasebetile beyan edilecek mütalealar, bu dağılma hâdisesini irae ve izaha çalışacaktır.

A — *KIRIMIN AYRILMASI*

XVIII. asrın ikinci yarısında, kocası Petro III. ü öldürterek Rusya Çarlığı tahtına çıkan Katerina II. (1761 - 1796), Rusyaya hemhudut Lehistan ve Osmanlı Devletlerini, elinden gelirse tamamen, gelmezse bazı komşularile uyuşup paylaşarak kısmen, zaptetmek emelinde idi. Lehistan Cumuriyetinin esas teşkilâtındaki uygunsuzluktan ve arazisinin her tarafı açık bulunmasından, Osmanlı sultanlığının da bir asır süren mağlûbiyetlerle hâsıl olan zâfından dolayı, Katerinanın maksadına ermesi pek muhtemeldi.

Rusya ve Nemçe İmparatorluklarile Prusya Kırallığı, uyuşarak, 1772 de Lehistanı ilk defa taksim ettiler. Bu taksime takaddüm eden Rusyanın Lehistana müdahaleleri, Lehistan istiklâl ve tamamiyetinin muhafazasını en esaslı menafii iktızasından gören Osmanlı Devletinin Rusyaya ilânı harp etmesini icap ettirmişti. 1768 den 1774 e kadar devam eden Osmanlı - Rus seferinde, Osmanlı Orduları mağlûp oldular. O aralık (1772), Lehistanın ilk taksimi de vukua geldi.

Osmanlı saltanatı bu harple Lehistanın taksimine mâni olamadıktan başka, kendisine tâbi Kırım Hanlığını elinden kaçırdığı gibi, daha birtakım büyük zararlara katlanmağa mecbur kaldı: Osmanlı - Rus harbine nihayet veren Kaynarca Muahedesi (1774) ile Kırım Hanlığı, Azak Denizinin sahilleri ve Karadeniz sahillerinin birkısmı Osmanlı Devletinden ayrılıyor; Rusya Boğazlardan askerî gemilerini geçirmek, Karadenizde ve Akdenizde serbest seyrüsefer etmek haklarını kazanıyor; nihayet müphem bazı ifadelerle Osmanlı tebaası hıristiyanların Rusya tarafından himaye olunmalarına ip ucu veriliyordu *(Kaynarca Muahedesi, madde: 7)*.

Kırım istiklâli, Kırım ahalisinin Türk ve müslüman olmalarından ve istiklâlin pek az devam ederek Kırımın Rusyaya ilhakile nihayet bulmuş olmasından naşi, Osmanlı İmparatorluğunun dağılması vetiresine dahil olmaktan ziyade Osmanlı memleketlerinin diğer devletler tarafından istilâsı mahiyetinde görünürse de, Kırım Hanlığının, Osmanlı saltanatı tâbiliğinden ayrılarak, pek az bir müddet için olsa bile, müstakil bir hanlık teşkil etmiş bulunması, vakıanın inhilâller sırasında zikrine hak verdirir. Kaynarca Muahedesinin üçüncü maddesi, Kırım Hanlığını tam müstakil bir devlet halinde, Osmanlı ve Rusya devletleri namına sarahatle tasdik ve kabul ediyordu. Bu muahedenin aktinden beş sene sonra, ayni devletler tarafından Aynalı Kavakta imza olunan tenkihname ile, Kırım istiklâline dair maddeler teyit ve Osmanlı Devletinin şeriati islâmiye ile alâkalı bazı hukuku da tavzih edilmişti. Fakat daha bir beş sene geçtikten sonra, İstanbulda aktolunan diğer bir muahede ile, Kaynarca Muahedesinin üçüncü maddesi ve onu tavzih eden Aynalı Kavak Muahedesinin maddeleri ilga edilmiştir; yani Rusya, Kırım Hanlığının istiklâlini bitirerek imparatorluğa ilhak etmiş ve bu keyfiyet Osmanlı Devleti tarafından kabul ve tasdik olunmuştur.

Demek oluyor ki, Kaynarca Muahedesile istiklâl kazanmış olan Kırım Hanlığının müstakil idaresi, - o da nazarî ve hukukî olarak; çünkü filen Ruslar tahakküm ediyorlardı, - ancak on yıl kadar devam edebilmiştir.

B — TÜRK VE MÜSLÜMAN OLMIYAN KAVİMLERİN AYRILMAĞA BAŞLAMALARI

a) Buğdan ve Eflâkın ayrılmasını hazırlıyan âmiller — Kırıma garpten komşu olan Buğdan ve Eflâk memleketleri de, Kırım gibi Osmanlı devletinin hükmü altına girdikleri zamandan itibaren, bir nevi muhtariyetlerini muhafaza edegelmişlerdi. Osmanlıların burayı zapt ve istilâlarından önce de, Buğdan ve Eflâk beylikleri, az çok müstakil devletler halinde mevcut idi. Osmanlı Devleti 1391 de Eflâkı ve 1461 de Buğdanı zaptederek himaye ve tâbiiyeti altına aldı ise de, muhtariyetlerini muhafaza etti; bu iki kıt'a Sultanların âli hakimiyetini tanımak ve devlete muayyen vergi vermekle beraber, "Voyvoda" denilen yerli prensler tarafından idare ediliyordu. Eflâk ve Buğdan Beylerinden bazıları, saltanat makamına tâbiiyet ve sadakatte kusur etmiyorlar idise de bazıları [Meselâ Mihal (1593-1601)] istiklâl iddiasına kalkışarak devletin başına gaileler açıyorlardı; bundan başka yerli asılzadeler, prenslik makamını elde etmek için, mütemadi entrikalar çevirerek, hemen her sene beyler değişip duruyordu.. Osmanlı Hükûmeti, bu karışıklıklara mâni olmak maksadile, nihayet yerli perns nasbetmemeğe karar verdi ve XVIII. asır başlarından itibaren, ekserisi Fenerli Rum Beylerinden olmak üzere, Eflâk ve Buğdana voyvodalar tayin etmeğe başladı. XIX. asır başlarına kadar İstanbuldan nasbolunup gönderilen bu Fenerli Rum Beylerin çoğu ahaliyi iyi idare etmemişler, kendi servetlerini arttırmaktan başka çok birşey düşünmemişler ve bu suretle tab'an halim ve selim, itaate alışkın olan Eflâk ve Buğdanlıları, Osmanlı Devletinden soğutmuşlardır.

Eflâk ve Buğdan ahalisine Ulah deniliyordu. Ulahların bir kısmı Macaristanın şimdi Transilvanya denilen kısmında sakin idiler. Eflâk ve Buğdan Ulahları ortodoks mezhebinden oldukları halde, Transilvanyadakiler katolik mezhebine geçmişlerdi. Bu katoliklerden, papaz olmak istiyen gençler, Romaya gidip tahsil görüyorlardı. Bunlar, Papalığın propaganda mektebinde, Lâtin dilini öğrenmekle beraber, Romada eski Roma İmparatorluğunun tarihini tetkik ve abidelerini temaşa etmek imkânını buluyorlar ve bu vasıtalarla memleketleri olan eski Daçyanın birinci asırda İmparator Trayan

askerleri ve kolonları tarafındn zapt ve temdin edilmiş olduğunu öğreniyorlardı. Vakıâ lisanları da kısmen lâtinceden teşaup etmiş bir dildi. Gitgide Ulahlar, Romen ismini taşımağa, ve kendilerini Roma Lejiyonlarından buralara yerleştirilmiş Romalılarla onların bel' ve temsil ettiği kavimlerin ahfadı saymağa başladılar. Böyle yüksek bir ırka ve bir medeniyete mensup olduktan başka, o ırkın büyük ve müterakki lisanını muhafaza etmiş olmak gururu, Ulah gençlerine şiddetli bir hissi millî ifaza ediyordu. Kavimlerini Yunanlılaştırmağa uğraşan Rum Papazlarile Fenerli Beylere dost olmadıkları gibi, hâkimleri olan İslâv, Macar veya Türklere tâbi kalmağı da hazmetmek istemiyorlardı.

Macaristana tâbi Ulahlar arasında ilk millî cereyan, Romenlik cereyanı, 1750 senelerine doğru tarih ve filoloji tetkikatı suretile başlamıştır. Bu hareketin elebaşılarından *Samuel Klein* yazdığı lisaniyat kitaplarında romencenin temiz lâtinceye çevrilmesini istiyor, tarih kitaplarında ise, Transilvanya ve Buğdanda sakin halkın Lâtin menşeinden gelme tek bir kavim olduğunu iddia ediyordu.

Romenler arasında Fransız İhtilâlinin tesiri de muhakkaktır: Fenerli Beyler, memleketin asil sayılan zengin aileleri, Fransız lisanını öğreniyor ve Fransa edebiyatını okuyor ve Fransa ihtilâl fikirlerini massediyorlardı. Hattâ bu fikirlerle meşbu gençler arasında, "Millî Fırka„ namile bir teşekkül dahi vücude gelmişti.

Ulemanın tetkkikat neticelerini ve Fransa İhtilâlinin hürriyet ve milliyet fikirlerini, şairler daha serbest ve daha geniş ifadelerle neşr ve telkine kalkıştılar. *Yorgi Assaki* adlı bir Eflâk şairi, Romada bulunduğu zaman kendisini "Daçyadan ecdadı nezdine misafir gelmiş bir romen„ telâkki ediyor. İtalya memleketi ile Tiber nehri şerefine kasideler yazarak, ırkî vehdeti terennüme çalışıyordu. Eflâka döndüğü zaman millî mektepler açmağa, bu mektepler için kitaplar yazmağa ve hattâ millî bir tiyatro açarak bir gazete dahi çıkarmağa kalkıştı. O sıralarda Transilvanyadan Buğdan ve Eflâka gelen *Yorgi Lazar*, Transilvanya âlimlerinin tarihî tetkikat ile buldukları menşede birlik fikrini, buraların Romenlerine telkin ve neşre uğraştı.

Görülüyor ki, bu Romen âlim ve şairlerinin ideali, ırk ve lisan vahdetine dayanarak Karpatlardan Karadenize ve

Tunaya kadar, büyük, müstakil ve müttehit bir Romanya meydana getirmektedir.

Fikir sahasında vaki olan bu telkinlere, Rusların şarkı istilâ etmeleri yardım etmiştir: Kendilerini Bizansın varisi sayan Çarların emel yolları üzerinde bulunan Buğdan ve Eflâk, Petro I. denberi Rusların siyasî, dinî propagandalarına maruz kalmıştır. Ortodoks mezhebi Rus ve Romenler arasında yalnız dince değil, mezhepçe de bir vahdet hâsıl etmiş olduğundan propagandayı teshil ediyordu. Petro I. in Türklerle harpleri esnasında, ajanları, Yunan ve Sırplarla meskûn mıntakalarda olduğu gibi, Buğdan ve Eflâk memleketlerinde dahi faaliyetten geri durmamışlardı. Katerina II. Birinci Türk harbinde buraları işgal etmiş ve Kaynarca Muahedesi aktolunurken Eflâk ve Buğdan hıristiyanlarının bir nevi hamisi kesilerek, muahedenin 16 ıncı maddesinde Eflâk ve Buğdan Voyvodalarile ahalisi lehine ve Osmanlı Devletinin nüfuz ve hakimiyeti aleyhine, evvelâ, saniyen, salisen, rabian diye 10 fıkra sıralanmış ve 10 uncu fıkra ile bir nevi müdahale kapısı açılmıştı: «Devleti Aliyye canibinden Rusya İmparatorluğunun elçilerine ruhsat ve muvafakat verilir ki işbu iki Voyvodalıkların *(yani Eflâk ve Buğdan Voyvodalıklarının)* iktızasına göre sıyanet ve müsaade olunmalarına muzaheret ederler; devletyne lâyık olan itibarı dostane muktezasınca Rusya elçilerinin arzettikleri kelimatlarına riayet eylemesine Devleti Aliyyemiz taahhüt eder.»

Eflâk ve Buğdan Beylikleri, işte bu suretle, ahalisinin hiç olmaza yüksek tabakasında millî his ve fikirler inkişaf etmiş ve Osmanlı Devleti tarafından buralarda bir nevi Rus himayesine riayet olunacağı taahhüt edilmiş bir halde, Selim III. devrine intikal eylemiş bulunuyordu.

b) Sırbistan ve Karadağ'ın ayrılmasını hazırlıyan amiller — Sırbistan istiklâl hareketinin mukaddemeleri de Selim III. devrinde görünmeğe başlar. Birtakım Sırplar, 1805 te, Belgrad muhafızları olan Osmanlı askerleri arasında çıkan bir ihtilâftan derhal istifadeye kalkışarak isyan etmişler ve Belgrad'ı yağma eylemişlerdi. Bu Sırp isyanlarının başında Avusturyada küçük zabitlik ederek biraz askerlik öğrenmiş *Kara Yorgi* adlı biri bulunuyordu. Etrafına toplanan çete, dağlarda ve ormanlarda domuz güden ve meslekleri iktızası daima müsellâh gezinen ve serbestliğe alışkın bulunan kimselerle, Sırp şarkılarında adeta birer millî kah-

raman gibi gösterilip alkışlanan yol kesici, köy basıcı haydütlardan (*Haiduk*) ibaretti.

Osmanlı Hükûmeti, Sırp asilerine karşı asker toplamağa başlamıştı. O sırada Rusya Buğdana taarruz ederek, Osmanlı Devletile harbe girişti (1806). Ruslar, biraz evvelde söylendiği veçhile, Türk tebaası olan hıristiyanları ta Birinci Petro zamanındanberi metbuları olan Osmanlı Devleti aleyhine isyan ve kıyama teşvik etmekte idiler. Bu sefer de Rusya Devleti, Sırbıstan kıyamını teşvik ve tahrik etmiştir. Altı yıl kadar devam eden Osmanlı - Rus harbinin sonunda aktolunan Bükreş Muahedesinin 8 inci maddesinde (1812). Rusyanın tazyiki ile Osmanlı Devleti, Sırplara da bazı imtiyazlı haklar tanımağa mecbur olacaktır [1].

Bu diplomasi tesirlerinden başka, Sırpların istiklâl emelini hazırlıyan fikrî amiller de hiç yok değildir: Şarkî Avrupada büyük bir miktara baliğ olan İslav ırkının mühim bir kısmı, Avusturyanın cenup ve cenubu garbisile, Osmanlı İmparatorluğunun şimali garbisinde yaşıyorlardı. Osmanlı tabiiyetinde bulunan hakikî İslavlar, Sırplarla Karadağlılar idi. XVIII. asrın ortalarından itibaren Çekler arasında Almanlar aleyhine başlıyan İslavlık fikirlerinin serpintisi, nihayet XIX. asrın başlarında Sırpların okur yazarları arasına da sirayet etmişti.

Sırpların bir kısmı olan Karadağlılar, içine girilemiyecek kadar çetin dağlar yığınından ibaret memleketlerinde, Osmanlı Devletinin bu havalide hakimiyetini tesis ettiği XIV. asırdanberi, resmen Osmanlı tebaası sayılmakla beraber, başlarındaki Beyleri ve papazları idaresi altında, filen hemen hemen müstakil bir tarzda yaşayıp gidiyorlardı. Osmanlı Saltanatının kudretli devirlerinde, dağlar arasına sıkışmış bu bir küme fakir ahaliye ehemmiyet veren yoktu; kendileri de itaat ve inkıyattan ayrılacak bir kudreti haiz değillerdi. Ancak Petro I. den, XVII. asır iptidalarından itibaren, Rus ajanları Karadağa dahi nüfuz ederek, mezhep vahdetinden bilistifade Karadağlıları Osmanlı Saltanatı aleyhine isyana teşvik ettikleri gibi Rusya Çarlığına da rapta çalışmışlardır. Bu tesirlerdir ki XVIII. asır sonlarında Karadağlılar Müverrih

[1] Bükreş Ahitnamesi, Muahedat Mecmuası, - İstanbul, Ceridei Askeriye Matbaası, 1881 — Cilt IV. Sahife 49 - 57.

Cevdet Paşanın dediği gibi "Hali isyan ve sergüzeştiye" temayül etmişlerdir [1].

c) Yunanistanın ayrılmasını hazırlıyan âmiller — Yunanlıların istiklâl hareketleri; filen Mahmut II. zamanında başlamış ise de, XVIII. asrın sonlarından, yani Selim III. devrinden itibaren bu hareket, fikir sahasındaki faaliyetlerile kendini göstermiştir. Rumelinin hıristiyan-ortodokslarla meskûn her tarafına olduğu gibi, Yunanlıların oturdukları memleketlere de tâ Petro I. den beri Rus propagandacıları dağılmışlardı. Kaynarca muahedesile hitama eren Türk - Rus harbı esnasında, Rus donanması Adalar denizine gelip Osmanlı donanmasını Çeşme limanında yakarken (1770), Adalarda ve Morada sakin rumların isyan hareketi baş göstermişti. Kaynarca Muahedesinin 7 inci maddesile, yukarıda yazıldığı üzere, Osmanlı tebaası hıristiyanların metalip ve ef'ali hakkında, Rusyanın bir nevi müdahalesi de kabul olunmuştu. Daha sora Katerina II. İkinci Türk seferine (1787-1791) başladığı sıralarda, müttefiki Nemçe Çasarı Josef II. nin "büyük grek plânı" denilen çok geniş hayalli programını kabul etmiş ve kendi torunu Konstantini İmparatorluk tahtına oturtmak şartile, Bizans İmparatorluğunu ihyaya hazırlanmıştı. Lâkin Fransa ihtilâlinin tevessüü, Josefin ölümü, ve harbin birinci Türk harbi gibi muvaffakiyetli cereyan etmemesi, bu geniş hayalleri suya düşürmüştü.

Fransızlar, İhtilâl ve Napolyon devirlerinde, Yedi Yunan adasını zaptederek Balkan Yarımadasının garbına ve şimali garbisine müessir olacak vaziyete gelince, memleketlerinde artık unutulmağa başlıyan ve unutulmasine uğraşılan ihtilâl fikirlerini, bilhassa milliyet fikrini, Osmanlı tebaası hıristiyanlar arasına, Yunanlılar içine sırf kendi siyasetlerine hizmet için, yaymağa girişmişlerdi.

Bu haricî ve siyasî tesirlerle beraber, XVIII. asır sonlarına doğru, Yunan şair, müverrih ve muharrirlerinin de Yunanistanı ve hattâ Yunanlı saydıkları bütün Bizans İmparatorluğu memleketlerini Türklerin elinden alıp, o eski İmparatorluğu ihya etmek hayal ve emelleri ve bunları te-

[1] «Karadağlılar, hernekadar hali isyan ve sergü: muşlar ise de zaten Devleti Aliyye reayasından olup... N. şin'de bile Kara Mahmut Paşanın bölük başıları oturuyo. Sayfa 228-229).

yolunda bir hayli faaliyetleri vardır. Bu geniş hayalli şair ve muharrirler, Osmanlı saltanatının maddi hakimiyeti ve Rum Patrikliğinin manevî nüfuzu altında bulunan bütün ortodoksların bir dereceye kadar Rumlaşmış olduklarını bildiklerinden, Sultan tebaası ortodoksların cümlesinin hürriyet ve istiklâlini istihdaf etmişlerdir. Hayallerinin gayesi, Türkleri Avrupadan sürüp çıkarmak, Yunanlılaşmış Şarkî Roma İmparatorluğunun payitahtı Kostantaniye'yi istirdat etmek, Ayasofyayı tekrar hıristiyanlığın kadim mabedi haline getirmek, hasılı hıristiyan ve Yunanlılaşmış Bizans İmparatorluğunu tekrar diriltmek idi... Bu büyük hayale, onlar *"Büyük fikir* (Megalo İdea)„ diyorlardı. Bu şair, muharrir ve müverrihlerin yazıları tâ İstanbulun Türkler tarafından fethindenberi, Rum kilise ve mekteplerinde an'ane olarak devam eden his ve fikirden, umumiyetle an'ane ve hürafattan mülhem olduğu gibi, Avrupada XVIII. asır sonlarında intişar eyliyen milliyet fikirlerinden ve Alman tarihi ve lisanı taharriyatının verdiği semerelerden de kuvvet almış bulunuyordu.

İstanbulda Fener Rum Patrikliği, eski Bizans an'ane Ve hürafelerinin zengin bir hazinesi idi: Patrikhanenin kapısı üstüne hakkolunan Bizans kartalı, her sene yaldızlanarak, parlayıp duruyordu... Patrik İstanbul İmparatorlarının tacını giyer ve harmanisini taşırdı... Patrikhane, Bizans İmparatorluğunu Rum kiliselerinin içinde yaşatır gibi idi... Rum Patrik, Metropolit, Papas ve Diyakosları kiliselerindeki dua ve vaızlarile, mektep ve medreselerindeki ders ve talimlerile eski Bizanslılık ruhunu öldürtmemeğe çalışıyorlardı...

Asırlarca süren ve Osmanlı hükûmeti tarafından kâfi derecede dikkat nazarına alınmıyan, bu hatıralar, bu hisler ve bu haller, XVIII. asrın sonlarında, yani Osmanlı saltanatının zâfı şiddetlenip, Garpta, komşu hıristiyan devletleri kuvvetlendiği ve millî fikir ve hisler etrafa yayıldığı zaman yeni bir inkişaf safhasına girdi: Fransız İhtilâli fikirleri, ticaret dolayısile garp memleketlerile hayli temasta bulunan Rumlar arasında intişar etmeğe başladı. Fransanın, Direktuar, Konsüllük ve İmparatorluk devirlerinde şarka doğru tevessüü, evelce Rus gemilerinin Adalar denizinde görüldüğü zamanlar olduğu gibi, Rumlar tarafından memnuniyet ve ümitle karşılandı. Ne namda olursa olsun Fransa hükûmetleri umumî bir surette Sultanla iyi geçinmeği, şarktaki geniş menfaatlerinden dolayı işter gibi görünüyor idiselerde, Yunanlılara da ümitbahş vaitlerde bulunmaktan geri kalmıyorlardı...

XVIII. asır sonlarına doğru, Yunanlıların fikir ve emellerini açıktan açığa ilk ifade edenlerden maruf bir muharrir vardır: *Adamantius Korayis.* XVIII. asrın ortalarında Sakız adasında dünyaya gelen bu adam, zengin bir ipek tüccarının oğludur. Gençliğinde Avrupaya gitmiş ve Monpelie Darülfünununda tıp tahsil etmiştir. Fransız İhtilâli esnasında Pariste bulunur ve ihtilâl fikirlerile meşbu olarak, istibdat ve tahakküme karşı husumet bağlar. Müstebit addettiği Osmanlı hükûmet ve idaresine düşmandır. Rumları Osmanlıya mahkûmiyetten kurtarmağa çalışmağı kendine bir gaye ittihaz eder; fakat bunun için siyasetten ziyade ilimle meşgul olur. Halkın kullandığı yeni rumcayı, eski yunanca yerine edebî lisan olarak kullanır; ve böylece okuyup yazarak, yeni rumca ile ilk kütüpaneyi tesis eder. Dostlarından *Gazis*'i teşvik ederek, Yunan menafiine hizmet etmek üzere Viyanada bir mecmua neşrine de delâlet etmiştir.

Korayisden sonra, ayni gayeye çalışan birisi de şair *Rigas*'dır. Takriben 1760 senesinde Tesalyada doğan bu adam, fransızca, almanca ve italyanca dillerini öğrenmişti; şair ve musikişinas idi. Rumlara yeni harp usullerini öğretmek kastile fenni harp üzerine de eserler yazmıştır! Rigas bir aralık Tarabyada Fenerli Beylerin yanında yaşamış ve XVIII. asır sonlarında Eflâk Beyi *Mavroyani* ile birlikte, Bükreşte bulunmuştur. Sonra Viyanaya giderek Yunanistanın istiklâline çalışmak üzere bir cemiyet tesis etti. O sıralarda müstakil büyük Yunanistanın bir haritasını tersim ile tabetmiştir; bu mevcut bir memleketin haritası değil, muhayyel bir ülkenin mutasavver bir programı idi... Rigas'ın tahayyül ettiği Yunanistan çok genişti: Şark hududu Anadolu ortalarından, şimal hududu Karadenizin şimalinden, yani Osmanlı İmparatorluğunun Kırımı kaybetmeden önceki XVIII. asır hudutlarından, ve Karpat dağlarile Tuna ve Sava nehirlerinden, garp ve cenup hudutları ise Adriyatik ve Akdenizden geçiyordu. Rigas bu haritasına şehirlerin eski ve yeni isimlerini kaydettikten başka, Yunan ve Bizansın meşhur adamlarının, imparatorlarının resimlerini ve sikkelerini de tersim ve hakketmişti. 12 büyük paftadan mürekkep bu harita "Helenler ve Helensevenler için„ ithafile tabolunmuştu.

Bu harita çok geniş bir *Helenizm* emel ve hayallerinin remzi, adeta bir bayrağı idi. Yunanlılarca, belki yakın zamanlara kadar bu harita, eski Yunanistan haritası olmaktan ziyade müstakbel ve muhayyel bir büyük Yunanistanın siması sayılırdı.

Fransa İhtilâli, Rigas'ı çok müteheyyiç etmiştir. O sıralarda şair, Yunanlılar için bir "Marseyyez„ de yazdı :

"Haydi kalkın, Helen çocukları, şeref ve şan günü gelmiştir; meşhur ecdadınıza lâyık evlât olduğunuzu gösterin!..„ diye başlıyan bu müheyyiç şarkının nakaratı şu idi: "Helen çocukları, silâha sarılın, düşmanımızın (yani Türklerin) menfur kanı ayaklarımız altında seller gibi aksın!..„

Bugün Atinada, Akademi, Darülfünun ve millî kütüpane binaları grupunun önünde beyaz mermerden muhteşem bir heykeli, cenup güneşinin parlak şualarile halelenen bu şair, Yunanistanın daha doğrusu Bizans İmparatorluğunun ihyasını emel edinerek bir hayli şiirler daha yazdı. Bunlardan birisinde şöyle bir parça vardır: "Şarktan garba, şimalden cenuba hepimiz vatan için ayni hissi taşıyoruz. Bulgarlar, Sırplar, Arnavutlar, adalı veya karalı Yunanlılar, hepimiz ayni savletle kılıç kuşanıp hürriyeti fethedelim...„

Görülüyor ki Rigas'ın hayali, ırkî, millî bir idealden de aşmıştır: Bizans İmparatorluğunun, Osmanlı İmparatorluğu gibi vustaî ve gayri mütecanis bir İmparatorluğun Yunanlılar hegemonyası altında teessüsünü istiyor demekti. Rigas'ın şarkıları, ihtilâlci Yunanlıların ağzından hiç düşmedi.

Rigasın takriben 1810 senelerinde öldürülmüş olmasına göre, faaliyeti Selim III. zamanına tesadüf eder. Fakat bu fikrî ve hissî müşevviklere ve muhtelif hıristiyan devletlerin tahrik ve yardımlarına rağmen Büyük Yunan ihtilâli, ancak Mahmut II. zamanında patlak verecektir.

d) Ermenilerde ayrılmak hareketinin mebdei — Millî his ve fikirler tesirile XIX. asır başlarında Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan parçaların çoğu Avrupada ise de, Selim III. zamanında bu his ve fikirlerin Asyadaki bazı gayrı Türk kavimlerde dahi kendini gösterdiğine dair vakıalar yok değildir; ezcümle Ermeni hareketinin de müessirleri ve emmareleri XVIII. asırda başlar. *Mehitar* namında Sıvaslı bir Ermeni rahibi, XVIII. asır iptidalarında Venedik şehri civarındaki küçük bir adanın katolik manastırında *Mehitarist* tarikatını tesis etmişti. Bu tarikata sülûk eden rahipler, Ermeni

milletinin tarih ve lisanını tetkik ile Ermeni milletinin ziya'dan vikayesine ve inkişafına çalışıyorlardı. Bu rahipler ermenice tarihî ve lisanî bir hayli eserler neşretmişlerdir. Bu eserler, Osmanlı memleketine serbestçe giriyor ve Ermeniler tarafından alınıp okunuyordu.

Dil ve tarih, bir milletin hüviyetini muhafaza ve inkişaf ettirmekte en mühim amillerdir. Osmanlı idaresi altında miktarları artmış, servetleri ziyadeleşmiş, okuyup yazmaları ilerlemiş olan Ermenilerin Mhitarist neşriyatından müteessir olmuş olmamaları ihtimal haricindedir. Tarih ve dil yolu ile yapılan bu millî propagandaya sırf siyasî ve nef'î maksatlarla, Rusyanın yaptığı propagandalar da ilâve olunmalıdır..

Rusyanın XVIII. asır başlarından bugüne kadar devam eden cenup siyaseti, Karadenizden ve Rumelinden ilerleyip Boğazları zaptederek Akdenize çıkmağı, Kafkasya tarikile de İskenderun körfezinde Akdenize, Mezopotamya ve Garbî İrandan yürüyerek Basrada Muhiti Hindiye kavuşmağı istihdaf ediyordu. Avrupa yolu üzerinde veya civarında Romenler, Sırplar, Bulgarlar gibi hıristiyan ve ortodoks kavimleri çoktu ve Rusya diplomasisi, bütün bu kavimlere biraz evvel görüldüğü veçhile, tesir icrasından hali değildi. Asya yolu üzerinde ise, başlıca hıristiyan kavmi, Ermenilerdi. Katerina II., Osmanlı seferleri esnasında Ermenileri gözden kaçırmamış ve onları müslümanlar ve Türkler aleyhine teşvik etmiştir. Bu teşviklerden cesaret alan bir Ermeni piskoposu, *Osep Argotyan*, bir "Ararat kırallığı projesi„ hazırlıyarak, Petresburga takdim etmiş ve bu proje Çariçe Hükûmeti tarafından tasvip te olunmuştu. Fakat Rus orduları aşağılara pek sarkamadıklarından "Ararat kırallığı„ hayali de, Rus arşivlerinde gömülü kalmıştır.

Asıl bizce mühim olan, Ermeniler arasında, ta o zamanlarda bile, istiklâl fikrini taşıyanların bulunması ve bunların bazı siyasî teşebbüslere dahi girişmiş olmalarıdır.

C. — TÜRK OLMIYAN MÜSLÜMAN KAVİMLERİN AYRILMAĞA BAŞLAMALARI

a) Arabistan kavimleri: Vehhabî hareketi — Osmanlı memleketlerinde XIX. asır iptidalarında başlıyan millî hareketlerden bahsedilirken, garp müverrihlerine tebaan yalnız hıristiyan kavimlerin millî hareketleri kale alınmak,

muasır müverrihlerimizce bir âdet olmuştur. Lâkin XVIII. asır sonlarında ve XIX. asır başlarında, islâm kavimleri arasında dahi, mahiyetleri tetkik edilirse millî sayılacak hareketler vardır. Meselâ Vehhabî hareketi zannımızca millî bir Arap hareketidir; bugünkü neticeleri de, bu noktai nazarımızın haklı olduğunu ispat eder. Umumiyetle Vehhabî hareketi, o zaman hâkim olan İslâm telâkkisini protesto ederek başlıyan sırf dinî bir kıyam mahiyetinde telâkki edilir. Zahiren bu doğrudur; fakat Sırp ve Yunan hareketleri de o hareketlere iştirak edenlerin azîm ekseriyeti nazara alınırsa, islâm hakimiyetine karşı kıyam eden ve hıristiyanlığı galip getirmek istiyen dinî hareketler addedilmek lâzımgelir. Vehhabî hareketi, mezhebî ve dinî esaslara istinaden, Türk hakimiyetini tanımamak ve Arabistanda bir Arap devleti tesis etmek gayesini istihdaf etmiş ve hareketin iptidalarında bile bir müddet için buna muvaffak olmuştur. Vakıâ üzerlerine sevkolunan Osmanlı ve Mısır askerlerinin tazyikı ile Vehhabilerin hakimiyet havzaları tahdit edilebilmişti; bununlaberaber Arap memleketlerinin Osmanlı imparatorluğundan ayrıldığı XX. asra kadar, yani bir buçuk asırdan fazla bir zaman, Vehhabilik Necid sahrasında mevcudiyetini muhafaza etmiş ve nihayet XX. asrın ikinci rub'unda Mekke ve Medineye sahip olarak, "Hicaz Kırallığı„nı ele geçirmiştir.

Vehhabîliğin dinî nazariyeleri ve siyasî faaliyetleri hakkında bazı membalar vardır. Biz bu mezhebin orijinal eserlerini bulup tetkik edemedik, ancak Hollandalı Müsteşrik Müverrih *R. Dozy*'nin "Essai sur l'histoire de l'Islamisme„ adlı eserile[1], Macarlı Müsteşrik *J. Goldeziher*'in "Die Religion des Islams„ namındaki eserinden, ve bu hareketi çok tafsil ile anlatan Cevdet Paşanın tarihinden istifade ettik. Avrupalı iki âlim, Vehhabî mezhebini bitarafane tahlil ediyorlarsa da, an'anevî Sünniliğe çok merbut görünmek istemiyen Cevdet Paşa Sünnilik taassubu ile Vehhabîliği tenkide ve iptale uğraştığından yazıları bitaraf sayılamaz.

Bu membaların verdiği malûmata göre Necid'in garbında vaki El-Huta da Temim kabilesinden dünyaya gelen *Abdülvehhab*, bir müddet Medinede tahsili ilmettikten sonra islâm âleminin başka medreselerini de dolaşarak malûmatını

[1] Bu eser türkçeye tercüme olunmuştur: "*Tarihi İslâmiyet*„; mütercimi: Dr. Abdullah Cevdet, 2 cilt, Mısır, Matbaai İçtihat, 1908.

arttırmış ve nihayet mütalea ve müşahedelerine istinaden, islâmın temelinden bozulmuş olduğuna hükmetmiştir. Bunun üzerine Abdülvehhab, islâmı evveldeki saflığına irca etmek için çalışmağa karar verdi; ve derslerile, vaızlarile fikirlerini neşre koyuldu. Abdülvehhabın tetkik ve tetebbülerile vâsıl olduğu netice, tamamen orijinal değildir: Daha XIV. asrın başlarında Suriye ulemasından *ibni Teymiye*, islâmın bozulduğuna dair müşahedelerine müstenit eserler yazmıştı fakat davaları, islâm uleması arasında mevcut fikrî vahdete mugayir olan bu zat, hapsedilmiş ve 1327 senesi hapisanede ölmüştü. Bununlaberaber, ibni Teymiye'nin tâbilerinden olan *İbni Kayyım* adlı diğer bir âlim de, ayni vadide bazı eserler neşretmişti. Abdülvehhab, bu âlimlere istinaden sistemini kurmuş ve fikirlerini neşr ve tamime başlamıştır. İşte bu sistem *Vehhabî mezhebi* diye maruf olmuştur.

Vehhabî mezhebinin en esaslı akidesi şu idi: İnsanların kabirlerine ibadet edilemez; velev peygamber bile olsa. Bu esasa binaen, Vehhabîler nazarında paygamber Hazreti Muhammedin kabrine gösterilen hürmet adeta perestiştir, şirktir. Peygamberin kabrine hürmet şirk olunca, başka embiya, eshap ve evliya sayılanların kabirlerine türbeler inşa etmek, bunları süslemek ve ziyaret etmek te evleviyetle şirk olur. Vehhabiler, evvelâ kendi memleketlerinde bulunan eshabı resulün kabirlerini yıkarak işe giriştiler. Vehhabîlik bu "Ziyareti Kubur„ müşrikliğinden başka, süsü, tekellüfü, tütün ve kahve gibi mükeyyefatı da şiddetle menediyordu. En sade elbiseler giyip, en iptidaî çadırlarda oturmağı, yemek yerken çatal şöyle dursun, kaşık bile kullanmamağı emrediyordu. Müverrih Dozy, Vehhablîeri protestanlığın put kırıcılarına benzetir.

Vehhabî mezhebinin çıktığı sıralarda, müslüman devletlerinin en kuvvetli, en zengin ve en muhteşemi Osmanlı saltanatı idi. Vehhabîlerin oturdukları memleket, Necid de resmen Osmanlı imparatorluğu aksamından sayılıyordu. Osmanlı sultanları, Mekke ve Medineyi çok süslemişler, Peygamberin kabrine birtakım kıymetli elmas vesair taşlar takmışlar, her iki mubarek beldenin mukaddes makamlarına altından, gümüşten tezyinat yaptırmışlardı. Vehhabîler, sultanların dindarlık diye yaptıkları bu işleri, müşriklik sayıyorlar, Osmanlılara husumet hissi besliyorlar ve Osmanlıların hakimiyetini Arap yarımadasından kaldırmak gayesini güdüyorlardı.

Abdülvehhab, yalnız nazarî irşatlarla meşgul idise de, mezhebini kabul eden Necid mıntakasının en zinüfuz adamlarından Şeyh *Muhammed bin Suud* Abdülvehhaba damat olarak, mezhebin neşri için siyasî ve askerî vasıtalar kullanmağa başladı. Cevdet Paşa diyor ki: "Der'iye Şeyhi Muhammed bin Suud; zekât malından başka kimseden bir şey istemeyip, fakat emvali ganaimin humsunu alırdı. Binaenaleyh kabail ve aşair kolaylıkla kendisine ittiba' eder olduklarından az vakit zarfında kuvveti tezayüt ederek, bu mezhebi cedit sayesinde bir Ceziretül-Arap hükümdarlığı teşkil etmek sevdasına düşmüştü.„ [1] Bununlaberaber, Muhammed bin Suud zamanında Vehhabîlerin nüfuzu pek artmadı. Vehhabîlerin asıl kuvvet kazanıp, Arap yarımadasının birçok kısımlarına yayılmaları, Muhammedin oğlu *Abdülâziz*, devrindedir. Bu adam, kuvvetine güvenerek, Osmanlı devletinden çekinmez oldu; bir taraftan Hicaza bir taraftan da Iraka tecavüze başladı. Bu ahvalden telâşe düşen Mekke şerifleri, Bağdad ve Suriye valileri İstanbuldan istimdada lüzum gördüler. İstanbul uleması, birkaç defa toplanıp, Vehhabîlerin dalâlet yoluna sapmış oldukları neticesine vardılar; ve Vehhabîleri doğru yola çevirmek vazifesile resmî ulemadan bir zatı Necide göndermek kararını verdiler. Osmanlı Hükûmeti tarafından bir âlim, irşat için Vehhabîler arasına gönderildi ise de, bundan amelî hiçbir fayda hâsıl olmadı.

Vehhabîler, Mekkeye gelip hac etmelerine mâni olan Şerifin askerî müfrezelerini yenerek, Şerifi kendilerile bir muahede aktine icbar ile Mekke yolunu kendilerine açtılar (1798). Ayni zamanda Vehhabî mezhebi, Arap yarımadasının, her tarafına mütemadiyen intişar ediyordu. 1801 de Abdülâziz bin Suut, 20,000 kadar Vehhabî ile Mekkeye gelip hac etti; bütün Mekke ahalisini kendisine biat ettirdi; ve Mekkeye dahil olduğunun ertesi günü, mezheplerine göre hürmet edilmesi caiz olmıyan binaları yıktırmağa başladı: bu suretle Peygamberin, Ebubekir, Ömer, Ali ve Fatmanın doğduğu ve Haticenin oturduğu rivayet olunan evlerle, evliya ve ulema kabirleri denilen yerleri yıktırdı. Nazarlarında taşa tapmak gibi görünen *Haceri Esved*' e ibadeti izale için, Kâbenin bir köşesine konulmuş Haceri Esved denilen karataşı yerinden kopartıp parcalattı. Mekkede çubuk, nargile ve saz nevinden

[1] Tarihi Cevdet -tertibi cedid cilt IV, sahife, 160.

ne buldu ise toplayıp yaktırdı! ipek elbiseler giymeği menetti...

Bu sırada Vehhabîlerin bir kısmı da Medineye gittiler. Peygamberin türbesini zikıymet eşyadan tecrit ettiler; ve türbenin kubbesini yıkmağa uğraştılar. Medine halkı, Mekkelilerden ziyade Türklere mütemayil olduklarından, Vehhabîlerin çok şiddetli muamelelerine maruz kaldı.

Cevdet Paşanın ve Dozy'nin dediklerinden anlaşılıyor ki Vehhabîlerin siyasî ve askerî reisleri olan İbni Suud'lar, Vehhabîlik esasları üzerine bir *Arabistan devleti* nin teessüsünü istihdaf ediyorlardı. İbni Suud, İstanbuldan kendisini irşat için gönderilen âlim ile konuşurken, Padişaha karşı hürmetsizlik göstermemiş ise de, Vehhabîlerin Türklere şiddetli hasım oludklarını ve Arabistanı onların hüküm ve idaresi altından almak için uğraştıklarını Dozy yazıyor. Cevdet Paşa da, Vehhabîler aleyhine tertip ve neşrolunmuş dinî risalelerden bahsederken bu risalelerden birisinde Vehhabîler aleyhinde şu ittihamın bulunduğunu naklediyor: "Hutbelerde namı Padişahînin zikrini dahi terketmişlerdir.„

Hâsılı Vehhabîlerin daha XIX. asır iptidalarında, dinî tadilât yaptıktan başka, Arabistanı Osmanlı idaresi altından çıkararak, müstakil bir Arap devleti tesis etmek gayesini de istihdaf eyledikleri anlaşılmaktadır.

b) Mısır eyaleti ve garp ocakları — Mısır Osmanlılar tarafından Selim I. zamanında zaptolunmuştu (1517). Daha evvel, Mısır Devleti bir askerî heyetin hüküm ve idaresi altında bulunuyordu ve Mısırda icrayı hükûmet eden bu askerî heyete, *Kölemenler* deniliyordu. Kölemenlerin Türkmenistan, Kafkasya ve Kıpçak tarafından gelenleri, Türklerden ve Kafkasyanın muhtelif kavimlerinden terekküp ediyordu. Müslüman memleketlerinde Kafkasyadan gelenlere umumiyetle Çerkez denilmek itiyat edilmiş olduğundan, şark müverrihleri, Mısırda hükûümet süren bu askerî heyeti Türk ve Çerkez Kölemenleri diye ikiye ayırırlar; lâkin Çerkezler, Kafkas ahalisinin küçük bir kısmını teşkil ettiklerinden Çerkez Kölemenleri arasında dahi Türkler ekseriyet teşkil ederler ki reislerinin isimleri buna açık bir delildir. Umumiyetle süvariden teşekkül eden bu askerî heyetin reisleri, Sultan unvanile Mısırın hükümdarlığına, bu heyet tarafından intihap olunurlardı. Yavuz Selim Mısır üzerine yürüdüğü

sıralarda, Mısır Sultanı ihtiyar *Kan Su Gavri* idi ki Suriyede uğradığı mağlûbiyeti müteakip ölmüş ve yerine *Toman Bay*, Sultan intihap edilmişti. Kan Su ve Toman isimleri gösteriyor ki bu cesur suvari kumandanları da Çerkez değil, Türk idiler.

Sultan Selim Mısırı itaati altına aldıktan sonra, Türk ve Çerkez Beylerinden ve süvarilerinden kendisine tebaiyet edenleri Mısırda bıraktı ve bunların nüfuzlarını tamamen kırmağı siyasetine muvafık bulmadı; devlet merkezinden çok uzak bulunan bu memlekete tayin edeceği valinin iktidarına karşı bunları mukabil kuvvet halinde kullanarak bir muvazene tesis etmek istiyordu. Lâkin, sonraları Osmanlı İmparatorluğunun merkezî kuvveti zayıflayıp, İstanbuldan Mısıra gönderilen valiler icabı kadar kudret ve satvet gösterememeğe başlayınca, Kölemenler Mısırın hakikî hâkimi kesildiler. Kölemenler, eski usulle talim ve terbiye görmüş, cesur ve cündî, mükemmel bir süvari ordusu halinde idiler. Fransız müverrihi M. Thiers Kölemenler hakkında diyor ki: "Bunlar yeryüzünün en cesur ve cevval süvarileridir [1]." Bu süvari heyetinin başında "Beyler" bulunuyor ve Beylerden birisi diğerlerinin hepsine tefevvuk eden bir mevki sahibi addolunuyorlardı; beylerden başka "Keşşaf" denilen zabitleri de vardı. Kafkasya ve Türkistan taraflarından peyderpey getirilen delikanlılar, bu süvari heyetinin eksiklerini doldurmağa hizmet ediyorlardı.

Askerî kuvvetlerine dayanan bu Kölemen Beyleri, Mısırın arazi servetini, haklı veya haksız olarak, kısmen ellerine geçirmişlerdi. Bu arazinin iradı ve halka tahmil ettikleri mütenevvi vergilerin varidatile Beyce yaşıyorlardı. İstanbuldan Mısıra gönderilen vali paşalarla Kölemen Beyleri, bazan iyi, bazan fena geçiniyorlardı; resmen padişahın metbuluğunu tanımakla beraber devlete verilmesi lâzımgelen vergilerini ekseriya vermiyorlardı. Kölemen beyler hukukan biribirlerine müsavi sayılıyor idiseler de, filen içlerinden birkaçı teferrüt ve tagallüp ederek öbürlerine hükümlerini yürütüyorlardı. Böyle teferrüt maksadile Kölemen beyleri arasında niza' ve kavga hiç eksik olmazdı. Selim III. zamanında en müteneffiz Kölemen Beyleri, *Büyük Elfi*, *İbrahim* ve *Murad* adlı Beylerdi. Bunların her üçü çok zengin idiler;

[1] A. Thiers, Histoire de la Révolution française, Tome X, page 103.- Paris, 1834.

bunların Kahirede muhteşem sarayları, birçok güzide Arap atları, kalabalık hizmetkârları ve yüzlerce süvarileri vardı [1]. XVIII. asır sonlarında memleketin hakikî hâkimleri bu Kölemenler olmakla beraber, Osmanlı valisi, Osmanlı kadısı ve Osmanlı memurlarile, Kahirenin kalesinde oturan bir miktar Yeniçeri askeri de vardı ki bunlar doğrudan doğruya İmparatorluğun kuvvetini temsil ederlerdi.

Yerli Mısır halkının idarede hemen hemen hiç bir nüfuz ve tesirleri yoktu; memlekete hükmeden, memleketi idare eden kimseler İstanbuldan gönderilen memurlarla Kölemen Beyleri ve Keşşafları idi.

Bu hâkim sınıftan başka, memlekette bulunan halk, birkaç kavimden terekküp ediyordu: bu kavimlerin en eskisi, Mısırın, asıl yerlisi sayılan *Kıptiler*dir. İslâm istilâsı esnasında, *Araplar* da Mısıra gelip yerleşmişler ve dillerini Kıptilere kabul ettirmişlerdi. Arapların yerine geçen Türk devletleri sayesinde, Mısıra bir hayli *Türk* ve *Kafkasyalı* da gelmişti. Bunlar da arapça konuşuyorlardı; fakat türkçeyi de unutmamışlardı [2]. Osmanlılar Mısırı fethedince, muhtelif Osmanlı kavimleri, yani Türk, Arnavut ve saireden birçok kimseler türlü sebeplerle Mısıra gelip yerleşmişlerdi.

Bu muhtelif kavimlerin miktarı ve vaziyetleri Fransız müverrihi Thiers'in yazdığına göre, XVIII inci asır sonlarında takriben şöyledir [3]:

Asıl yerli sayılan ve hıristiyan dinine salik bulunan Kıptiler ancak 200,000 kadardı. Bu kavim muhakkar, fakir, fikren ve ahlâkan düşkün bir halde idi; en aşağı ve en kötü san'atlerle meşgul oluyordu.

Araplar, ahalinin ekseriyetini teşkil ediyorlardı. Hangi cinsten olursa olsun, İslâmı kabul ile Araplaşmış kimseler de Arap sayılıyordu; meselâ ırk ve cinsleri karışık olmakla beraber Fellâhlar da Araplardan madut idi.

[1] Kölemen Beylerinin bu devirde mıktarlarını müverrih Thiers, 24 diye kaydeder; Kölemen askerinin miktarını da 12,000 olarak gösterir; her Kölemen süvarisine hizmetle mükellef iki de Fellâh bulunduğuna göre, hizmetçiler ordusu da 24,000 e baliğ olur.

[2] Selim III. zamanında Mısıra seyahat eden, İstanbul Hollanda Sefirinin oğlu *Baron de Dedem de Gelder* yazdığı hatıratta Murad Beyle türkçe konuştuğunu hikâye eder. «Memoirs de général Baron de Dedem de Gelder-Paris, 1900 - P. 79».

[3] A. Thiers, Histoire de la Révolution française T. X, PP. 99 - 100

Arapların arasında asalet iddia edenleri, hattâ Peygamber sülâlesinden geldiklerini söyliyenleri de vardı. Arapların bir kısmı ulûmu diniye ve arabiye tahsil etmiş kimselerdi ki bunlara *Şeyh* deniliyordu, Şeyhlerin hükûmet divanında mevkileri olduğu gibi halk nazarında da itibarları vardı. Umumiyetle cami ve medreselerde bilhassa "Camiülezher„ denilen bir nevi dinî üniversitede bu şeyhlerin nüfuzu hâkimdi.

Arap sayılan bir de Bedeviler mevcut idi ki bunlar şehirlere ve kasabalara yerleşmeksizin, kabileler halinde göçebe bir hayat geçiriyorlardı. Bu göçebelerin miktarı 100: 150 bin kadar zannolunuyordu.

Nihayet memleketin fatih ve hâkimi olan Türkler ile onlara merbut Kölemenler vardı. Bunların miktarı da 200.000 kadar tahmin ediliyordu [1].

Selim III. devrinde Mısıra hakikî hâkim olan kuvvet, Osmanlı vali ve memurlarile İmparatorluk askerinden, yani Yeniçerilerden ziyade Kölemen Beyleri ve bunların süvari askerleridir; Asıl Mısır halkı, ötedenberi olduğu gibi, muti ve miskin fellâhlıkla geçinip gitmektedir.

Kölemen Beyleri, memleketin adeta hakikî sahibi ve hâkimi gibi bir vaz' almışlardı. Arapları ve Kıptileri ağır vergilerle soyuyorlar ve ecnebi tüccarların mütemadi şikâyetlerine sebep oluyorlardı. Saltanat tarafından vilâyeti idareye gönderilen paşayı ekseriya konağında mahpus gibi tutarak hüküm icra etmesine, adalet tevzi eylemesine mâni oluyorlardı. Bu cihetle Kölemenlerden ahali müteneffir, ecnebiler müşteki, Osmanlı hükûmeti de bizar bir halde idi.

Velhasıl Mısır, resmen Osmanlı İmparatorluğunun aksamından idi ise de, filen padişahın hükmü bu kıt'ada pek az cari olabiliyordu.

* * *

Selim III. devrinde Afrikanın bütün şimal sahili, ta Fas emaretine kadar, resmen Osmanlı İmparatorluğunun tabiiyeti altında bulunuyordu. Bu havalide, Mısırdan itibaren Trabu-

[1] Bu rakamlar arasında Araplarla Araplaşmış olanların miktarı gösterilmemiştir. Gösterilen adetlerin mecmuu 550.000 dir. Maamafih Mısırın o zamanlar nüfusunun mecmuu 1 ilâ 1,5 milyon kadar tahmin olunuyor.

lusgarp, Tunus ve Cezayir memleketleri vardı. Bunlardan Cezayir ve Tunus, Osmanlı tarihinde *Garp ocakları* namını taşır.

Cezayirin XVIII. asır sonlarında nüfus miktarını kat'î olarak tayin mümkün degilse de 2 milyona yakın olsa gerektir. Cezayir halkının ekseriyetini Araplarla Araplaşmış Berberler teşkil ediyordu. Türkler, hâkim sınıf idi; ve din birliğinden dolayı Türklerle Araplar hayli karışmıştır. Tunus ahalisi de Cezayirin ayni idi: Bir milyon kadar ahalinin ekseriyeti, Araplarla Araplaşmış berberlerdi. Burada da hâkim sınıf Türklerdi. Cezayir ve Tunus kanunî Süleyman zamanında Kaptanıderya Barbaros Hayrettin Paşanın himmet ve hamiyetile Osmanlı İmparatorluğuna ilhak olunmuştu.[1] Fethi Müteakip, Cezayir ve Tunusa, muhafız olarak bir miktar Yeniçeri askeri yerleştirilmişti. Yeniçeri zabitleri *Divan* denilen bir meclis teşkil ediyorlardı. Padişah tarafından gönderilen valiler, icraatta bu divanla istişare etmeğe mecbur idiler. Divanı terkip eden Yeniçeri zabitleri içlerinden birisini "*Dayı*„ unvanile reis intihap ederlerdi. "Dayılar„ gitgide çok nüfuz kazandıklarından, filen Cezayir ve Tunus idaresi bu Dayıların eline geçmişti: *(Tunus: 1582, Cezayir: 1670)* padişahın ve valilerin ciddi bir kıymet ve ehemmiyeti kalmamıştı. Cezayirin bu vaziyeti XIX. asır iptidalarına kadar devam etmiştir. Tunusta ise dayıların hükmü, XVII. asır sonlarına kadar ancak cari oldu. Bu asrın ortalarına doğru valiliğe tayin edilen *Ramazan Bey*, Dayıların nufuzunu kırarak, Tunusu idare etti; Sonra Ramazan Beyin yetiştirmelerinden olup Tunus valiliğine nasbedilmiş olan Murad paşanın ahfadından *Hüseyin Bey*, XVIII. asır başlarında valiliği irsî bir şekle çevirdi (1705). Osmanlı İmparatorluğu, o zamanki zâfından naşi, bu tebeddüle mâni olamadı; ve Tunus mem-

[1] Meşhur Türk denizcilerinden Baba Oruç ve kardeşleri 1510-1519 yıllarında Cezayir sahillerini ele geçirmişlerdir. Oruç'un ölümünden sonra kardeşi Hızır reis (Barbaros) 1517 de Mısırı fetheden Yavuz Selime hizmet arzetmiş ve Kanunî zamanında (1534) Cezayir Paşası Hayrettin Reis İstanbul'a çağrılarak Kaptanı Deryalığa nasbedilmiş ve bu suretle filen Osmanlı devleti hizmetine giren Barbarosla birlikte Cezayir ülkesi de Osmanlı topraklarına eklenmiştir.

Tunus, ilk defa Kanunî zamanında (1534) Osmanlı donanması tarafından zaptedilmiş ise de İspanyollar tarafından kısa bir müddet içinde geri alınmış ve asıl Selim II. devrinde (1574) Sinan Paşa ve Kılıç Ali Reis tarafından zaptolunmuştur.

leketi Padişahın az çok metbuiyetini tanıyan yarı müstakil bir Beylik haline geçti.

Trablusgarba gelince, o zamanlar nüfusu bir milyona kadar tahmin olunabilen bu geniş kıt'ada dahi ahalinin ekseriyeti Arap ve Berberdi; fakat hâkim sınıf Türklerdi. Burası meşhur kaptanlardan *Turgut Paşa* tarafından Kanunî Süleyman zamanında zaptolunarak Osmanlı İmparatorluğuna ilhak olunmuştu (1551). Trablusgarp, başta bir Osmanlı eyaleti tarzında idare olunmuş ise de, çok geçmeden, burada da, Tunusta olduğu gibi, bir aile, *Karamanlı Ailesi* memleketi hemen müstakillen idareye kalkışmıştır (1714-1835). Garp ocaklarında gördüğümüz veçhile Trablusta da bir miktar Yeniçeri yerleşmişti.

Cezayir, Tunus ve Trablusta Yeniçerilerin yerlilerle izdivacından *Kuloğlu* denilen, muayyen hukuku haiz ve bazı vazifeleri hâmil bir askerî sınıf ta peyda olmuştu. Garp ocaklarının çok cesur gemiciler tarafından idare olunan hayli kuvvetli filoları vardı ki bunlar Akdenizin en korkunç korsan gemilerini teşkil eder ve bazan Padişahın emrile fakat ekseriya kendiliklerinden Malta Kavalirlerinin filoları ile başka hıristiyan korsan gemilerine karşı daima harp üzere bulunurlardı.. Bu cihetle Garp-Ocakları, birer bahrî ve askerî heyet teşkil ediyorlar, demekti.

Bu askerî heyetler, dahilî varidatları ve Akdeniz korsanlığından kazandıkları ile geçiniyorlar ve saltanata tâbiliklerini göstermek üzere, her üç senede bir kere Osmanlı devleti hazinesine bir miktar vergi vermekle mükellef bulunuyorlardı. Bundan başka Osmanlı Devleti, herhangi bir devletle harbe girerse, ocakların filoları, devletin donanmasına iltihak ederek harbetmekle de muvazzaftı. Lâkin XVIII. asır sonlarında Devlet merkezinin zayıflaması ve ocakları idare edenlerin itaatten uzaklaşmaları yüzünden eski rabıta ve intizam gevşemiş ve bozulmuştu. Dayılar ve Beyler İstanbulun kendi maksat ve menfaatlerine uygun emirlerine itaat ediyorlar idise de uygun olmıyanlarına pek te kulak asmıyorlardı. Devletin zâfı, buralara bahriye kuvveti sevkederek emirlerinin infazına imkân bırakmıyordu. Demek oluyor ki, Akdenizin cenup sahillerini tutan ve ahalisinin ekseriyeti Türk olmıyan Cezayir, Tunus ve Trablus kıt"aları, XVIII. asır nihayetlerinde, nazarî olarak İmparatorluğun aksamından sayılıyor idiseler de filen saltanat merkezinin hükmü altından çıkmış gibi bir vaziyette bulunuyorlardı.

c) Bazı Suriye kavimlerinin, Kürt aşiretlerinin ve Arnavut kabilelerinin ayrılmağa müteveccih hareketleri — Ötedenberi kendi şeyh ve emîrleri vasıtasile idare olunan *Lübnan* memleketinin kıyam ve isyanlarında bariz bir hissi millînin tesirini bulup göstermek kolay değildir; ancak burada yaşıyan ve mezhep itibarile Türklerden ve Araplardan farklı olan *Dürzüler*in Osmanlı Hükûmetine itaatten ayrılmak ve istiklâl kazanarak kendi kendilerini idare etmek arzusu hep devam etmiştir. Dürzülere komşu olan *Marunîler*, hıristiyan idi. Bunlar da bir Müslüman İmparatorluğu olan Osmanlı Devletine karşı itaatsizliğe daima meyletmişler ve hıristiyan - katolik devletlerine, bilhassa Fransaya incizap göstermişlerdi; Fransa hükûmetleri de bu vaziyetten istifade için her vasıtaya müracaatten geri durmamışlardır. Gerek Dürzülerin, gerek Marunîlerin ehemmiyetli kıyamlarının başlangıcı da XVIII. asır sonlarına tesadüf eder.

Aşiret halinde yaşıyan *Kürtler*in de idareleri, Bey, Ağa ve Şeyhlerinin elinde idi; bu aşiret reisleri umumiyetle Sultanın hâkimiyetini tanıyıp ona ittiba ve itaat ederlerdi. Lâkin böyle iptidaî bir hayatı içtimaiye ile yaşıyanların ef'al ve hareketlerinde ıttırat ve itaatlerinde intizam bulunmaz; arasıra hususî menfaat tesirile, reislerin, hükûmete itaat etmiyerek kıyam ve isyan hareketlerine temayül ettikleri vakidir. Ancak bu hareketlerin muayyen millî gayeleri istihdaf ettiğini iddia çok müşküldür. Bununlaberaber, bugün Kürt millî hareketini ihdas etmek hevesinde bulunan bazı kimseler, o devrin kıyam ve isyan vakıalarını millî bir renkte göstermek isterler; bunların iddiasına göre, XVIII. asırda yaşamış olan *Mollayi Cizrî* namında bir Kürt şairinin "Memo Zin„ unvanile yazdığı manzum bir hikâyede, Kürt milletinin hukuku talep olunmuştur. "Memo Zin„ in 1908 den sonra İstanbulda tabolunan nüshaları meydandadır. Ancak bunların tetkikında Kürt iddiasını tevsik edecek beyitleri bulmak kabil olamıyor. [1] Umumî olarak düşünülürse, garbın millî

[1] «Memo Zin„in el yazısı nüshalarını bulup tetkik etmek mümkün olamadı. El yazmasında bulunan bazı beyitlerin basmaya geçirilmemiş olması, ihtimal haricinde değildir. Bununla beraber, tabolunmamış

hareketlerine uygun fikirlerin, tâ XVIII. asırda, Dicle vadilerine kadar sirayet ve intişar etmiş olması da imkân haricinde görünür. Malûm olan birşey varsa, XVIII. asrın son senelerinde *"Milli,,* adını taşıyan kuvvetli bir Kürt aşiretinin Osmanlı Devletine karşı isyan etmiş bulunmasıdır. Bu aşiret reisi *Timur Bey* in ef'alinden, isyanın fikrî bir saik ile vukua gelmeyip, sırf tahakküm etmek ve başıboş bulunmak gayelerini takip ettiği anlaşılmaktadır. Bir iki yıl devam eden bu isyan nihayet Osmanlı Hükûmeti tarafından bastırılmıştır.

Kabile hayatı yaşıyan *Arnavutlar*da da, XIX. asrın verdiği mana ile millî bir hareket bulunması imkânsızdır. Ancak insiyakî bir surette, millî hissin, millî gururun varlığı kabul olunmalıdır. Osmanlılık camiası içinde yüksek mevkilere çıkan bazı Arnavut Beylerinin şiirlerinde bile böyle hislerin ifadesine tesadüf olunmaktadır. XVIII. asır sonlarında, bazı millî vasıfları haiz olan hâdiselerden olmak üzere, İşkodralı *Kara Mahmud* Paşanın ve *Tepedelenli Ali* Paşanın hareketleri gösterilebilir.

Kara Mahmud Paşa İşkodralı Mehmet Paşanın torunudur. Mehmet Paşa rivayete göre Dukakin Beyleri soyundan imiş [1].. Tarihçe malûm olan şudur ki Kara Mahmud Paşa ile evlât ve ahfadı, XVII. asır sonlarından itibaren yüzyıl kadar İşkodra eyaletini ve şimalî Arnavutluğun Kegalık kıt'asını irsen idare etmişler, yani Osmanlı Devletinin hakimiyetini yalnız nazarî olarak tanımışlardır: devlet bunlara resmen İşkodra valiliğini verirdi. XVIII. asır sonlarında vali bulunan Kara Mahmud Paşa, cesur ve tedbirli bir adamdı. Önceleri devlete iyi hizmet etti; fakat gitgide kuvvetine güvenerek, İstanbuldan gelen emirlerin çoğuna kulak

beyitler bile, nihayet şairin milletine muhabbetini gösterebilir. XX. asrın bazı hayalperver gençleri, bu beyitleri istedikleri gibi tefsir etmiş olabilirler..

[1] Dukakin (Le duc Jean) şarkî Roma İmparatorluğunun sukutundan evvel, Arnavutluğun bazı taraflarını zaptetmiş olan Normandiya Beylerinden birisi imiş. Bunun nesli Arnavutlaşıp, Dukakin ismini kendilerine familya ismi suretinde istimal eder olmuşlar. İskender Bey isyanında onun tarafında bulunmuşlar. Arnavutluğu Osmanlılar kat'iyyen elde edince, Dukakin Beyleri, İslâm dinine girmişlerdir ve içlerinden bir hayli Paşa ve Bey ile bazı şairler de yetişmiştir. (Şemsettin Sami, Kamusülâlâm, *Dukakin* kelimesi).

asmaz oldu. Bu sırada Avusturya ve Venedik Devletlerile hotbehot münasebata girişerek, onların da teşvikile istiklâl hevesine düştü. Uzerine devlet askeri sevkolunarak, İşkodra muhasara edildise de, Kara Mahmud kurtulmağa muvaffak oldu; ve bu muvaffakıyeti Avusturya ve Venedik Devleti tarafından tebrik olundu... Muahharen bu ecnebi devletlerile de bozuşarak, Osmanlı Devletine itaat ve sadakat göstereceğini vait ile kendisine vezaret rütbesinin verilmesini istirham etmiş ve istirhamı kabul olunarak kendisi vezirlik rütbesine terfi olunup Avusturya aleyhine harekete memur edilmiş ise de, Kara Mahmud Paşa sadakat ve itaat yolunda pek sebat etmemiştir. Şimal Arnavutlarından olan Kara Mahmud Paşanın Kegalara dayanarak istiklâl hareketine kalkışması, millî hareketler nev'ine ithal olunabilir; fakat umumiyetle Arnavutların, hususiyetle Kegaların, o devirde pekaz tenevvür etmiş bir halk olduğu düşünülürse, insiyakî olan millî hislerinden gayri millî fikirlere de vâkıf bulunmaları pek muhtemel görülmez. Kara Mahmud isyanının mahiyetini tayin için, bugün elimizde ciddi vesikalar da yoktur. Bu cihetle Kara Mahmudun hareketini, saltanat merkezinin zâfından istifade ile daha ziyade tagallüp ve istiklâl kazanmak arzusuna, yani zaten mevcut derebeyliğinin takviyesine atfetmek belki daha doğru olur.

Toskalıktan çıkan Tepedelenli Ali Paşann hareketinde, Arnavutların millî hislerinin daha müessir olduğu kabul olunabilir. Osmanlı Devletinden vezaret rütbesini almış olan bu Paşa, XVIII. asrın sonlarında, cenubî Arnavutları kendi idaresi altında toplıyarak, Osmanlı Padişahına itaatsizlik göstermiş ve istiklâl sevdasına kapılmıştı. Ordusunun ve idaresinin tanziminde Fransızları taklide yeltendiği gibi, Napoleon Devrinde Fransa Devletinden maddî ve manevî yardım da görmüştür. Bununlaberaber, Tepedelenli isyanını dahi şuurlu bir hareketi milliye diye telâkki etmek, vakıaları çok geniş tefsir eylemekle ancak kabildir.

Hâsılı; XVIII. asır sonlarında, Osmanlı camiasına dahil bulunan Eflâk-Buğdan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan gibi ahalisinin büyük ekseriyeti hıristiyan ve gayri Türk memleketlerde dinî ve millî hisler saikasile camiadan ayrılmağa müteveccih hareketler vaki olduğu gibi, Arabistan, Mısır, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Lübnan, Kürdistan ve

Arnavutluk gibi ahalisinin bir kısmı gayri Türk, fakat müslüman olan memleketlerde dahi şahsî emel ve ihtiraslarını temin etmek istiyen bazı reislerin camiadan ayrılmak emel. ve heveslerini daha kolaylıkla tatmine muvaffak oldukları görülmektedir ki, bunda da millî hislerin tesiri büsbütün inkâr olunamaz.

D — BAZI VALİLERİN MERKEZİ TANIMAMAK ARZULARI; BU HAREKETLERDE GAYRİ TÜRK KAVİMLERİN ROLÜ: OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ANARŞİ; HER TARAFTA EŞKIYA ÇETELERİNİN ZUHÛRU

XVIII. asır sonlarında, henüz zikredilmiş inhilâl vakıalarından başka, Osmanlı Devletinin tehallülüne hizmet eden diğer bir nevi vakıalar daha vardır; o da mahallî derebeylerin veya derebeyleşmeğe uğraşan bazı kimselerin Türk ve gayri Türk ahaliye dayanarak, devlet merkezine karşı itaatsizlik yoluna sapıp bir nevi istiklâl kazanmağa uğraşmalarıdır.

Bağdad kölemenleri nin, Vidinde aslen Boşnak olan *Pazvantoğlu Osman Ağa*nın, Suriye ve Filistinde *Cezzar Ahmed Paşa*nın daha soraları Mısırda *Mehmed Ali Ağa*nın hareketleri bu nev'e ithal olunabilir.

Bağdad Beylerbeyileri digerleri arasında hususî bir mevki ve salahiyet sahibi idiler. Basra körfezinden yukarı Elcezireye kadar olan memleketler bunlara bağlı olduğu gibi Kürt aşiretlerine nezaret vazifesi de kendilerine verilmişti. Bu kadar geniş olan sahanın idaresindeki müşküller hükûmet merkezinin zaif düşmesi nispetinde artmış ve buraya gönderilen memurlar sözlerini dinletemez bir hale gelmişlerdi.

Nihayet hükûmet, 1749 de, bu havalide muhtelif memuriyetlerde bulunarak muhiti iyi tanımış olan *Süleyman Paşa* yı vezirlik payesile Bağdada vali yapmıştı. Süleyman Paşa kısa zamanda sarsılan intizam ve inzıbatı temin etti. Yer yer görülen başkaldırmalara son verdi. Bir taraftan da bir çok köleler satın almağa ve onları hususî bir ihtimamla, yetiştirmeğe başladı. Kendisinin vefatından sonra, 1763 te merkezî hükûmete valiliğini tasdik ve kabul ettiren kethudası *Ömer*, sayısı gün geçtikçe artan Bağdad Kölemenlerini de Mısır Ocağı gibi muayyen bir kadro dahilinde teşkilâtlandırdı. İstanbuldaki Enderun Ocağı tarzında has, hazine ve kiler

odalarına ayrılan ve bazı usulleri ve nizamları olan bu ocakta iki yüz kadar çocuk bulunur; bunlar leylî bir mektep gibi hoca ve lâlaların nezaret ve ihtimamı altında okumak, yazmak, silâh kullanmak, ata binmek öğrenirlerdi. Hattâ yazın yüzmek öğrenmeleri için daireleri civarında hususî havuzlar bile yaptırılmıştı.

Bu suretle itinalı ve hususî bir terbiye altında yetiştirilen bu gençler kendilerine verilen işlerde üstün bir başarı gösteriyorlar ve aralarındaki mektep ve silâh arkadaşlığile de biribirlerine olan bağlılıkları gittikçe kuvvetleşen bir sınıf haline geliyorlar ve bütün memuriyetleri ele geçiriyorlardı. Bağdatta her gün biraz daha taazzuvlaşan bu teşkilât ve bunların idaresinde tensik edilen askerî kuvvet merkezi kuşkulandırmaktan hiç bir zaman hali kalmamakla beraber yapılan muhtelif teşebbüsler müspet bir netice verememiş ve Bağdad vilâyeti seksen sene kadar mahallî nüfuzlarına dayanarak ve türlü entrikalara baş vurarak rakibini ortadan kaldıran ve memuriyetini saltanat merkezine tasdik ettiren kimselerin elinde kalmıştır.

Merkezî hükûmetin türlü iç ve dış gailelerile meşğul olmasından fırsat bularak her dilediğini yapmağa yeltenen ve gün geçtikçe nüfuz ve kudretini arttıran Bağdad Kölemen valilerinin sonuncusu *Davud Paşa* dır. Davud paşanın keyfi idaresinden şikâyetlerin çokluğu ve padişahın kendisine nasihat için gönderdiği büyücek bir memuru öldürüşü merkezî hükûmeti tekrar harekete getirdi. Halep Valisi *Ali Rıza Paşa* büyük bir kuvvetle Bağdada sevk olundu. Bir haylı mücadeleden sonra Ali Rıza Paşa vilâyeti ele geçirmeğe ve Bağdad Kölemenlerini ortadan kaldırmağa muvaffak oldu. (1830)

Pazvantoğlu Osman Ağa Vidin yamaklığından türemiştir. Gittikçe kuvvetini arttırarak nihayet Vidin Valisini koğmuş ve bugünkü Bulgaristanın garbile Sırbıstanın şarkında büyük bir araziye müstakil hâkim kesilmiştir. 1797 de üzerine Kaptan Paşa kumandası altında kâfi asker sevkedildiği halde mağlûp edilememiş, nihayet Padişaha müracaatle affını istemiştir. Osmanlı Devletinin XVIII. asır sonlarındaki hali, bu gibi işlerde pek ileri gitmeğe müsaite değildi. Selim III. Pazvantoğlunu affettikten başka, kendisine vezirlik rütbesi vererek, bilfiil hükmettiği yerlerin kanunen de

hakimliğini, Vidin Valisi unvanile, ona tevcih etmiş, ve bu suretle asi Pazvantoğlu Osman Ağa, Vidin Valisi *Paspanzade Osman Paşa* olmuştur.

Mütegallibeliğe heves eden mühim adamlardan birisi de, Bonaparta karşı Akkâ Kalesini muvaffakıyetle müdafaa ederek, bu Fransız Generalinin Suriyeye ilerlemesine mâni olan Cezzar (Kasap) Ahmed Paşadır. Şiddetinden ve kan akıtıcılığından dolayı Kasap unvanını almış olan bu Paşa, esasen Boşnaktır. Gençliğinde Mısır Kölemenleri arasına karışarak kendini göstermiş, sonra Suriyeye geçip başına kalabalıkça bir kapı halkı toplıyarak muvaffakıyetler ve rütbeler kazanmış, nihayet vezir rütbesile Sayda eyaleti valiliğine tayin edilmiştir (1799). Sonra birkaç defa Şam Valisi olarak, bütün Suriyeyi idare etti; ve mükerreren "Emirülhaç„ tayin olunarak hüküm ve nüfuzunu Arabistanda da hissettirdi.

Cezzar, o zamanın metin kalelerinden sayılan Akkâ Kalesinde otururdu. Askerinin çoğunu hemşerileri olan Boşnaklarla Arnavutlardan toplamıştı. Bu Paşa bazan saltanat makamına muti gibi görünmüşse de, bazan bilâkis merkezin emirlerine hiç kulak asmıyarak müstakillen hareket etmiştir; İstanbul, Cezzarın tecziyesini, yani idamını düşünmüş ise de, arzusunu kuvveden fiile çıkarmağa cesaret edememiştir.

Bazı kavimlerin ayrılmağa müteveccih hareketlerinden bahsolunurken zikir edilen İşkodralı Mahmud ve Tepedelenli Ali Paşalar da bazı vasıfları itibarile bu sıraya, yani merkezi tanımıyan valiler arasına ithal olunabilir. Diğer cihetten merkezi tanımıyan valilerin de ekseriya gayri Türk kavimlere istinat ettikleri görülmektedir. Şimdi bahisleri geçen Pazvantoğlu ile Cezzarın da dayandıkları kuvvet ekseriyetle gayri Türktür. Pazvantoğlu Sırplara istinat etmiştir; Cezzar Paşanın mesnedi olan kuvvet te, Boşnaklarla Arnavutlardı. Bu cihetle Pazvantoğlunun ve Cezzarın hareketlerinde dahi, gayri Türk kavimlerin Türklere merbutiyet hislerinin azlığından istifade edildiği neticesi çıkarılabilir. Ve buna binaen, umumî olarak, bu inhilâl vetiresinde, millî his ve fikirlerin bir âmil olduğu kabul olunmalıdır.

Fakat millî hislerin tesirini bulup göstermek kabil olmıyan inhilâl hâdiseleri de yok değildir: Rumeli ve Anadolunun eşraf ve âyan denilen zengin ve kuvvetli Bey ve

Ağalarından bazıları da devlet merkezinin emirlerine ekseriya itaat etmekle beraber, bazan kendi arzu ve menfaatlerine göre hareket etmekten çekinmiyorlardı. Biraz tamim ile denilebilir ki, XVIII. asır sonlarında, Osmanlı saltanatı merkezî ve muntazam bir devlet olmaktan ziyade feodal bir saltanat manzarası gösteriyordu. Teferrüt eden Beyler arasında en meşhurları Rumelide *Serezli İsmail Bey Tersenik oğlu* gibi adamlar, Anadoluda ise *Kara Osman oğulları, Çapan oğulları* ve *Cebbar oğulları* denilen kuvvetli aileler idi. Osmanlı müverrihleri bu nevi feodal Bey ve Paşalara, hareketlerini gayri kanunî görerek, "mütegallibe„ namını verirler.

Bu mütegallibenin idarelerinde nizam ve adalet pek eksikti. Ağa, Bey ve Paşalar, ahaliyi soymaktan ve ezmekten çekinmiyorlardı. Kendi aralarında da niza' ve kavga eksik olmuyor, bu mütemadi kavgalar yüzünden bir çok ahali ölüyor, kasaba ve karyeler, tarla, bağ ve bahçeler tahrip ediliyordu, Avrupa müverrihlerinin dediği gibi, bu devrede Osmanlı devleti bir *başsızlık* (anarşi) içinde yüzüyordu. Merkezî devletin vilâyetlerde nüfuz ve sultası pek eksilmişti.

Merkezin zâfından ve valilerin aczinden dolayı,her tarafta yol kesen, şehir ve köy basan eşkiya ve haydutlar pek çogalmıştı. Bunların en meşhurları, Rumelinin her tarafına yayılmış olan "Kırcali ve Dağlı eşkıyası„ dır. [1] Bunlar,

[1] Bu eşkiyanın mahiyeti ve hareketi hakkında Osmanlı vak'anüvislerinin verdikleri malûmat karışık olduğundan, miralay Lamouche'un bunlara dair, başka mehazlardan, bilhassa, İretchek'in "Histoire des Bulgares„ ından alarak daha açık ve anlaşılışlı tarzda yazdıklarından istifade ediyorum:

Kırcalı eşkiyası, Tuna havzasında ve Trakyada bulunan köy ve kasabalara saldırıyordu. Kırcalılar, birçok çetelere ayrılmışlardı. Bunlar aslen Rus harplerinden sonra dağıtılan askerlerden ve yağmadan istifade maksadile onlara iltihak eden kimselerden terekküp ediyordu. Bunların çoğu, Türk, Tatar ve Arnavut idise de içlerinde Boşnaklar ve Bulgarlar da az değildi. Kırcalılar, başta Rodop eteklerindeki Türk Hasköyünde göründüler. Miktarları, 25,000 e kadar çıktı, Hepsi süvari idi; kılıç, piştav ve uzun tüfekle müsellâhtılar; teşkilâtları muntazamdı: Binbaşılar ve bölükbaşılar kumandası altında bölüklere ayrılmışlardı. Köylere ve şehirlere taarruzla o mahalleri yağma ve harap ediyorlar, erkekleri öldürüp kadınları beraber götürüyorlardı. Koca Balkan etrafını çok tahrip ettiler; hattâ bir aralık İstanbul civarına kadar sarktılar.. Üzerlerine gönderilen devlet askeri, ciddî neticeler alamadı; talim ve terbiyeden mahrum olan bu asker, ya Kırcalıların önünden kaçıyor, yahut onlara iltihak ederek, yağmalarından istifadeyi tercih ediyordu. Kır-

Rumeli tarafından Saltanat merkezinin surlarına kadar ilerliyerek, kasaba ve karyelerde, alelhusus yollarda emniyet ve asayişi tamamen ihlâl etmişlerdi.

Osmanlı Devletinin hayatını devam ettirebilmek için, merkezi kuvvetlendirerek, bütün vilâyetleri sarmış olan her nevi mütegallibeleri itaat altına almak, eşkıyayı tedip ile yolların masunluğunu temin etmek lâzımdı. Merkezin zâfı böyle devam edecek olursa, memleketin her parçası ayrılarak Osmanlı birliğinin dağılması muhakkak görülebilirdi. Merkezin zâfına müessir olan muhtelif âmillerin en mühimmi, hükümdarın emrine tamamen muti, iyi disiplinli bir Devlet askerinin bulunmamasıdır. O zaman Padişahın kumandası altında sayılan Devlet askeri Yeniçerilerdi. Fakat bunların inzıbat ve idaresi büsbütün bozulmuş, bu ordu bir intizam ve asayiş âmili olmaktan çıkmış, bilâkis bir ihtilâl ve anarşi unsuru halini almıştı. Zaman geçtikçe ıslah ve terakki ettirilmesi lâzım gelen bu asker, itaatsizliğe, inzıbatsızlığa, zâfa ve tereddiye uğratılmıştı. Ne haricî düşmanlarla olan harplerin ne de dahilî intizamın muhafazasında ciddî bir işe yaramıyordu.

Bu halde, Osmanlı İmparatorluğunun inhilâline mâni olacak, ilk mühim ve umumî tedbir, merkezin askerî kuvvetini yani Yeniçerileri ıslah ve tanzim olmalı idi. Haricî taarruzlara muvaffakiyetle mukabele edebilmenin çaresi de muntazam ve muti, teşkilât ve teslihatı düşman ordularından aşağı olmıyan, bir orduya sahip olmaktı. Aksi takdirde, dahilî intizam ve asayişin temini kabil olamadıktan başka, bir asırdanberi tevali edip gelen Rusya ve Avusturya istilâlarına muvaffakıyetle mukabele etmek te mümkün olamıyacaktı.

Bu sebeplerledir ki, XVII. asır ortalarından, Mahmud I. zamanındanitibaren, Osmanlı ordusunun daha müterakki Avrupa orduları gibi tanzimi teşebbüslerine girişilmiş ise de,

calılar, hem müslüman Türklere, hem hıristiyan Bulgarlara taarruz ediyorlardı. Halk, kendiliklerinden toplanıp, bazı mahallerde eşkiyaya muvaffakıyetle mukabele edebildi. Rumeli ahalisi, Kırcalıların hatırasını, masal ve destanlarile tesbit etmiş olduklarından, bugüne kadar unutmamışlardır.

(Colonel Lamouche, Histoire de la Turquie, Payot, Paris, p. p. 199-200).

ciddî ve ehemmiyetli neticeler alınamamıştı. Nihayet asrın sonlarında, Selim III. zamanında vaziyet, yukarda izah edildiği veçhile pek sıkışmış olduğundan, askerin ıslahı işine daha çok ehemmiyet verildi.

Lâkin bu askerî ıslahat, gerek merkezde, gerek vilâyetlerde bulunan bazı eşhas ve sunufun menafiine uygun gelmiyordu: İstanbulda ve taşralarda bulunan Yeniçeriler, askerî ıslahat teşebbüsünden bittabi kuşkulandılar. İstanbul vüzera ve ulemasının bir kısmı da bazı menfaatlerini Yeniçeriler vasıtasile temin etmekte bulunduklarından, askerî ıslahat teşebbüsünden memnun kalmadılar. Devletin malî ve diplomasi işlerinde mühim bir mevki kazanmış olan Fenerli Rum Beyleri, Yeniçeri ocağının malî suiistimallerinde zimethal idi, bittabi onlar da bu teşebbüsün önüne geçmek istediler. Nihayet merkezin zâfından dolayı vilâyetlerin şahsî tegallübe alışmış ve yarı feodal Beyler haline gelmiş olan valiler ve sair teneffüz etmiş kimseler de, bu ıslahata karşı geldiler. Hasılı askerî ıslahatın hasımları, hayli çoktu. Bu vaziyetten ileride bahsolunacak bir takım vakıalar tahaddüs etti.

4. — VAZİYETİN ISLAHI İÇİN ARANAN ÇARELER

A. — Islahat lâyihaları;
B. — Askerî ve malî bazı ıslahat teşebbüsleri: Nizamı Cedid;
C. — Islahatın başarılabilmesi için, Osmanlı devletinin sulhperverliğe ihtimamı.

A. — *ISLÂHAT LAYİHALARI*

Selim III. tahta çıktığı zaman (1789), bir asırdanberi ekseriya mağlûbiyetlerle biten harpler, ve dahilde hiç eksik olmıyan karışıklıklar yüzünden, devletin maliyece sıkıntı içinde bulunduğunu görmüş, askerin harplerde ve dahilî intizamı muhafazada işe yaramadıktan başka, anarşi amillerinden olduğunu, hükûmeti merkeziyenin mütemadiyen zâfa uğrayıp memleketin inhilâle doğru yürüdüğünü anlıyabilmiş ve bu illetlere çare aramağa kalkışmıştır. İlkönce, belki birazda Fransız ihtilâlinin "*Cahier*„ lerinden mülhem olarak [1], memleketin ulemasından ve devlet adamlarından, devletin muhtaç olduğu ıslahat hakkında birer lâyiha yazıp vermelerini istemiştir.

Sultan Selime verilen lâyihaların bazıları, bugün gayri matbu olarak umumî veya hususî kütüphanelerde mevcut, ve ikisi "Tarihi-Osmanî Encümeni Mecmuası„nda matbu [2] ise de hepsini bulmak müşküldür, hattâ Müverrih Cevdet Paşa bile, yarım asır kadar önce meşhur tarihini yazarken, vaziyetinin çok müsait olmasına rağmen lâyihaların bazılarını bulup görememiştir; görebildiklerinin muhteviyatını, tarihinde ihtisar ile nakleder. [3].

[1] Sultan Selimin daha şehzade iken, Avrupa işlerine bir derece alâka gösterdiği ve Fransa Kıralı Lui XVI. ile muhaberede bulunduğu ileride görülecektir.

[2] «Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası», sene: 7, - sayıfa: 74, 257, 321; sene: 8, - sayıfa: 15.

[3] «Tarihi Cevdet - Tertibi Cedid» - Cilt VI, - sayıfa 4-44.

Cevdet Paşa'nın dediğine göre, lâyiha tanzim edip padişaha takdim eyliyenler, başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa olmak üzere, ulemadan ve ricalden 17 kişidir. Padişahın sadrazama daha seferden dönmeden [1], gönderdiği hattı hümayunda "*Nizamı devlet*„e, dair herkesin mütaleatı kaleme alınıp badehu cümlesi birden ittifakı ukuli selime ile temyiz ve tahkik ve kavanini cedide vaz'ile fimabat düsturülâmel tutulması Muradı Hümayun„ olduğunu "ve bu bapta hak ve vazife aranacak ve kimse *tahtıe olunacak olmayıp* herkesin din ve devlete nafi addeylediği mutaleatı kaleme alması„ emrü tenbih edilmişti; bu emre göre Padişah tarafından, yalnız 17 kişinin değil, daha çok kimselerin mütalealarıistenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Selim III. verilen lâyihaların hepsini birer birer okuduktan sonra, birleştirilip ittifakı âra ile hulâsa edilmesini emretmiştir. Padişahın bu emri üzerine:

1) Asker tanzimine,
2) Yevmiye maddesine, yani askerin maaşlarına,
3) Topçu, kumbaracı ve sair ocakların ıslahatına dair lâyihaların fıkraları hulâsa edilip bir risale tertip olundu (1792).

Hulâsa edilen maddelere bakılınca anlaşılıyor ki, asıl ehemmiyet verilen mesele, *ordunun ıslahı* meselesi olmuştur. Halbuki külliyetlice muntazam asker tutabilmek için, devletin malî vaziyetinin müsait olabilmesi için de memleketin iktısat refahı ve idarî intizamı temin edilmiş bulunmak lâzımgelir. Selim III. sadrazamına yazdığı hattı hümayunda yalnız ordunun ıslahı hakkında değil umumî surette, "Nizamı Devlete dair„ mütaleat istemişti. Bununlaberaber, lâyihaların hulâsasında. ancak askerin tanzim ve ıslahına müteallik üç maddeye ehemmiyet verilmiştir.

Takdim olunan lâyihalar arasında, geniş malûmata, sağlam muhakemeye müstenit olarak kavrayışlı bir nazarla en iyi yazılmış olanı, Kazasker *Tatarcık Abdullah Efendi* nin lâyihasıdır. Zaten en çok şöhret kazanmış olan lâyiha da budur [2]. Abdullah Efendi yalnız asker tanzimi meselesile

[1] İkinci Rus seferi.

[2] Bu lâyihanın el yazısı bir nüshasını, Çürüksulu Ahmed Paşanın hususi kütüphanesinden alıp okumuştum. Bu lâyihanın bir sureti de «Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası» nda münderiçtir. Sene 7, sayıfa 257: 284 ve 321:347 ve sene 8, sayıfa 15:34.

uğraşmayıp, Selim III. ün hattında talep olunduğu veçhile alelûmum Nizamı devletin takviyesine hizmet edecek hususatı da nazara almıştır. Bu cihetle iktısadî ve malî meseleler üzerine de epey mütalealar yürütmüştür. Sonradan vezir olan *Defterdar Şerif Efendi* nin lâyihasında [1] dahi malî ve iktısadî meselelerden biraz bahsedilmiştir. Fakat münderecatını öğrenebildiğimiz lâyihaların hemen hiçbirisinde vilâyetlerin inhilâline dair müstakil bir fasıl olarak, mütalea yürütülmüş değildir.

Bu lâyihaların hepsinde, Yeniçeri ve sair ocaklar askerinin, hali hazırlarile harpte işe yaramadıkları, bilhassa son harplerin verdiği tecrübeye istinaden, tesbit ve beyan olunmaktadır. Bu müşahedeye binaen lâyiha sahipleri tâ Mahmut I. ve Mustafa III. zamanlarında tertip ve tanzimine başlanmış olan yeni usul askerin tertibini tavsiye ederler; ancak bazıları bu askerin Yeniçeriler arasından seçilmesini bazıları ise ayrıca tanzimini muvafık görüyorlar.

Sefaretle Avrupada bulunmuş olan *Rasih Efendi* "Fünunu harbiyeden düveli efrenciyenin tertip ve tedvin ettikleri kitapları tercüme ve efrençten fünunu harbiyede mahir üstatlar celp ile bizim askerimize sanayii harbiye talim„ ettirılmesini tavsiye ediyordu. Kazasker Abdullah Molla da, lâyihasında bu meseleye temas ederek ayni neticeye vâsıl olmuştur.

Yeniçerilerin aylıkları, mühmel bırakıldığından, birçok suiistimallere yol açmıştı. Bu suiistimallerin izalesi ve aylıkların o günkü eş'are göre tanzimi, lâyihaların çoğunda mühim bir mesele teşkil eder. Layiha yazanların bazıları, ezcümle Kazıasker Abdullah Efendi, bu malî mesele münasebetile Osmanlı sikkelerinin asırlardanberi uğradığı tezelzülleri tetkik ederek, malî meseleye intikal ettiği gibi, devlet maliyesinin mesnedi olan memleket iktısadiyatına da temas eylemektedir. Abdullah Mollanın pek doğru müşahede ve izah ettiği veçhile, eğer memleketin iktısadî vaziyeti ve ticaret müvazenesi düzeltilmiyecek olursa, devletin de malî vaziyetinin ıslahı mümkün olmıyacak ve o takdirde hükûmetin varidatı bittabi artmayıp, askerî kuvvetini tezyit ve tanzim kabil olmıyacak ve binaenaleyh askerlerinin miktarı ve mühimmat ve levazimatı tezyit ve tanzim olunarak

[1] «Tarihi-Osmanî Encümeni Mecmuası» - sene 7, sayıfa 74-88,

kuvvet kesbeden düşman ordularına muvaffakıyetle mukabele pek müşkülleşecektir [1].

Lâyiha takdim edenlerden Defterdar Şerif Efendi, malî ve iktısadî meselelerden bahsederken, arazi meselesine ilişmiş ve mukataaların ve vakıfların ıslah ve tanzimi ile bu membalardan Beytülmali müslimine gelecek varidatın suiistimallerden kurtarılması için bazı mütalealar arzetmiştir. Defterdar Şerif Efendinin en mühim tavsiyesi, devletin senelik bütçesinin tanzimini teklif etmesidir. Bu zatın fikrine göre, devletin senelik bütçesi tanzim edilip padişaha arzolunur ise, devletin masarifi arasında birçok bilüzum ve beyhude maddeler ve israflar meydana çıkarak, bunların kat' ve izalesi ile îrat ve masrafın daha mütevazin bir hale getirilmesi kabil olacaktır.

Lâyiha verenlerin en çok meşgul oldukları mesele,askerin ıslah ve tanzimi meselesidir. Bu mevzuda yalnız Yeniçerilerin ıslahile iştigal olunmamış, topçular, süvariler, kumbaracılar ve lâğımcılar nazarı dikkate alınarak, cümlesinin ıslahı hakkında mütalea yürütülmüştür.

B. — *ASKERÎ VE MALÎ ISLAHAT TEŞEBBÜSLERİ: NİZAMI CEDİD*

Islahat lâyihaları Padişaha takdim edildikten ve padişah tarafından tetkik olunduktan sonra, lâyihalarda bahsi geçen

[1] Kazasker Tatarcık Abdullah Molla, Kırımlı Osman Efendinin oğludur. 1730 da doğmuştur. Medrese tahsilini parlak bir surette ikmal ettikten sonra Rumeli Kazaskerinin tezkereciliğine tayin olunmuştu. Rumeli Kazaskeri Esad Efendi azlolunduğu zaman, tezkerecisi olan Abdullah Efendi de Limniye nefyedildi. Sonra affolunarak, Kudüs, Mısır ve Medine kadılıklarını ifa etti. Ruslarla 1786 harbi açılınca, harbe giden ordunun kadısı tayin edildi. Sadırazam Hırvat Yusuf Paşa, Tatarcık Abdullah Efendiyi azledip nefyettirdi. Bu menfa hayatı da uzun sürmedi. İstanbula dönünce, evvelâ Anadolu, sonra Rumeli Kazaskeri oldu. Abdullah Molla Kazaskerlikte diplomasi mükâlemelerine memur edilirdi. Zeki ve âlimdi. Lâyihasından da anlaşıldığı üzere, medrese ilimlerinden başka iktisadî ve malî meselelere de aklı eriyordu. Zamanın Avrupa ahvalini ve siyasetini anlıyan, Devleti Osmaniyenin zayıf cihetlerini iyice kavrıyan ender ricalden idi. Vak'anüvis Nuri Efendinin rivayetine göre, çok cömertti, geniş yaşamağı, para sarfetmeği çok severdi; borçtan çekinmezdi. İlmî mesnedinin yüksekliğine rağmen, serbest ve lâübali meşrep bir zattı. 1796 da öldü.

Abdullah Efendinin ölümünden sonra, diplomasi mükâlemelerinde Rumeli Kazaskeri İsmet Bey istihdam olunmuştur.

meseleler üzerine müzakere olunmak için, meşveret meclisleri aktedildi. Bu meclislerde uzun uzadıya mübahaseler geçti. Hayli serbest cereyan ettiği anlaşılan müzakereler sonunda, *Usulü cedid üzere* asakiri mualleme ve esbab ve edevatı lâzimei harbiye tedarikinin lüzum ve ehemmiyeti„ cümlece kabul ve tastik olunarak, yazılan mazbatalar imzalandı. Meşveret meclisince takarrür eden hususların bazıları kanunlara raptolunarak icraata da girişildi: Timar ve zeamet kanunnamesi ile, kumbaracı ve lâğımcı ocakları için kanunlar tanzim olundu.

Askerin mühimmatında madenlerin ehemmiyeti derkâr olduğundan, maden işletme unsuruna ehemmiyet verilerek bu işin riyasetine vezir rütbesinde birisi tayin edildi. Hudut kaleleri, muasır usullerle tamir ve takviye olundu. Bizzat padişahın pek ehemmiyet verdiği bahriye işlerine de epey himmet sarfedildi.

"Usulü cedid üzere„ muallem asker tertip ve tanzimi, masrafı istilzam edecekti. Bu masrafı karşılamak ve harp ihtimallerine karşı mühimce bir meblâğı hazır bulundurmak için *İradı cedid hazinesi* namile ayrıca bir hazine tesisine karar verildi ve bu hazineyi biriktirmek maksadile de bazı yeni varidat membaları temin edildi. Lâkin memleketin ne kadar varidat temin ettiği ve edebileceği sarahatle malûm değildi. Bundan dolayıdır ki, memleketin hakikî varidat miktarı tetkik edilmek ve varidatın cibayetinde suiistimallere mahal verilmemek üzere bir takım tedbirler alındı.

İdarî mahiyette olan bu tedbirler alına bildise de, en mühim olan iktisadî ve malî meselelerin halli, bir takım engellere uğruyordu: Ezcümle Abdülhamid I. zamanında basılan mağşuş ikiliklerin ortadan kaldırılması, umumiyetle sikkenin ıslah ve tasfiyesi, lâyiha verenlerin bir kısmı tarafından tavsiye edildiği ve hattâ Padişah ta buna taraftar bulunduğu halde, bu arzunun kuvveden fiile çıkarılması mümkün olamadı. O zamanın vak'alarını nakleden tarihçilerin, vakıaları tahlil ve tenkit edişlerinden anlaşıldığına göre, Selim III. devrinde iktısadî meselelere hakkile vukuf sahibi olup ta ona göre icabeden tedbirleri alabilecek kimseler, ya pek azdır veya hiç yoktur; bundan başka iktisadî ve malî mes'elelerin müzakere ve hallinde, şahsî menfaatler, umumî menfaatlere galip gelmektedir.

***

Selim III. ün en mühim teşebbüsü, lâyihalarda en çok mevki tutan meselelerin, yani yeni usul ve kaidelere göre ordu tanzimi meselesinin halline iptidar etmek olmuştur. Padişah, Yeniçeri namını taşıyan askerle artık hayırlı bir iş görülemiyeceğini tamamen anlamış ve *"Usulü cedid üzere„* bir ordu tanzimi lüzumuna kat'î kanaat getirmişti. Fakat bu işi başarmak pek zordu: Osmanlı devletinin bir kaç asırdanberi devam eden asker ocakları, hususiyetle Yeniçeri ocağı köklü ve şerefli an'anelerine, memleketin her tarafına yayılmış ve halkın her sınıfı içine girmiş teşkilâtlarına ve bu teşkilât ile alâkalı mütenevvi iktısadî menfaatlere dayanarak, usul ve nizamlarının tadil ve ıslahına hiç te taraftar değildiler. Memleketin en esaslı askerî kuvveti de bunlardı; taraftar olmadıkları bir tebeddülün önüne geçebilmeleri pek mümkündü. Bu cihetle ordunun ıslahı, gayet müşkül ve tehlikeli bir ameliye idi.

Selimden evvel gelen Sultanların birkaçı, bazı yeni askerî teşkilât yapmak ve ordu zabitlerini, hususile topçu ve istihkâm zabitlerini yetiştirmek üzere mektep acmak ve Yeniçerilere yeni usul ile talim yaptırmak istemişlerse de, ehemmiyetli bir netice alamamışlardı. Selim III. zamanında, bu tehlikeli, fakat zarurî işe, iki Rus harbinde uğranılan acı mağlûbiyetlerden ve Kırım Hanlığı gibi büyük bir islâm memleketinin zayi edilmesinden neş'et etmiş teessürlerin inzımamından dolayı daha ziyade ciddiyet ve faaliyetle başlanıldı.

Ordu cepheden dönünce (1794), Padişahın emrile Levent Çiftliğine bir miktar delikanli toplatılarak, yeni usulle bunların talimine başlandı. Sadrazam Koca Yusuf Paşa, harpten dönerken kendisile beraber, Avrupa harp usullerine vâkıf bir kaç muallim de tedarik edip getirmişti. Gitgide bu talimli askerin arttırılmasına da çalışıldı. Yeni askerin tanzim ve talimile meşgul olmak üzere, *"Talimli asker Nezareti„* unvanlı bir de nezaret ihdas olundu. Bu yeni askere *"Nizamı cedid askeri„* namı verildi.

Yeniçeri ocağı efradından Nizamı cedid askeri yazılmak istenildi ise de kimse talip olmadı.

Selim III. ün ve müşavirlerinin ilk fikirleri, Yeniçeri efradını talim ettirerek, tedricen inzıbata alıştırmak ve bu suretle Yeniçeri ortalarını muntazaman askerî cüzütamlar

haline getirmekti. Buna imkân bulunamayınca, Padişah yeni askerin *müstakil bir ocak* halinde tertibini emretti. Bunda mahzur ve tehlike gören vükelâ, "Saltanatı seniyenin kavanini kadimesinden hariç olmamak üzere, kadim ocak olan *Bostaniyanı hassa* ocağına ilhak ile " *Bostanî tüfenkçi ocağı* „ namile şimdilik 12,000 olarak tertip ve bunun dahi evvelemirde bir ortası nümune olarak Levent Çiftliğinde tanzim olunmalıdır„ diye bilittifak karar verdiler; bu kararı tasviben Padişahın da iradesi çıktı.

İlk teşkil edilecek askerî kıt'a, zabitlerile beraber 1600 kişiden mürekkep bir orta olacaktı. Bir orta, 12 bölüğe ayrılıyordu. Ortanın kumandanı; bir binbaşı olacak. orta zabiti olarak, sağ ve sol kolağalarile onların iki mülâzım ağaları bulunacak ve her bölüğe de birer yüzbaşı ve sair zabitler tayin olunacaktı. Bu askerin silâhi, süngülü tüfenk idi; zabitler, pala kılıç taşıyacaklardı.

Nizamı cedit askerinin bu suretle ihdas olunup, talimlerile iştigale başlanmasından önce, Yeniçerilerin haset ve rekabetlerini uyandırmamak maksadile, "Yeniçeri zümresi ekmelimin evvel mazharı itibar ve teveccühatı şahane olacağı isma' ve işaa olunarak„ eskiden olduğu gibi her sene ilkbahardan son bahara kadar, talimle meşgul olmaları nizam ittihaz edilmiş ve bu keyfiyet bütün Osmanlı memalikine neşir ve ilân olunmuştu. Bu emir üzerine Yeniçeriler, bir müddet talime çıktılar, fakat bu itaatleri, uzun zaman devam etmedi.

Vaktile pek muntazam olan bu eski ve dehşetli asker ocağının nizam ve kaideleri, hususile zapt ve raptı, XVII. asırdan itibaren, iş başında bulunanların ihmal ve tekâsülleri ve arasıra hususî menfaatlerine ocak efradını vasıta ittihaz etmek istemeleri yüzünden tereddiye uğramış ve artık sıkı bir disiplin altında, muntazam bir asker halinde idare edilebilmeleri hemen hemen imkân haricine çıkmıştı. Yeniçerilerin çoğu bir hayli zamandanberi, vakti hazarda kışlalarında oturup askerî talim ve terbiye ile iştigal etmezler; ev bark, evlât ve eyal sahibi olarak, alış verişle geçinirlerdi. İstirahat ve menfaatlerine uygun olmıyan emirler sadir olursa, yahut bir taraftan teşvik görürlerse, hemen orta *kazanlarını kaldırıp* bir meydana toplanarak, fitne çıkarmağa ve istediklerini yaptırıp istemediklerini yaptırmamağa alışmışlardı. Kıyamlarına mukabele ile tediplerine kalkışacak başka bir askerî kuvvet te hemen yoktu. Bazan sipahilerle çarpıştıkları olurdu; fakat devletin başlıca iki askerî kuvveti arasında vaki olan bu musademeler, memlekette inzıbat ve asayişin, huzur ve rahatın daha fazla bozulmasından başka bir netice verdiği pek olmazdı. Hasılı Yeniçeri ocağı, mücazat korkusundan sıyrılmış ve her nevi harekete kendini muktedir saymağa alışmış, itaatsiz ve inzıbatsız bir küme haline gelmişti. Bu itaatsiz fakat müsellâh askerler, kendi ocaklarının ve hattâ bazı mütemevvil ve mühim kimselerin gayri kanunî menfaatlerini sıyanet zımnında memleketin inzıbat ve asayişini ihlâlden çekinmezler ve birtakım malî suiistimallerin vuku ve devamına da hizmet ederlerdi. Ezcümle *"bey'i esami„* denilen bir bid'atleri vardı: Yeniçerilikle hiç bir alâkası olmıyan kimseler, Yeniçeri ulûfe ve tayinlerini ortadan satın alırlar ve bir Yeniçeri imiş gibi istifade ederlerdi! — Bundan başka ölmüş Yeniçerilerin vefatları hükûmete bildirilmiyerek, ulûfe ve tayinleri sağlar arasında bölüşülürdü! — Yeniçeri ocağının böyle inzıbatsız devamı, bilhassa yukarda zikredildiği gibi bazı vüzera ve ulemanın ve hususile Fenerli Rum Beylerinin, vilâyetlerde ise hemen müstakil harekete alışan bazı vali ve beylerin menfaatlerine pek uygun geliyordu. Osmanlı içtimaî heyetinin meşruluğu meşkûk bütün malî muamelelerin bankacılığını eden Fenerli Beyler, Yeniçeri ulûfelerinin alınıp satılmasında mühim rol oynarlardı. Hasılı Yeniçeri ocağının kuvvetten düşmesi halinde, yalnız Yeniçerilerin değil, İstanbulda nüfuz ve servet sahibi olan bir çok kimselerin de menfaatleri muhtel olacaktı. Kendilerinin böyle kuvvetli mesnetleri olduğunu pek iyi bilen Yeniçeriler, itaat ve inzibat, talim ve terbiye gibi sıkıntılara katlanmağı bittabi istemiyeceklerdir. Birkaç defa talime çıktıktan sonra, "Talim maddesi, harici ez kanundur!„ diyerek talimden çekildiler ve ötedenberi yaptıkları gibi, tembelliğe ve askerlikle hiç alakası olmıyan iş ve güçlerine döndüler.

Bu suretle Yeniçerilerin ıslah edilmesi imkânsızlığını bir daha gören Padişah ve vükelâsı, artık beyhude uğraşmaktan vazgeçip, "Nizamı cedid askeri„ nin başka membalardan arttırılmasına gayret ettiler.

Ocaklarile alâkasız, yeni bir asker kuvvetinin teşkil edilmekte olduğunu gören Yeniçeriler, yalnız tedafüî bir vazi-

yette kalmıyarak, "Nizamı Cedid„ in muvaffakiyetsizliğini intaça edecek taarruzî hareketlere geçmekte dahi gecikmediler; çünkü Nizamı cedid askerî, yarıyacak derecede kuvvetlenirse, kendilerinin kıymet ve itibarı kalmıyacağından ve nihayet ocaklarının ilga ve fesholunacağından, korkuyorlardı. "Nizamı cedid„ aleyhine propagandaya giriştiler: "Nizamı cedit„ e yazılanların bir kısmı vazifesine devam etmiyerek dağılmağa başladı.

"Nizamı cedid„ e yazılanları kaçırmamak için, maaş ve tayinatlarını arttırmak düşünüldü; lâkin bu tedbir, Yeniçerilerin daha çok hasetlerini celp ile hiddetlerini arttıracaktı; buna mâni olmak için Yeniçeri ulûfelerinin de arttırılması lâzımgeliyordu. Bu suretle hem yeni askerin tanzimi, hem de eski askerin terfihi çok masrafı davet edecekti: Zaten sıkıntı içinde bulunan devlet hazinesinin bunları karşılıyabilmesi imkân haricinde görünüyordu. Devletin varidatını arttırmak hele vilâyetlerin ahvali pek muhtel ve müşevveş olan bu devirde muhal gibi idi.

Bütün bu muhtetif sebeplerden dolayı, "Nizamı cedid„ işini muvaffakıyetle ilerletmek çok müşküldü. Askerin yenilendirilmesi ve ıslah edilmesi işi, pek çok müşkülâta rağmen yavaş yavaş ilerletilmeğe çalışılırken, devletin başına bir takım haricî gaileler çıktı; bunlar da ıslahatın muvaffak olmasına, mühim manialar ihdas etti[1].

[1] Selim III. zamanında kara askerinin ıslahı için uğraşıldığı gibi, deniz kuvvetinin artmasına, hudutlarda ve deniz kenarlarında bulunan bazı müstahkem mevkilerin de tamir ve takviyesine bir hayli çalışıldı. Bahriye ve istihkâm işlerinde, Kaptanı Derya küçük Hüseyin Paşa gayret ve himmet göstermiştir. Hüseyin Paşanın tavsiyesile bu işlerde kullanılmak üzere, Fransadan ve İsveçten mühendisler celbolunmuştu. Fransız mühendislerinin plânları üzerine, o zamanlar Tulon tersanelerinde yapılan sefain şeklinde ve eb'adında gemiler inşa ettirildi. Baron de Tot tarafından tesis edilen Bahriye mektebi ıslah olundu. Bu mektebin muktedir muallimleri- ki içlerinde Hoca İshak Efendi vardı- yüzlerce bahriye inşaat mühendisi ve güverte zabiti yetiştirdiler. Bahriye inşaatı için Toros dağlarının mükemmel ormanlarından kereste ve Tokat ile Trabzonun zengin madenlerinden bakır getirtiliyordu. Tophane imalâthanesi, Fransız zabitlerinin nezareti altında mükemmelleştirilerek, büyük toplar döktürüldüğü gibi, topçular, humbaracılar, Avrupa usulile talim ve terbiye dilir, olmuştu. Humbaracılar, mühtedi İngiliz Mustafa Paşa tarafından talim ve idare olunuyordu. İlerde bahsolunacak, Yeniçeri kıyamında bu yeni askerlere gösterilen ihtimamın da tesiri olacaktır.

C. — *ISLAHATIN BAŞARILABİLMESİ İÇİN OSMANLI DEVLETİNİN SULHPERVERLİĞE İHTİMAMI*

Sultan Selim ve vükelâsı, Rus harbinden az zararla kurtulduktan sonra, dahilî, bahusus askerî ıslahatın eşeddi luzumuna kani bulunduklarından, haricî gailelerden pek çekiniyorlardı. O sıralarda Rusya ile Kafkasyada muharip bulunan İran Şahı *Ağa-Mehmed Han*, Rusya tarafından sıkıştırılınca, Osmanlı devletinin ittifakına talip olmuştu (1795). Osmanlı devleti, iki üç yıl evvel, bazı fedakârlıklara katlanarak, Rusya ile sulh akdetmiş bulunduğundan *Yaş Muahedesi: 1792* tekrar harbe girmekten çekiniyordu: Ağa-Mehmed Hanın müracaati neticesiz kaldı, bu Rus - İran harbinde bitaraflığını muhafaza etti.

Ağa-Mehmed, bu sefer esnasında Tiflise girmiş, şehrin evlerini yakmış ve ahalisini esir etmişti. O zamanlar Tiflis şehri, yarı müstakil Gürcistan Devletinin payitahtı sayılıyordu; Gürcistan hükümdarı *Erekli Han* (Kıral Herakli II.) namında birisi idi(1). Bu Gürcü hanı, devletinin, Osmanlı

[1] Gürcü tarihinin en kadim kısmı, ekseri kavimlerin en eski zamanları gibi karanlıklar içindedir. VII. asır ortalarında, İslâm orduları Kafkasyaya girerek, bir kısım Gürcistanı, harpsızca idareleri altına almışlardı. Bu asırdan itibaren müslüman Emirleri, Tiflis şehrini hükûmet makarri ittihaz eylemişlerdi. Kafkasyanın en mühim şehri olan Tiflis, VII. asırdan itibaren bin yıldan fazla müslüman ve Türk emir ve paşalarının makarrı olmuştur. Osmanlı devleti teessüs ederek Anadolunun şarkına hâkim olunca, Gürcistan Osmanlılarla İranlılar arasın da bir nevi darülharp haline geçti ise de (XVI. asır), nihayet Osmanlılara tâbi oldu. Osmanlılar, Gürcistan Hanlığı unvanını kaldırmadılar. XVIII. asırda İran ve Osmanlı devletleri zayıflamağa başlayınca, Gürcistan han ve beyleri daha müstakil hareket etmeğe ve daha kuvvetli buldukları Rusya Çarlığına dayanmak siyasetini gütmeğe koyuldular. Gürcistanın son kıralı metinde ismi geçen Erekli han, Katerinanın Türk harplerinde Ruslarla beraber hareket etti. Kaynarca Muahedesinin 23 üncü maddesinde Gürcü ve Mengiril havalisinden bahsedilmiş ise de, Rusya devleti, Gürcüler lehine ümit ettikleri kadar bir şey temin etmemiştir. Hattâ bu maddenin son fıkrasında, Rusya devleti Gürcü ve Mengirilliler tayfasının "Devleti Aliyye reayasından olduğunu„ tasdik dahi ediyordu. Ruslar tarafından tutulmadığını gören Erekli Han, Devleti Osmaniyeye mümaşat etmeğe başlamış ise de, bu cihetten dahi umduğunu bulamayınca, Avusturya ve Fransa ile Napoli Kırallığına ve Venedik Cümhuriyetine baş vurmuştur. Bu müracaatlerinden de hiç bir ciddî semere hasıl olmadı. Nihayet Erekli Han tekrar Rusyaya iltica ile onun himayesini istedi. 1783 senesinde bir Rus-Gürcü muahedesi

ve İran devletlerine karşı zâfını görerek, Rusyadan istimdat etmiş ve 1783 tarihinde Rusyanın himayesini dahi kabul eylemişti. Ağa-Mehmet Han Tiflisi zaptedince, Ruslar İranlılar aleyhine asker sevkettiler.

Rusların Kafkas Dağlarını aşarak, cenuba asker sevketmeleri, Osmanlı Hükûmetini de hayli endişeye düşürdü: Erekli Han, Rusyanın himaye ve ianesile kuvvet bulacak olursa Kafkas dağlarının cenubunda ve Rusyanın piştarı makamında kuvvetlice bir hıristiyan devleti teşekkül etmiş olacaktı ki, bunun Kafkasyadaki Osmanlı menafiine ve umumiyetle oralarda sakin Türk ve müslüman kavimlerin istikbaline çok muzır olacağı muhakkaktı. Bununlaberaber, İstanbul hükûmeti harekete cesaret edemedi. XVIII. asır sonlarında, İran korkusile Rusya himaye ve ianesine iltica eden Gürcistan Hanlığı da, nihayet her himayenin tabiî neticesine maruz kaldı: himaye muahedesinin akdinden birkaç sene sonra 1801 de Rusyaya ilhak olundu... Ve bu suretle Rusya, Kafkas dağlarının cenubuna da inmiş oldu.

Rusyanın Kafkas Dağlarını aşıp, dağların cenubunda vaki Gürcistan gibi mühim ve oldukça geniş bir kıt'ayı ele geçirmesi, Osmanlı devletinin Kafkasya ve Anadoludaki menafiine tamamen muğayir olmakla beraber, Sultan Selim III. ve müşavirleri, yine sulhperverliklerini muhafaza ettiler.

Kafkasya karışıklıklarında böyle bitaraf kalabilen Osmanlı Saltanatı, bütün Avrupayı saran büyük bir yangının tesirlerinden, arzusuna rağmen, kendisini kurtaramıyacaktır. Selim III. ün tahta çıktığı sene (1789) Fransa İhtilâlinin koptuğu senedir; bu ihtilâlin doğurduğu birçok harplerden birisine, Osmanlı Devleti de iştirak edecektir.

---

aktolunarak, Erekli Han, dahilî işlerinde müstakil kalmak şartile, Rusya vassallığını kabul etti. Lakin Rusyanın mahmisi olmasına rağmen 1795 te İran Şahı Ağa-Mehmed Han metinde yazıldığı üzere Gürcistanı vurarak, Tiflisi zapt ve ihrak, ahalisini de esir etti. Bu harp esnasında, Ruslar, Gürcülere taahhüt ettikleri hamilik vazifesini hakkile ifa etmediler; hattâ bununla da kalmıyarak, 1802 de Çar Pavel I. in emrile Gürcistanı Rusya İmparatorluğuna ilhak eylediler. İşte bu suretle XIX. asrın birinci senesinde Gürcistan Hanlığı, ortadan kalkıp tarihe karıştı.

5. — FRANSA İHTİLÂLİNİN OSMANLI MEMLEKETLERİNE TESİRİ

A — Osmanlı-Fransa tarihî münasebatı, ihtilâl fikirlerinin ve hareketlerinin şarktaki serpintileri, ihtilâl harplerinin ilk tesirleri; Lehistanın ikinci ve üçüncü taksimleri;

B — Fransa ihtilâl hükûmetlerinin şark siyasetleri:

a — Ceneral Bonapart'a kadar Fransa İhtilâlinin şark siyaseti;

b — Ceneral Bonapart'ın tesiri altında Fransanın şark siyaseti; Fransa Cümhuriyetinin Mısıra bir heyeti seferiye göndermesi.

A — OSMANLI - FRANSA TARİHÎ MÜNASEBATI, İHTİLÂL FİKİRLERİNİN ŞARKTAKİ SERPİNTİLERİ, İHTİLÂL HARPLERİNİN İLK TESİRLERİ, LEHİSTANIN İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ TAKSİMLERİ

Osmanlı Sultanlığile Fransa Kırallığı arasında tarihî münasebet, Kıral Fransuva I. in Sultan Süleymana müracaat ve ilticasile, XVI. asırda başlamıştı. O zamandan XVI. asır sonlarına kadar, Osmanlı - Fransa münasebeti dostça devam etti; ve iki devlet arasında hiçbir harp olmadı. Çünkü her iki devletin müşterek bir hasımları Habsburglar Devleti vardı. Hasımlarının ayni olması, o hasım aleyhinde menfaatlerinin birleşmesini intaç etmişti. Bununlaberaber, XVII. asırda, Fransa kıralı Lui XIV. ün Osmanlılar aleyhinde bazı hareketleri bile 200 yıldan fazla süren Osmanlı - Fransız dostluğunu ciddî bir surette ihlâl etmiş değildir. Fransada Türk dostluğu ve Osmanlı memleketlerinde Fransız dostluğu âdeta bir an'ane haline gelmişti.

Fransızlar, Osmanlı dostluğundan siyaset ve iktısatça istifade etmişlerdir: Fransanın en korkunç hasmı olan Habsburglar İmparatorluğu, şarkı cenubîsinden daima Osmanlı tehlikesine maruzdu. Osmanlı ve Fransa siyasetleri, itilâf

üzere hareket ettikçe, bu imparatorluk, sıkışık bir vaziyete düşebilirdi. Ancak bu yolda muntazam hareketler, sık olmuş değildir. Fransızlar, Osmanlı Dostluğundan, iktısat sahasında daha çok müteneffi olmuşlardır: Fransa bayrağı bir zamanlar, şark sularında ticaret maksadile seyrüsefer eden gemiler için, Osmanlı Devletince tanınmış yegâne bayraktı. Şarkta ticaretçe en mühim mevkii tutan devlette Fransa idi. Başka memleketler ticareti, Fransa bayrağı altına sığınmak zaruretinde kalmıştı. Fransanın Şarkta kazandığı ticarî nüfuz, Osmanlı Devletinin payidar olmasile çok alâkalı idi. Bunun içindir ki, Fransanın şark siyasetinde esas şu oldu: Osmanlı devletile dost geçinerek Şark siyaset ve ticaretinde Fransanın haiz olduğu birinci mevkii muhafaza etmek; ticaret sahasını tahdit ettirmemek için, Osmanlı Saltanatının nüfuz ve hududunu daraltmamağa çalışmak...

Osmanlı Saltanatı, XVIII. asırda zayıflamağa yüz tutunca Fransa Kırallığı bu saltanatın muhafaza ve takviyesile uğraştı; ancak bu hizmeti mukabilinde, kendi menafiini takviye ve tevsi etmekten de asla hali halmadı. XVIII. asır ortalarında aktolunan *1740 Kapitülâsyonu*, Fransanın maksat ve emelini gösteren mühim vesikalardandır. XVIII. asır sonlarına doğru, Osmanlı Sultanlığı aleyhine en ziyade şiddetle yüklenen Rusya Çarlığı olmuştur. Birinci Rus harbi esnasında, Fransanın Osmanlılara fikrî ve siyasî bazı yardımları dokundu; asrın sonlarında, Fransa Kırallığının dahilî vaziyeti çok karışmış olduğundan, artık şark siyasetinde bir müddet ehemmiyetli bir tesir icra edebilmesi imkân haricine çıkmıştı.

O zamanlar henüz veliaht şehzade bulunan Selim, Avrupa ahvalinden hakkile haberdar bulunmadığı cihetle, İkinci Rus harbi esnasında, Fransa Kıralı Lui XVI. ile münasebata girişmek istiyerek, hemşiresinin oğlu İshak Beyi Parise göndermiş ve onun vasıtasile Kırala bazı mektuplar irsal eylemişti. Şehzade Selimin Fransa Hariciye Nezareti arşivinde muhafaza edilmiş bir mektubunda, İshak Beye verdiği talimattan ve Luinin cavapnamelerinden anlaşıldığına göre, Osmanlı-Rus harbinde bitaraf kalmasından şikâyet etmektedir. Osmanlı şehzadesi an'anevî dost saydığı Fransa Kıralının İstanbuldaki Sefiri *Comte de Choiseul Gouffier* nin Fransa Hariciye Nazırı *Comte de Vergennes* e tavsiye mektubile Parise

giden Sultanzade İshak Bey, orada ciddî bir iş görememiştir [1].

***

Selim III. Padişah olduktan sonra, Fransa İhtilâl fikirlerinin ve hareketlerinin serpintileri Osmanlı memleketlerine, bilhassa Garp ile münasebeti daha fazla olan İstanbula kadar gelip yetişti. Fransa İhtilâlini doğuran fikir ve hareketlerden Osmanlı memleketlerinde yaşıyan insanların azîm ekseriyeti bihaberdi. Fakat Eflâk ve Buğdan memleketinin asılzade geçinen bazı zenginleri ile Fenerli Rum Beyler, Beyoğlunda yaşıyan ecnebilerden bir kısmı ile onlarla münasebette bulunan ve azçok Fransızca bilen hıristiyan ve yahudi Osmanlılar, Avrupa ile ticarî münasebette bulunan Rum gemiciler ve nihayet ecnebiler ve Fenerlilerle münasebetleri bulunan müslüman memurlar, Fransa İhtilâlini işitmişler ve buna esas olan fikirlerden ziyade vukua gelen hareketlerden bir derece malûmat almışlardı.

Fransa İhtilâli ilerleyip ihtilâlcilerin Bastili zaptettikleri haberi İstanbula gelince İstanbulda bulunan Fransızların bir kısmı ile Fransa himayesi altında bulunanların bazıları başlarına üç renkli kokart takarak şenlik yapmışlardı. Fransada kırallık kaldırılıp cumuriyet ilân olunması üzerine, "Kokardalılar„, yani cumuriyet taraftarı Fransızlar ve başka hıristiyanlar İstanbulda artmış ve hattâ günün birinde bunlar bir araya toplanıp, Fransız sefarethanesi önüne gitmişler, Fransız Elçisi Comte de Choiseul - Gouffier aleyhinde nümayişler yapmışlar ve bu Elçiyi kırallık taraftarlığile itham ederek, sefarethaneden dışarı atmışlardı (1792). Cumuriyet taraftarı Fransızlar ve bunlara uymuş başka bir takım hıristiyanlar, arasıra sefarethanede ziyafetler tertip ederek sefarethane bahçesine diktikleri "Hürriyet Ağacı„ nın etrafına toplanıp, Fransada olduğu gibi, cumuriyeti tes'iden şenlikler yaparlardı.

O zamanlar asıl İstanbul ahalisinin çoğu, müslim veya gayri müslim, Avrupa vekayiini pek bilmiyorlardı; hattâ

[1] Veliahtin Fransaya gönderdiği bu gayri resmî sefarete dair hayli tafsilli malûmat, Sutlan Abdülhamidin Paris sefirliğini eden Salih Münir Paşanın "Revue d'histoire diplomatique„ de çıkan "Louis XVI. et le Sultan Selim„ unvanlı makalesinde münderiçtir (Revue d'histoire diplomatique, 1912, pages: 516-548).

Beyoğlunda, Fransa sefarethanesinde olup geçen şeylerden de o kadar haber alamıyorlardı. Bütün bu cumuriyet nümayişlerinin Osmanlılara ciddî bir tesiri olmak ihtimali yok gibi idi.

Sultan Selim, dahilî ıslahat meselesile pek meşgul bulunduğundan, Fransa vakıalarına ve Fransızlarla bazı Avrupa devletleri arasında çıkan ihtilâf ve harplere karşı tamamen bitaraf kalmağı tercih ediyordu. Fransızların sefarethanelerinde yaptıkları cumuriyetperverlik şenliklerine de hiç aldırış ettiği yoktu. Fakat Nemçe ve İngiltere gibi Fransa Cumuriyeti aleyhine harp açmış devletlerin İstanbuldaki elçileri, aralık aralık, tercümanlarını Babıâliye gönderip, Fransızların Beyoğlunda yaptıkları merasimden şikâyet eder, dururlardı. Osmanlı Hükûmeti, bu şikâyetlere karşı daima, devletin Fransa maddesinde bitaraf olduğunu beyan ile cevap verirdi. Cevdet Paşanın rivayet ettiğine göre, bir gün Avusturya baştercümanı, Reisülküttap Raşid Efendinin yanına geldi : "Şu Fransızların Allah lâyığını versin, bizleri dertli ettiler. Aman efendim, bari şunları başlarından kogardalarını nez'ettiriniz...„ diye talepte bulunmuş, Raşid Efendi de, Osmanlı ricaline mahsus bir soğukkanlılıkla : "Behey dostum, biz size kerratla ifade ettik ki Devleti Aliyye, islâm devletidir. Bizde o makule alâmetlere itibar olunmaz. Dost devletlerin tüccarını biz misafir biliriz. Başlarına ne isterlerse giyerler ve istedikleri alâmetleri takarlar. Başlarına üzüm küfesi giyseler, niçin giydiniz ? demek Devleti Aliyyenin vazifesi değildir. Kendi kendinizi beyhude yoruyorsunuz... „ diye cevap vermişti [1].

* * *

Fransız Cumuriyetinin Osmanlı Sultanlığı nezdine ilk gönderdiği elçi, *Citoyen Descorches* dur [2]. Bu zat 1793 te İstanbula gelmiş ise de Fransa Cumuriyetini Avrupa hükümdarlarından hiçbirisi henüz tasdik etmemiş olduklarından, Osmanlı devletince de Cumuriyetin tasdiki münasip görülmemiş ve cumuriyet elçisi de resmen kabul olunmamıştır. Bununlaberaber, bitaraflığı muhafazaya karar veren

[1] Tarihi Cevdet - Tertibi Cedid - cilt VI, sayıfa: 183

[2] İhtilâlden evvel, Marquis de Sainte - Croix asalet unvanını taşıyan bu zat, İhtilâle iltihak ile böyle demokrat bir isim almıştı.

Osmanlı Hükûmeti, bu yeni elçiye hafiyyen iltifatta bulunur, Reis Efendi de arasıra onunla gizliden muhabere ederdi.

Dekorş geldiği zamandan itibaren, Osmanlı Saltanatını Fransa Cumuriyetile ittifaka ve Lehlilere yardıma imâle yolunda hayli uğraşmıştır; fakat o zaman Reisülküttap, yani bir nevi hariciye nazırı olan Dürri Efendi, Fransız Cumuriyeti sefiri mükâlemeleri maharetle idare etmiş, ittifak ve Lehlilere yardım meselelerini bir tarafa bıraktırarak, kadîm Fransız dostluğunu muhafazaya çalışmış ve ayni zamanda elçiyi de resmen kabul ve tasdik etmemiştir.

Fransada Konvansiyon Hükûmeti, müttefik düşmanlarına karşı harbi kazandıktan sonra Prusya Kırallığı, müttefiklerinden ayrılarak, Fransa Cumuriyeti ile 1892 senesi başlarında *Bâl Müsalehası* nı akdetmiştir. Bu haber İstanbula erişince, mademki kırallık olan bir devlet, yani Prusya, Fransa Cumuriyeti ile resmen müsaleha aktederek, Cumuriyeti tasdik ediyor, artık Osmanlı Saltanatının da bu Cumuriyeti tanımasında bir beis yoktur, mütaleasile tanınmasına karar verildi ve buna mukaddeme olmak üzere, Fransa Cumuriyeti elçisi Dekorşun eşyasını Fransa sefarethanesine naklederek orada yerleşmesine müsaade olundu; fakat bu sıralarda, 1795 son baharında, Fransada idare usulü değişip Konvansiyon yerine Direktuar Hükûmeti geçtiğinden, Dekorş yerine *Raymond de Verninac de Saint Maur* namında başka bir adam, elçi gönderilmişti, Yeni Fransız elçisi İstanbula gelince, fransız sefarethanesine yerleştirildi ve sefareti de Osmanlı Hükûmeti tarafından resmen kabul olundu.

* * *

Lehistanın ikinci (1793) ve üçüncü (1795) taksimleri Fransa ihtilâli zamanına tesadüf eder; Rusya İmparatoriçesi Katerina II. Orta Avrupanın Fransa İhtilâli ile çok meşgul olmasından istifade ederek ve kendisi Fransa İhtilâlini çok tenkit etmekle beraber, ciddî bir surette ona karışmıyarak, Lehistanın taksimini tacil edip, rakiplerinden fazla hisseler koparmak emelinde idi. Fransa Cumuriyetinin elçisi Dekorş, Devleti Osmaniyeyi, Lehistan taksimine mâni olmak için Ruslara karşı çok tahrik etmiş ise de, biraz evvel söylendiği veçhile, bir netice istihsaline muvaffak olamamıştı. 1795 te, Lehistan üçüncü ve son defa taksim olunurken, Osmanlı

devleti yine bitaraf kaldı: Selim III. başladığı ıslahatı muvaffakıyetle hitama erdirebilmek için sulhun idamesine muhtahçtı; bundan başka iki büyük Rus harbinden çok zedelenerek çıkan ve ancak üç yıl evvel, Ruslarla mağlûbane Yaş Muahedesini akte mecbur olan Osmanlı Devletinin böyle pekaz bir fasıladan sonra, tekrar bir Rus harbini göze kestirmesi makul bir hareket olamazdı. Bunun içindir ki Osmanlı Hükûmeti, Fransız sefirinin teşvikkâr sözlerini sabırla dinlemiş ise de, ona göre hareket etmemiştir.

B — FRANSA İHTİLÂL HÜKÛMETLERİNİN ŞARK SİYASETLERİ

a) General Bonaparta kadar Fransa İhtilâl Hükûmetlerinin Şark siyasetleri — Fransa Krallığile Osmanlı Sultanlığını asırlardanberi yekdiğerine bağlıyan dostluk bağı, Fransa İhtilâlinin ilk devrinde gevşemişti: Fransızların İstanbulda Cumuriyeti taziz eden nümayişlerine mümanaat olunmadığı gibi, Cumuriyetin gönderdiği ilk sefirin resmen kabul olunmadığı zamanlar bile hatırı tatyip olunmağa çalışılmış ve resmen kabulü de pek gecikmemişti. Direktuar tarafından gelen elçi ise, derhal kabul ve izaz olunmuştu. Bu suretle Osmanlı - Fransız dostluğu, Fransada devlet şeklinin değişmesine rağmen Osmanlılar tarafından muhafaza edilmiş demekti. Fransız Cumuriyeti, Devleti Osmaniyenin kadîm rakip ve hasmı olan Nemçelileri yenince, Osmanlılar çok sevinmişlerdi. Osmanlılar Nemçe ve Rusya aleyhinde Fransızların dostluğuna, evveldenberi olduğu gibi şimdi de itimat ediyorlardı. Fransa Devleti de, İhtilâlin iptidasından beri Osmanlı - Fransız dostluğunun idame ve takviyesine çalışır gibi görünüyordu. Filvaki, Fransanın karada en kuvvetli ve tarihî hasmı Habsburg Hanedanı olduğundan, Avusturyaya komşu bulunan Osmanlı Sultanlığile iyi geçinmek, Fransa için, böyle karışık bir devresinde, pek lüzumlu idi. Lehistanın Rusya, Avusturya ve Prusya arasında bölüşülmesi de Fransanın menafiine mugayirdi. Bu mukasemenin vukuuna mâni olmak için de Osmanlı kuvvetinden istifadeyi, Fransız İhtilâlinin ilk hükûmetleri ümit etmişlerdi [1]. Fakat, Fransız İhtilâli mütemadi tahavvüllerle

[1] Hattâ Descorches zamanında Fransızların arzularına rağmen bir ittifak aktedilmemiş ise de, Verninac'ın elçiliği devrinde bir Osmanlı-

nihayet General Bonapartın emir ve kumandası altına geçtiği zaman, Fransız şark siyaseti de hayli değişecektir.

b) General Bonapartın tesiri altında Fransanın şark siyaseti ve Fransa Cumuriyetinin Mısıra bir heyeti seferiye göndermesi — General Bonapartın kumandası altında bulunan Fransız orduları, şimalî İtalyadaki Avusturya ordularını mütevaliyen mağlûp ederek, asıl Avusturya arazisine doğru ilerledikleri zaman, Roma - Germen İmparatoru Frantz II. Fransa ile *Kampo - Formio Muahedesi*ni imzalamağa mecbur olmuştu (1797). Bu muahede mucibince, Venedik Cumuriyeti, Fransa ve Avusturya arasında taksim olunuyor ve Venedik cumuriyetine tâbi olan yedi Yunan adasile Preveze sahilleri Fransızlar eline geçiyordu. Bu suretle Fransa Cumuriyeti ile Osmanlı Sultanlığı hemhudut bir vaziyete gelmiş oluyorlardı.

Buralara yerleşen Fransızlar, Direktuar Hükûmetinden ziyade muzaffer kumandan General Bonapartın tesir ve ilhamile, an'anevî Türk dostluğunu unutarak, Adalılara ve Prevezelilere, hattâ daha içerilerde bulunan Rumlara, klâsik Yunan devirlerini ve o devirlerin cumuriyet devletlerini hatırlatmağa ve bu halkı Devleti Osmaniye aleyhinde hareketle mazideki müstakil teşekküllerinin tekrar vücude gelmesi için teşvike giriştiler. Bu teşvik ve tahrikler, adalardan, Rumlarla meskûn başka mıntakalar ahalisi arasına yayıldıkça, Osmanlı Devletine çok zararlı bir mahiyet alacağını anlıyanlar, Osmanlı devlet ricali arasında yok değildi; bahusus Ruslar, ta Petro I. denberi, bilhassa Katerina II. devrinde buna mümasil tahrikâtta bulunarak, Devlete zararlı neticeler de elde etmişlerdi. Dost sayılan bir devlet tarafından böyle tahrikât vukuu sezilince, devlet vükelâsı arasında Fransadan şüphe ve endişeler artmağa başlamıştı.

O sıralarda, Fransa ve Avusturya elçilikleri tarafından, Venedik taksiminde kendilerine düşen hisseler ahalisine Fransa ve Avusturya tebaası muamelesinin yapılmasını taleple Osmanlı Hükûmetine müracaatler vaki oldu. Halbuki Osmanlı Hükûmeti, zayıf olan Venedik Cumuriyetinin böyle iki kuvvetli devlet arasında taksim edilmiş olmasını, mena-

Fransız ittifakı da aktedilmişti; fakat Osmanlı ve Fransa devletleri arasında yalnız parafe edilmiş olan bu akitname tatbik sahasına geçmemiştir. (Cevdet. Tertibi Cedit, - C. VI, S. 200-202).

fiine uygun görmüyor ve bu taksimi tasdik etmek te pek istemiyordu. Müracaatleri müphem cevaplarla savuşturmağa uğraştı.

Vakıâ Fransa Cumuriyeti, Osmanlı Devletile olan resmî muamelâtında hep an'anevî dostluğa riayetkâr gibi görünüyor ise de, henüz bahsedilen Rumların tahrikâtile de iktifa etmiyerek, Yahudileri dahi teşvike kalkışmış ve Kudüste bir Yahudi Devleti kurulmak üzere her tarafta bulunan Yahudileri ittifaka davet etmişti. *Sionism* hareketinin mebdei demek olan bu teşebbüs, Direktuar devrinde olmuş ve Osmanlı Hükûmetinin bittabi canını sıkmıştı. Bütün bu sebeplerden, belki de Fransa İhtilâlinin ortaya attığı fikirleri, Osmanlı Devletinin esas teşkilâtına ve muhtelif kavimlerden mürekkep Osmanlı camiasının devamına muzır görmekten neş'et eden bir endişe ile Osmanlı Devleti ricalinin Fransa Cumuriyeti hakkındaki emniyet ve itimatları mütevaliyen münselip olmakta idi.

Bu sırada Bonapartın Tulonda donanma ve asker teçhizine başladığı haber alındı. Osmanlı ricalinin ilk hatırına gelen, bu Fransız donanmasının Arnavutluk sahillerine, ve Yunanistan taraflarına taarruz etmek ihtimali oldu. Fakat o sırada bir gazete Fransızların *Mısır* tarafına taarruzları ihtimallerinden bahsediyordu. Osmanlı Hükûmeti, Fransız donanmasının nereye sevkedileceğini Paristeki elçisi *Seyid Ali Efendi* vasıtasile Direktuvar Hükûmetinden sordu; Cumuriyet Hükûmeti, hakikati saklıyarak cevap verdi. Mesele İstanbuldaki Fransız elçiliğinden sorulduğu zaman, bu makam da doğruyu söylemedi...

***

Osmanlı Hükûmeti, Fransa Cumuriyetinin emniyetbahş cevaplarına kanmıyarak Bonapartın hareketi veçhesi, Mısır olduğunu tahmin ile bazı tedbirler almağa kalkıştı; lâkin Mısırın o zamanlar çok uzak bulunmasından ve Mısırda hâkim Kölemen Beylerini ürkütmek endişesinden dolayı, çok ihtiyatlı davranmak zaruretinde bulunuyordu. İstanbulun fazla ihtiyatlı davranması vakit kaybettirdi. Hükûmetçe mutasavver tedbirlerin tatbikına memur edilip Mısıra gönderilen *Ahmed Edip Efendi* henüz yolda iken Bonapart İskenderiye civarına vâsıl olup, askerini karaya çıkarmıştı!

O zamanlar İstanbula mütenevvi membalardan muhtelif suretlerle akseden Bonapartın Akdenize açılması vakıasının hakikî gayesini, bugün vuzuh ve kat'iyetle tesbit etmek mümkündür: İtalyada mütemadi muvaffakiyetlerle Avusturyayı ezerek, birinci ittifakın yenilmesine en mühim âmil olan General Bonapart, çok istidatlı, pek geniş hayalli ve nihayetsiz hırs ve emel sahibi, Korsikalı genç bir askerdi. Henüz yirmi dokuz yaşında bulunan bu Generalın Fransa dahilî ve haricî siyaseti hakkında taayyün etmiş fikir ve emelleri vardı. Fransız olmaktan ziyade İtalyan olan bu ihtilâl generalı, efsane ve hayallerle müzeyyen Şarka, ötedenberi mecluptu: hattâ konvansiyon devresinin kanlı gürültüleri arasında bir aralık menkûbumsu bir vaziyete düşünce, Şarka gitmek, Sultan ordusuna zabit yazılmak tasavvurlarında bile bulunmuştu. İtalyan zaferleri kendisine Fransada pek mühim bir mevki kazandırınca, Osmanlı ordusuna girmekten artık vaz geçmiş, fakat Şarkta büyük işler görerek, oradan şaşaalı bir zafer halesile muhat olarak dönmek ve Fransızlara kendi fikir ve iradelerini kabul ettirmek emeline düşmüştü.. Daha İtalya Seferinde iken bile zihni Şarkla meşğuldü; o zamanlar dostlarına gönderdiği mektuplardan birinde: “Ya Türkiyeyi muayyen zamanına kadar tutmalıyız, yahut hisselerimizi almalıyız..„ diye yazıyordu; ve kendisi ikinci şıkka daha mütemayil görünüyordu.

Konvansiyonu istihlâf eden Direktuar zayıf bir hükûmetti; hazinesi boştu: hükûmeti elde tutanlar, Fransa ahalisinin muhabbet ve hürmetini celbedememişlerdi. Bonapart İtalya zaferini kazandığı sıralarda, başka generaller Almanyada o kadar iş görememişlerdi. Fransa halkının muhabbeti hep Bonaparta teveccüh ediyordu. Direktuar başında bulunan kimseler, halk tarafından çok sevilen bu korkunç generalin Fransada ikametinden ürküyorlardı.

Fransanın önünde toplanan müttefiklerin, İngiltereden başkaları sulhe yanaşmakla beraber, İngiltere denize hâkim ve husumetinde musırdı. İngiltere ile Fransa karşı karşıya kalmışlardı; İngiltereyi yenmeksizin sulhun temini Fransa için kabil değildi. General Bonapart, İngilizleri sulhe icbar maksadile, nefsi İngiltereye değil, İngilterenin asıl hayat membaları olan müstemlekelere taarruz etmeği, hükûmetine tavsiye ediyordu. Bonapartın mütaleasına göre, İngilizleri

sulha irza, onları denizde, bilhassa Akdenizde boğmakla ancak mümkündür: Akdeniz, Hindistanın yoludur. İngiliz- lerin en mühim müstemlekeleri ise Hindistandır. Akdenizde, Hind yolunun en mühim mevkii de Mısırdır. Mısır, Fransızlar tarafından zaptolunursa, *Hind yolu* kesilmiş olur. İngilizler de nihayet sulha yanaşırlar.

Bonapartın tavsiyeleri, kendisinin Fransada bulunmasını istemiyen Direktörler tarafından memnuniyetle kabul olundu. Fakat Direktuvar Hükûmeti, Osmanlı Devletile sulh üzere bulunuyordu; hattâ Osmanlı dostluğunu muhafaza etmek te istiyordu; çünkü Osmanlı İmparatorluğu, Fransa iktısadî faaliyeti için geniş bir saha olduğu gibi Rusya ile Avustur- yaya karşı Fransa siyasetinin bir istinat noktasını teşkil edi- yordu, Mısır ise hukukan Osmanlı sultanlığının eczasından madut idi... Hem Mısırı istilâ, hem de Osmanlı dostluğunu muhafaza gibi telifi kabil olmıyan mütezat iki arzuyu, Bona- part, fevkalâde istidadına güvenerek, telif edebileceğini zan- nediyordu; edemezse, pek zayıf addettiği Osmanlı Devletinin dostluğunu feda etmeği de göze aldırmıştı. Bonapart, Mısırda muvaffak olunca, Palestin ve Suriyeye, hattâ bütün Osmanlı İmparatorluğuna tahakküm etmeği bile kurmamış değildi!.[1].

[1] «General Bonapart, dostlarından birine şövle diyordu: «Bu dün- yada her şey aşınıyor, artık şeref ve şanım kalmadı. Bu küçücük Av- rupa, kâfi şeref veremez. Şarka gitmek lâzım. Büyük şerefler orada kazanılabilir »

«... Bonapart, geniş ufuklara atılmak, Suriyeyi zaptetmek, Hinde yürümek, İngiltereyi arkasından çevirmek, yahut garbe teveccühle İstanbulu almak, oradan Türkleri kovmak, sonra Fransaya dönmek ve yolda Avusturya hanedanını imha etmek istiyordu. Bu esnada Direk- tuvar iflâs ederek yıkılacaktı; Bonapart ise güneşin olduğu taraftan lekesiz bir şeref halesi ile muhat, felâketleri tamir eden bir vatan halâs- kârı sıfatile memlekete dönecekti!»

Bonapartın fikirleri, Taleyran tarafından takviye olunuyordu. Taley- ran Bonaparta yazdığı bir mektupta: «Direktuar, Malta hakkındaki fikir- lerinizi kabul ediyor. Mısıra gelince, bu husustaki fikirleriniz büyüktür.» diyordu..

Maltanın zaptı kolay görünüyordu. Fakat Mısırın hâkimi olan Tür- kiye ile iş o kadar kolay değildi. Konvansiyon devrinde, «Selâmeti Umumiye Komitesi», sonraları Direktuvar bu devletle ittifak aktetmeği istemiş ve bunun lüzumunu tekrar edip durmuştu. Türkiye, ittifaka yanaşmamakla beraber, Fransa Cumuriyetine karşı hiç husumet gös- termemişti. Böyle dost kalan bir devletin memleketine taarruz edildiği halde, dostluğunun muhafazasını idame etmek vazifesini Taleyran de-

Lâkin Bonapartın siyaset ve diplomasi sahalarındaki istidat ve şeytanatı ne olursa olsun, Osmanlı Devletinin Mısır gibi en kıymettar bir parçasına musallat olduktan sonra, Osmanlı Padişahına dost olduğunu iddia ve ispat edebilmesi muhaldi. İstanbulun o zamanki Padişah ve Paşalarını, ahvali âlemden tamamen bihaber ve kendi menfaatlerini bu dere- cede gayri müdrik farzetmek en geniş hayallerin bile ötesine geçmek, demektir.

Osmanlıların Fransızlara dostluğu, Türk seciyesine tama- mile uygun bir sadakatle temadi edip giderken, Fransa Cu- muriyetinin sadakat ve dostluğa mugayir bazı hareketlerde bulunması ve nihayet bir delişmen generalinin heves ve hayaline mukavemet edememeksizin, çok geniş ve zengin bir Osmanlı eyaletine taarruz etmesi, Osmanlıların Sultanını ve devlet erkânını son derece müteessir ederek çok kızdır- mıştır.

ruhte etti. Taleyran müşkülâtın önünü alacak ve Osmanlı İmparator- luğunun müdafii görünerek onun parçalanması vasıtalarını temin ede- cekti.

Taleyran, derhal meharetli bir tedbir keşfetti; öyle bir tedbir ki sonraları Mısıra hâkim olmağı tasavvur eden diplomatların hepsi ondan istifade etmişlerdir.

Tedbir şu idi: Osmanlı devleti namına ve onun müttefiki, hiç ol- mazsa dostu gibi Mısıra müdahale etmek, oraya hami olarak yerleş- mek, nihayet sahip ve efendi sıfatile orada büsbütün kalmak. Taleyran, Fransa müdahalesinin, Mısırda Rus ve İngiliz entrikalarına mâni ola- cağını ortaya sürüyordu. Eğer Devleti Osmaniye bu suretle kendisinin müdafaasına razı olmıyacak olursa, o zaman çaresiz, aleyhine harbedi- lerek, Şark meselesi açılacaktı; harp kazanılınca, Osmanlı memleketleri Fransanın nüfuz ve idaresi altında taksim olunarak, Avusturya ve Rus- yaya hisseler çıkarılacaktı; Osmanlı mirasından büyük hisseler alan bu devletler, İngiltereden ayrılmış olacaklardı. Bu arada Fransa Yunanis- tanı Osmanlı hakimiyetinden ve Rus nüfuzundan kurtarmış olacaktı. Eğer Osmanlı devleti, Fransızların Mısırı istilâlarına muhalefet etmiye- cek olursa - ki Fransızlar bunu galip bir ihtimal telâkki ediyorlardı - Bonapart oradan ve İle de France'tan Hind üzerine büyük darbesini hazırlamağa başlıyacaktı. Divanı Hümayunu, kandırmak için bizzat Taleyranın İstanbula gitmesi de mevzuubahsti. (Albert Sorel, L'Europe et la Révolution francaise. T. VIII, - p. 297-300. - Paris, Plon - Nourry et Cie, 1910).

6. — FRANSIZLARIN MISIRA TAARRUZU ÜZERİNE OSMANLI DEVLETİNİN FRANSA ALEYHİNDEKİ İKİNCİ İTTİFAKA GİRMESİ

A Osmanlı - İngiliz, Osmanlı - Rus ve Osmanlı - Napoli ittifak muahedeleri;

B — Osmanlı Devletinin Fransa Cumuriyetine ilânı harbi.

A — OSMANLI - İNGİLİZ, OSMANLI - RUS VE OSMANLI - NAPOLİ İTTİFAKI MUAHEDELERİ

Bonapartın Mısıra asker dökmesinden itibaren, Osmanlı Sultanlığının Fransa Cumuriyeti ile arası açıldı. Sultan Selim III., Fransa aleyhine toplanan *İkinci İttifak*a girmeği kararlaştırdı. Bu suretle asırlardanberi devam eden, Osmanlı - Fransız dostluğu an'anesi munkati oldu; artık araya husumet girmişti. XVIII. asrın sonlarında vâki olan bu tebeddülün müsebbibi, General Bonapartın hırs ve hayalile, Direktuvarı idare edenlerin zâf ve acizleri olmuştur. Fransız Şark siyaseti Bonapartın soktuğu bu yeni çığırdan XIX. ve XX. asırlarda dahi büsbütün ayrılamıyacaktır.

General Bonapart, gemilere yüklettiği 40 : 50 bin kişilik bir ordu ile Fransadan hareket ederek, 30 haziran 1798 de Mısıra gelmiş ve askerlerini karaya çıkarmıştı.

Fransa Direktuvar Hükûmetinin, o zamanlarda dahi mer'i olan beyneddüvel hukuk ve münasebata hiç riayet etmeksizin, Generallerinden birisini Osmanlı vilâyetlerinden madut olan Mısırın istilâsına memur eylemesi, Osmanlı Devletile filen harbe girmek demekti. Bunun üzerine Osmanlı Sultanı, Selim III. sulhun muhafazasile memleketinin imar ve inzibatına çalışmak hakkındaki kararlarına rağmen Fransa aleyhine kurulan İkinci İttifaka dahil olmak maksadile, İngiltere ve Rusya ile mükâlemelere girişmek için vükelâsına emir verdi (1798). Fakat Osmanlı Devletinin askerî hazırlığı nakıs olduğundan, derhal Fransaya ilânı harp olunmadı.

Mısırın Fransızlar tarafından istilâsı, memleketin servet ve ehemmiyetinden başka, müslümanlarca mübarek sayılan Hicaz yolunun kısmen kat'ı mahiyetinde olduğundan müslüman ahaliye çok fena tesir etmişti. Fransa ile sulhun idamesi, Fransız maslâhatgüzarının sefarethanesinde bırakılması, Fransız tüccarl rının serbestçe iş ve güçlerile meşğul bulunmaları, İstanbulda birçok dedikoduları mucip oluyordu.

İngiltere sefareti, bir taraftan kendisile bir ittifak muahedenamesi aktolunmak üzere müzakereler cereyan ederken, diğer taraftan, Memaliki Osmaniyede bulunan Fransızlara hüsnü muamele edilmekte devam olunmasından kuşkulanmış ve vaziyetin tenevvürünü hükûmetten sormağa bile lüzum görmüştü. Bu sırada ortalığa doğruluğu meşkûk bir takım havadis yayılıp duruyordu: Gûya Osmanlı Saltanatı, Fransızlara Hind yolunu açmış ve Bonapartın Mısıra gelişi, Padişahın müsaadesile vukua gelmiş, deniliyordu. Bu şayialar da İngilizlerin rahatını kaçırıyordu. Nihayet Osmanlı Hükûmeti, Fransız maslâhatgüzarının ve Fransız tüccarlarının İstanbulda vesair Osmanlı şehirlerinde, bulundukları mahallerde kalıp kimse ile ihtilât etmemeleri için icap edenlere tebligatta bulundu.

Bu sırada, Avusturya Devleti, Fransa Cumuriyeti ile sulh halinde bulunuyordu. Osmanlı Devleti Fransa ile harbe girişecek olursa, komşusu Avusturyanın nasıl bir vaziyet alacağı, Osmanlı Hükûmetince düşünülecek bir mesele idi. Bu husus Avusturyadan soruldu; Avusturya Hükûmeti bitaraf kalacağını ve şayet bitaraflıktan ayrılacak olursa, alacağı vaziyetin Osmanlı Devleti menafiine uyğun bulunacağını, yani Fransa aleyhine olacağını beyan ile lâzımgelen teminatı verdi.

Osmanlı Hükûmeti, Fransaya ilânı harp etmeden ve İngilizlerle ittifak akteylemeden önce Fransa ile harp halinde bulunan İngilizlerin donanmasına Osmanlı sahillerinde muavenet olunması için emir dağıttı. Osmanlı Hükûmetinin bu hareketi filen Fransızlar aleyhine vaziyet almak demekti.

Osmanlı Devletinin şimal komşusu olan Rusya Çarlığı, İngilizlerle ittifak aktetmiş, Fransızlarla harbe girişmişti, Fakat Sultan Hükûmetile Çar Hükûmeti arasında, Fransız aleyhine henüz bir ittifak aktedilmemişti. Bununlaberaber, Rusya İmparatoru Pavel I. Karadenizdeki donanmasına, Os-

manlı donanmasile birlikte hareket etmek üzere İstanbula gitmesi için emir vermişti [1].

İşte İstanbulda diplomasi vaziyeti bu merkezde iken, İngiliz Amiralı *Nelson*un Abuhurda Fransız donanmasını ihrak ve imha ettiği (Ağustos 1798) haberi gelip İstanbula yetişti. Sultan Selim, Amiral Nelsona bir mücevher çelenk ve maiyeti neferlerine 2000 altın hediye gönderdi.

Abuhur vak'ası, Osmanlı Devletinin İngiltere ve Rusya ile ittifakını tacil etti. Lâkin daha ittifak resmen aktolunmadan bile Osmanlı Devleti Rusya ile müştereken Fransa aleyh ne harekete başlamıştı. Çünkü İngiliz ve Rus elçilerile Osmanlı ricali arasında müzakere cereyan ederek ittifak esaslarında muvafakat hâsıl olmuştu. Osmanlı donanmasının kısmı küllisi Ruslarla beraber Yunan adalarını Fransızlardan istirdada ve küçük bir kısmı da İngiliz donanmasile birlikte İskenderiye taraflarında harekete memur edilmişti.

Osmanlı - Rus donanmalarının muvaffakiyet haberleri İstanbula gelince, Fransızlar aleyhine Osmanlı - Rus ve Osmanlı - İngiliz ittifak muahedeleri, az fasıla ile aktolundu. (Rus ittifakı: 22 kânunuevel 1798; İngiliz ittifakı: 5 kânunusani 1799 [2].) Bir müddet sora, Osmanlı Devleti ile Sicilyeteyn Krallığı arasında da bir ittifak muahedenamesi imzalanmıştır.

Bu suretle Osmanlı Devleti dahi dahil olmak üzere, Fransa Cumriyeti aleyhine İkinci İttifak namını alan heyet teşekkül etmiş oluyordu ki bu heyete Osmanlı, İngi iz, Rus ve Sicilyeteyn devletlerinden başka Avusturya Devleti de dahil olmuştur. (Mart 1799).

Osmanlılarla müttefikleri olan Rusya ve İngilterenin bu esnada takip ettikleri gayeler ayni değildi: Ruslar, Balkan yarımadasının garbında bulunan ve Fransa eline geçmiş olan Yunan adalarından Fransızları biran evvel püskürterek ötedenberi istilâ hedefleri olan Balkan yarımadasına Fransızları yakın bulundurmamak istiyorlardı; İngilizler ise Fransızları

[1] Maltanın Bonapart tarafından zaptı üzerine Fransa ile harbe girişen Pavel I. Bonapartın Mısırı istilâsile, İstanbulun da Fransız tehdidi altına düşmüş ve Rusyanın İatanbulu zapt ve Osmanlı memleketini istilâya müteveccih emellerinin tehlikeye uğramış olduğuna kanaat getirdiğinden, Osmanlı Devletine yardıma karar vermişti.

[2] İngiliz ittifak muahedesi-Muahedat mecmuası, C. I, S. 262-266. Rus ittifakı muahedesi - Muahedat mecmuası, C. IV, S. 14-19.

Mısırdan atmak, istikbalde tamamen ellerine geçirmek istedikleri Hind yolunda hâkim bir nokta olduktan başka, kendi kendisine de mühim bir servet membaı olan Mısırda Fransızların yerleşmelerine mâni olmak gayesini takip ediyorlardı. Görülüyor ki, Rus ve İngilizlerin maksatları ayni olmadığı gibi, her iki devletin siyasî hedefleri, gaye itibarile Osmanlı Saltanatının menafiine de uygun değildi; ancak ilk merhalede, yani Fransızları şarktan uzaklaştırmak maksadında, her üç devletin menfaatleri müşterekti.

Yunan adalarının Osmanlı - Rus donanmaları tarafından müştereken zaptı üzerine bu iki devlet arasında, adaların idaresine müteallik bir muahede daha aktolundu (21 mart 1800). Bu muahedede, Yunan adalarının Dobrovnik Cumuriyeti gibi, Osmanlı Saltanatını metbu tanıyarak, ona senevî muayyen miktar vergi vermek şartile, muhtariyetli bir cumuriyet teşkil etmesi, tarafeynce kabul olunmuştur. Bu cumuriyete *"Birleşmiş Yedi Adalar„* Cumuriyeti namı verilmişti. Cumuriyet Osmanlı Devletine tâbi olmakla beraber, vaziyetinin ve teşkilâtının muhafazası Rusyanın kefaleti altına tevdi olunmuştu. Bu adalar gibi evvelce Venedik Cumuriyeti arazisinden madut olup, bu sefer Osmanlılar tarafından zaptedilen sahildeki Preveze, Parga gibi bazı kasabaların idaresine dair de, bu muahedeye bazı fıkralar dercedilmiştir.

Osmanlı - Rus ittifakı muahedenamesinde, Rusya İmparatorluğunun Osmanlı Saltanatına bahren muavenet edeceği kaydolunmuştu. İşbu muahedenamenin "Şuruti münferidesi„ unvanile ayni tarihte imzalanan bir de "Mevaddı münferidesi„ [1] vardı ki bu mevaddı münferidenin altıncı maddesi çok ehemmiyetlidir: Bu maddede, Fransızlar Osmanlı arazisine hücum ederek Osmanlı reayasını ayaklandırdıktan sonra, kendi askerlerile de anlara kuvvet verip, Osmanlı devletinin "azîm tevahhuşunu müstelzim olacak mertebede makasidi hasmanelerini icraya tasaddi ettikleri takdirde„, Osmanlı padişahının talebi üzerine, "Rusya İmparatoru, ianeten, iktıza eden top ve cephanelerile yetmiş beş, ya seksen bin nefer miktarı Rusya askerinin irsaline müheyya olduğunu dahi evvelce beyan etmişti. Binaberin asakiri merkume hini hacette Devleti Aliyye ile bilmüzakere karar verileceği vech

[1] «Mevaddı münferide», - Muahedat mecmuası, C. IV, S. 19-27.

üzere, kendi memalikine duhul ve tarafeynin reyi üzere hareket etmek için tayin olunacak mahallere vürut ede...„ deniliyordu.

Hasılı, 1799 senesi başlarında Osmanlı Devleti, İngiltere ile denizde ve Rusya ile de denizde ve karada biribirlerine askerî yardımda bulunmak üzere, Fransızlara karşı, askerî ittifak muahedeleri aktetmiş bulunuyor. Rusya ile aktolunan bu ittifak muahedenamesi, bilâhare, *Mahmud II.* zamanında, Pavel'in oğlu *Nikola I.* ile Osmanlı Saltanatının aktedeceği *Hünkâr İskelesi Muahedesi* nin bir eşi gibidir. Her iki ahitnamede Rusyanın takip ettiği siyasetin gayesi, Osmanlı Devletini ittifak örtüsü ile örtülü bir nevi himaye altına alarak Garp devletlerinin şarktaki nüfuzları aleyhine, kendi emel ve arzuları veçhile kullanmaktır. Katerina II. nin Osmanlı aleyhinde büyük muvaffakıyetler kazanarak, Karadenize çıkmasından itibaren, Rus haricî siyasetinde iyiden iyiye tebellür eden fikir, ya Osmanlı memleketini açıktan açığa istilâ ve zaptetmek, yahut bir nevi mahmi devlet haline getirmekti. Çar Pavelin Sultan Selimle yaptığı bu muahede, mahmi devlet nazariyesine mütemayil görünüyor. Rusya bu siyasetini, Nikola I. zamanında şimdi dediğimiz gibi, tekrar edecektir [1].

B — OSMANLI DEVLETİNİN FRANSA CUMURİYETİNE İLÂNI HARBİ

General Bonapartın ordusu gemilerle gelip Mısıra çıktıktan (30 haziran 1798) sonra, denizde nöbet beklemekte olan İngiliz donanması, Fransız donanmasını Abuhurda yakmıştı.

[1] Nikola I. den sonra dahi Rusyanın bu siyaseti terk ettiği iddia olunamaz. Ermeni gürültüleri esnasında Nikola I. in hafidinin oğlu Nikola II. zamanında, Rusyanın Osmanlı Devletine karşı tuttuğu siyaset yine bu fikre mütemayil gibidir. Nikola II. den sonra Rusyanın geçirdiği büyük buhranların dahi bu esaslı fikri büsbütün değiştirmeğe kâfi gelmiş olduğu iddia edilemez... Siyasî tarih üstatlarından müteveffa Sorel'in dediği gibi kendini zayıf gören her devlet, zâf devresini geçirinciye kadar şark meselesinde, Osmanlı Devletinin tamamiyeti mülkiyesini muhafazaya taraftar olur; çünkü taksimde hissesiz kalmak veyahut az hisse ile ayrılmak mecburiyetinde olduğunu bilir... Osmanlı Devleti, böyle tamamiyeti mülkiyesinin muhafazasına taraftar devletler bulunduğu sıralarda, dahilî kuvvetini arttırarak, taksiminde itilâf hâsıl olabilecek zamanları kuvvetle karşılamak icap ederdi; fakat birçok sebeplerden dolayı, ekseriya buna muvaffak olamamıştır...

İngiliz donanmasının bu zaferi neticesinde, Bonapart ve ordusu Mısırda mahsur kalmış demekti. Bu mühim vak'a, Osmanlı Devletinin İngiltere ve Rusya ile ittifakını tacil ederek Fransaya harp ilân etmesine de müessir olmuştur. Bununlaberaber, Osmanlı Devletinin Fransaya resmen ilânı harbi derhal vaki olmadı. 1799 senesi yazında, Fransa maslahatgüzarı Babıâliye çağırıldı; Bonapartın Mısırı istilâsile Fransanın Osmanlı Devletine karşı ahdini bozmuş olduğu kendisine söylenerek, Yedikuleye sevkolundu. Ve nihayet 1799 senesinin ağustosunda, Osmanlı saltanatı, Fransa Cumuriyetine harp ilân etti.

Fransaya ilânı harbi mutazammın olan beyannameden, o zamanlar Osmanlı siyasetini idare eden zatlerin, Avrupada olup geçen vak'alara epeyce vâkıf oldukları, ve Fransanın Memaliki Osmaniyede yaşıyan kavimler arasında çevirmek istediği oyunlardan da gafil bulunmadıkları anlaşılıyor. İlânı harp beyannamesi, çok iyi yazılmış, ve Fransanın Osmanlı Devleti aleyhinde teşebbüs ettiği haksız ve yolsuz hareketler iyice tesbit edilmiştir; Fransa Hükûmetinin bir taraftan Osmanlı tebaasını metbu hükümdarlarına karşı isyana teşvik ederken, diğer taraftan da Osmanlı sultanına ve hükûmetine dostluktan dem vurması, vak'alara müsteniden, izah ve beyan edilmiştir. Bahusus Osmanlı Hükûmetini pek idraksiz ad ile Mısırın işgalini, Sultanın arzu ve rızasına müstenit gibi göstermekteki münasebetsizlik teşrih ve ifade edilmiş ve ilânı harbin asıl sebebi, Mısırın işgal vak'ası olduğu tasrih olunmuştur. Bu ilânı harp beyannamesinin Fransa İhtilâline nazarı, o zamanlar muhafazakâr olan Avrupa devletlerinin umumî nazarına uygundur. Bununlaberaber Osmanlı sultanlığının ihtilâl başlangıcındanberi, bitaraflıktan ayrılmadığı, hattâ Fransa ahalisinin kıtlığa uğramaması için oraya erzak sevkine bile mümanaat olunmadığı, ayrıca kaydolunmuştur [1].

Bu ilânı harp beyannamesi, Selim III. zamanında Osmanlı Hariciyesinin Avrupa siyasetine vukuf derecesini göstermek itibarile de mühim bir vesikadır. O zamanlar Osmanlı hariciyesinde lisana aşina Fenerli Rum tercümanların bulunduğu malûm olmakla beraber, bu vesikadan, Osmanlı haricî siyasetini idare eden Sadrazam Paşalarla Reis Efendilerin ve lüzum

[1] Bu ilânı harp beyannamesinin bir sureti, Cevdet tarihinin VI. ıncı cildinin vesikalar kısmında münderiçtir (Sayfa, 388).

hâsıl oldukça reylerine müracaat olunan *İsmet Bey* gibi âlim adamların haricî siyasete vâkıf olduklarını ve Avrupa devletleri nezdine arasıra gönderilen elçilerin de büsbütün gözleri kapalı ve kulakları tıkalı dolaşmadıklarını istintaç etmek hatalı olmaz.

7. — OSMANLI SULTANLIĞI İLE FRANSA CUMURİYETİ ARASINDA MISIR VE SURİYE HARBİ VE NETİCELERİ

A. — Bonapartın Mısıra asker ihracı, Mısırda Kölemen kuvvetlerinin mağlûbiyeti ve Mısırın Fransızlar tarafından işgali; Bonapartın Osmanlı sultanına ve Mısır müslüman ahalisine karşı tuttuğu siyaset;

B. — Bonapartın Suriyeye doğru hareketi, Akkâ müdafaası ve Bonapartın Mısıra ric'ati; Osmanlıların Mısıra asker sevki ve Osmanlı - Fransız muharebeleri;

C. — Bonapartın Mısırdan Fransaya dönüşü; Mısırın Osmanlı ve İngiliz kuvvetleri tarafından istirdadı; Kölemenler meselesi; Mısırda Osmanlı - İngiliz münasebatı;

D. — Kavalalı Mehmed Ali Paşanın türemesi.

A — BONAPARTIN MISIRA ASKER İHRACI, MISIRDA KÖLEMEN KUVVETLERİNİN MAĞLÛBİYETİ VE MISIRIN FRASIZLAR TARAFINDAN İŞGALİ; BONAPARTIN OSMANLI SULTANINA VE MISIR AHALİSİNE KARŞI TUTTUĞU SİYASET

General Bonapart Fransadan gemilerle getirdiği ordusunu 30 haziran 1798 de İskenderiye yakınında ihraca başladı. İhraç ameliyesi ne karadan, ne de denizden işkâl olunmadı; ve iki günde tamam oldu.

General Bonapartın Mısıra götürdüğü asker kuvvetini Fransız tarihleri 35:40 bin olarak göstermektedir. Bu ordu büyük olmamakla beraber, İtalya seferinde yararlığı görülen erkân, ümera ve zabitan ile efrattan teşekkül ediyordu. Erkân arasında *Murat, Lannes, Davout, Kléber, Desaix* gibi İtalya ve Almanya harplerinde şöhret kazanmış Generaller vardı. Bu Generallere, Mısırın asarı atikasını ve tarihini tetkik için bir hayli de ulema ilâve olunmuştu.

Mısırda Osmanlı İmparatorluğunun muntazam askeri sayılan Yeniçeriler azdı; İmparatorun mümessili olan vali ve sair birkaç büyük memurun da Mısırda amelî bir kıymet ve ehemmiyetleri hemen hiç kalmamış gibi idi. Mısırın bu

zamanlar hakikî hâkimi, bazan Sultana itaatkâr görünen, bazan kendi arzu ve menfaatlerine göre hareket eden Kölemen beyleri ile onların emirlerine tâbi kölemen süvarileri idi.

Kölemenlerin miktar ve teşkilâtına dair yukarda malûmat verilmişti. Kölemen süvarişinin kuvveti, 12; 15 bin raddesinde idi; esliha ve teçhizatı, Fransız ordusunun esliha ve teçhizatına nisbetle pek dun olan bu süvarilerin cesaret ve şahsî kıymetleri yüksekti. Fakat başlarında, zamanın en mahir kumandanı sayılan Bonapartla boy ölçüşebilecek, yeni harp usullerine vâkıf bir başbuğları yoktu.

Bonapartın Mısıra müstevlî olduğu sıralarda, Kölemen beyleri içinden teferrüt ederek başkalarına nüfuzunu geçirebilen üç Bey: *Büyük Elfi*, *İbrahim* ve *Murad* Beylerdi. Bunlardan Bonapartla müsademelerde en çok kendini gösteren Murad Bey olmuştur. Bu zat Fransız müverrihlerinin şehadetine göre, cür'etkâr, pervasız ve atılgan bir adamdı; askerî işlerle en çok meşgul olan da bu idi.

Bonapart ordusunu karaya çıkardıktan sonra, kolaylıkla İskenderiye şehrini zaptederek Kahireye doğru yürumeğe başladı. O zamanlar Avrupa orduları, şimdiki müstemlekât askerleri gibi iklimin şeraitine uygun bir surette giydirilip kuşattırılmıyordu. Avrupanın mutedil iklimindeki kıyafetlerini muhafaza eden Fransız askerleri, Mısırın temmuz sıcağından çok ıstırap çektiler; hele susuzluk berbat ediyordu. Fransız askerlerinden bazılarının, ıstıraba dayanamayıp intihar ettiklerini Fransız tarihleri yazarlar.

Fransa ordusu Kahire civarına yaklaşınca Memlûk süvarilerile temasa geldi; ve 21 temmuzda *Ehramlar Muharebesi* denilen muharebeyi kazandı. Ehramlar muharebesinde Bonapartla karşılaşan Memlûk ve Osmanlı askerleri, pek cesur ve fedakâr harbetmişlerdir. Zayiatın miktarı (2000), cesaret ve fedakârlıklarının derecesini gösterir. Fakat Bonapart askerinin topçu ile takviye olunmuş piyadeden müteşekkil canlı kaleleri önünde yenilip ric'ate mecbur oldular. General Bonapart Kahireyi işgal ettiği sırada, General Desaix fırkası da Memlûklerin bakıyyesini cenuba doğru sürerek, birinci şelâleye kadar Nil vadisini istilâ etti. Teşriniev velde, bütün Mısır kıt'ası, Fransızların idaresi altına geçmiş idi.

Fransızlar karada bu suretle Mısıra hâkim olurken, İngiliz Amiralı Nelson, Napolyonu Akdenizde arıya arıya nihayet

1 ağustosta İskenderiye civarına gelip, Fransız donanmasını Abuhur limanında bulmuştu. İngiliz ve Fransız donanmaları arasında o akşam başlıyan deniz muharebesi, bütün gece devam etti; İngilizler galip geldiler; Fransız donanmasının bir kısmı tahrip olundu, bir kısmı da kaçıp maltaya iltica etti. Maltaya kaçanlar da, sonra İngilizler tarafından abluka olunup saftan hariç kılınmıştır. General Bonapart ve ordusu Mısırda mahsur kalmış demekti.

***

General Bonapartın ilham ve nüfuzu altında Mısıra bir işgal kuvveti sevkolunurken, Direktuar Hükûmetinin Osmanlı sultanlığına karşı tuttuğu siyaset, dikkat ve hayrete şayandır. Direktuarın bizzat Bonapart tarafından kaleme alınmış talimatında, kuvvei seferiye kumandanına, yani General Bonaparta emrü tavsiye ettiği hususatın hülâsası şu idi: Mısırı zapt ve istilâ ile İngilterenin Hind yolunu kesmek, fakat Osmanlı sultanlığı ile dostluk münasebetini haleldar etmemek!...

General Bonapart, Mısıra asker ihraç eder etmez Mısırlılara hitaben neşrettiği beyannameye talimata tatbiki hareket maksadile pek garip cümleler dercetmiştir:

«Padişahı İslâm edemallahu mülkehu hazretlerinin Françelu muhibbi halisi olup düşmanına düşmandırlar. Kölemen tayfası ise, emri sultaniye imtisal etmiyerek ona itaatten imtina eylediler ve ona asla inkiyat etmediler; meğer ki tamah ve nefisleri için ola...»

Bu beyannamede, Mısır ahalisinin işgal esnasında ne suretle hareket edeceklerine dair sıralanmış maddeler halinde muayyen emirleri vardı; bu maddelerden birisinde şöyle deniliyordu:

«Üçüncü madde: Bir kariye ahalisi ki Françeluya itaat göstere, Françelu bandırasın nasb etmek şartındandır. Kezalik muhibbimiz olan Padişahı İslâm dame bakahu hazretlerinin dahi sancağını beraber nasbeyleyeler...»

Bu beyanname şu cümlelerle hitam buluyordu:

«Herkes Kölemenlerin inkırazı satvetleri şükrünü havi Cenabı Allahın nimetine şükür ve sena edeler savtı bülent ile Osmanlı Sultanının ve asakiri françaviyanın deymumeti iclâline dua ve Kölemenlere lânet ve Mısır halkının islahı haline dua eyliyeler... [1]

[1] Cevdet Tarihi, Tertibi Cedid, Cilt VI, Vesika 19.

Bonapart, Mısıra asker ihraç edip, İskenderiyeyi işgal eyledikten sonra, Kahirede bulunan Osmanlı Mısır valisine İskenderiyeden bir tahrirat göndermiştir. Bu vesikada da Mısıra hurucunun, Osmanlı Padişahının rızasına muhalif olmadığını iddia etmektedir :

«... Devleti Aliyyenin kadimî ve hakîkî dostları olan Françelunun tekdirine Devleti Aliyyenin kat'iyyen rızası olmadığından kat'ı nazar Beylere sahip çıkmadığını ifade ve beyan etmiş olmakla...»

«... Bizim Dini Muhammedî hakkına ve Padişahi Âliosman hilâfına edna bir hareket sevdasında olmadığımız ve Avrupa devletleri içinde, yalnız Fransa milleti Devleti Aliyyenin müttefiki olduğu malûmun olmuş halattan olmakla...» [1].

Vakıâ Mısır Kölemen Beylerinin Osmanlı sultanına itaatleri gevşek idise de, Osmanlı Hükûmeti resmen tebaası olan Kölemen Beylerinin tedibi vazifesini, bir yabancı devletinin Generaline, Bonaparta, asla havale etmiş değildi: Osmanlı Devleti, Bonapartın Mısıra yürümek ihtimalini işitince, derhal, yukarda söylenildiği veçhile, tedbir alıp mâni olmağa kalkışmıştı.

Bu beyannamelerle General Bonapart, Mısırda bulunduğu ilk zamanlar, husumet hedefinin yalnız Kölemenler olduğunu ve Osmanlı Padişahile dostluğunun devam ettiğini göstermeğe çalışmıştır; ve İskenderiyeye Osmanlı askeri ihraç edilinciye kadar, Osmanlı sultanına karşı hep böyle bir lisan kullanmağı tercih etmiştir.

Âlemin ahvalinden haberleri pekaz olan cahil Mısır halkını itaati altında bulundurmak maksadile Bonapartın ahaliye karşı tuttuğu siyasette ise, Padişahın dostluk iddiasından başka, Mısır ahalisi üzerinde büyük nüfuzları olan ulema sınıfının maddî menfaatlerini temine çalışmakla beraber, İslâm dinine hürmet ve muhabbet gösterir gibi bazı hareketlerle de halkın taassubunu istismar etmek usul ittihaz edilmişti : Bonapartın Mısır halkına neşrettiği beyannamelerinde kendisinin ve halkının adeta müslüman olduğunu ifade eden cümleler kullanılmıştır. Meselâ İskenderiyeden dağıttığı beyannamesinde - ki bazı cümleleri yukarıda zikredilmişti - şöyle deniliyordu :

«Ey kuzat ve meşayih ve eimme ve çorbaciyan ve ayâni belde! Cemaat ve neferatınıza söyleyin ki Fransızlar halis müslüman idadındandır. Bunun ispati budur ki nasarayı müslümanlarla muharebeye

[1] Cevdet Tarihi - Tertibi Cedid Cilt VI, Vesika : 20

daima has ve tergip eden Rum Papanın tahtgâhi Kızılelmaya (Romaya) varıp tahrip eylediler. Sonra Malta seziresine kasdederek, müslimîn ile muharebeyi farzi ayn zu'mu itikat eden Kavalirleri tart ve teb'it ettiler... ilh.»

Osmanlı Devletile harbe girdikten sonra, Bonapart, Padişah hakkında kullandığı dostluk cümlelerini artık unutmuş görünmekle beraber, İslâm dinine hürmet ve merbutiyetini tekrarda devam etmiştir. Meselâ Akkâ mağlûbiyetinden avdetinde, Mısır ahalisine hitaben neşredilen beyannamede, bir çok ayet ve hadis zikrolunuyor ve ezcümle şu sözler de söyleniyordu :

«Mısıra vürudunda Dini İslâma muhabbet, Nebiyi zişana hürmet ve her gün Kur'anıkerim tilâvet eylediğini ve Mısırda bînazir bir camii şerif bina edip te Dini İslâma dahil olmak niyetinde olduğunu bize bildirdi...»

Köse Mustafa Paşa kumandası altında bir Osmanlı fırkasının Mısıra çıkmasını müteakip onu silâhla karşılamağa giderken, Divanı Mısıra gönderdiği mektubunu, Bonapart "Lâilâhe İllâllah, Muhammeden Resulullah„ diye başlamış ve mektubunda "Osmanlıların dalâlette kâfiri aslîden eşna ve akbeh olduğunu„ iddia eylemiştir !...

Köse Mustafa Paşa fırkasını mağlûp edip Kahireye dönünce, Bonapart Divanı Mısırda bir nutuk irat etmiş ve bu nutkunda da müslümanlığından bahsetmişti :

«... Ben size kerratla müslimi muvahhit olduğumu ve Muhammed aleyhüsselâma hürmet ve müslimiyete muhabbet ettiğimi söyledim...»

Yine bu nutkunda hıristiyanlığa husumetini şu sözlerle beyan etmişti :

«Ben nasaraya buğz edip anların dinini terk ve kiliselerini hedm ve papaslarını katil ve haçlarını kesreyledim...»

Hakikatte Bonapart, hiçbir akideye mutekit, hiçbir dinle mütedeyyin değildi. Bütün sözleri, sırf Mısır halkını iğfal ile hâkimiyetini kabul ettirmek ve asayişi temin eylemek maksatlarına matuftu [1].

[1] Avrupa müstemleke devletleri, XIX. asırda, muhtelif müstemlekelerinde, Bonapart usulile değilse bile ona yakın usullerle hıristiyan olmıyan kavimleri iğfal etmekte devam eylemişlerdir.

B – BONAPARTIN SURİYEYE DOĞRU HAREKETİ, AKKÂ MÜDAFAASI VE BONAPARTIN MISIRA RİC'ATİ; OSMANLILARIN MISIRA SEVKİYATI VE OSMANLI - FRANSIZ MUHAREBELERİ

General Bonapart, Mısırda hakimiyetini temin için memleketin askerî işgalini tamamladıktan sonra, Suriyeye doğru ilerliyerek, Osmanlı İmparatorluğunun karadan vaki olabilecek askerî hareketine mâni olmak istedi. Bundan başka Suriye, Mısırın eksiklerini tamamlıyan bir mıntaka idi: Mısırın askerlikçe muhtaç olduğu gemici ahali ile inşaat malzemesinin o zamanlarda en mühimmi olan kereste, Suriyeden tedarik olunabilirdi. Nihayet Bonapartın daima tahayyül ettiği Hindistan seferinin kara yolları da Suriyeden başlardı. Bu hayalperver general, kendisinin sonradan söylediklerine göre Suriyeden şimale ilerliyerek ve Anadoluyu yarıp geçerek İstanbula gelip Şarkî Roma İmparatorluğunu şahsî saltanatı altında ihya etmeği bile düşünmüştür! [1]

Bu muhtelif emellerin tesiri altında, General Bonapart maiyetine 12,000 kadar asker alarak 1799 senesi şubatında Suriye seferine teşebbüs etti.

Filvaki o sıralarda, Osmanlı Devleti, mühim miktarda asker hazırlıyarak, Suriye yolu ile Mısıra sevkedip, Fransızları Mısırdan koğmak için teşebbüslere girişmişti. Hattâ Suriye ve Palestindeki şedit ve muvaffakıyetli icraatile şöhret kazanmış olan Cezzar (Kasap) Ahmed Paşaya, Mısır Seraskerliği de tevcih olunmuştu. Suriye tarafından Cezzar Paşa kumandası altında bir askerî kuvvet Mısıra sevkolunacağı sıralarda, denizden de Mısıra ihraç olunmak üzere bir

[1] Vakıâ Direktuardan gelen talimatnamelerde dahi bu yolda emirler vardı; çünkü Direktuar Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmakta olduğuna kaildi. Rusların Osmanlıya yardımlarından hakikî maksatları İstanbula el atmak olduğuna ihtimal veriyordu. Kim evvel İstanbula vâsıl olursa, onun mevkii öbürlerine nisbetle daha kuvvetli bulunacaktı. Bu düşüncelere binaen, Direktuarın General Bonaparta gönderdiği bir talimatnamede Bonapartın Fransaya o aralık dönmesi müşkül olduğu söylendikten sonra, intihap olunabilecek hareket hedefleri zikrolunuyordu ki bunlardan birisi «sizi tehdit eden düşmanın önüne, İstanbul üzerine yürümek» diye gösteriliyordu. Ayni zamanda, Direktuar Osmanlı İmparatorluğunun taksimi hakkında bir proje de hazırlamıştı. Bu projeye göre Nemçe İmparatorluğuna, Eflâk ve Buğdan verilecek, Yunanistan kurtarılacak ve Mısır, Fransızlara kalacaktı. (A. Sorel, T. II, P. 368).

kuvvei seferiye gönderilecekti. Osmanlı Devletinin bu hazırlıklarını haber almış olan Fransız Generalı, Osmanlıların askerî faaliyetine takaddüm ederek, Suriyeye hareket etmiştir.

Bonapartın kuvvei seferiyesi, susuzluktan hayli zahmet çekerek, Sina Yarımadasını geçip Palestine girdi. Yol üzerinde, müdafaa için iyi hazırlanamıyan Gazze ve Yafa şehirlerini alıp, Yafada hiçbir makul sebebe müstenit olmaksızın 3000 kadar esir müslüman askerini öldürdükten sonra, nihayet Akkâ kalesinin önüne geldi. Bu kalenin muhafızı Cezzar Ahmed Paşa idi. Deniz tarafından da kalenin müdafaasına Osmanlı ve İngiliz donanmaları muavenet ediyorlardı; hattâ İngiliz gemilerinden bazı mühendisler karaya çıkarılıp müdafaa hizmetinde kullanılmışlardır.

Altmış dört gün süren bu pek kanlı kale muharebesinde, Fransızlar muannidane hücumlarına rağmen nihayet yenilerek ric'ate mecbur edildiler. Muharebenin son günlerinde, Osmanlı Devletinin yeni usulle tanzim ettiği "Nizamı - Cedid„ askerinden de birkaç kıt'a, İstanbuldan gelerek ateş hattına girmişler ve yararlık göstermişlerdi.

Bonapart Akkâ hücumlarında çok zayiat verdi; ric'at esnasında da hayli zayiata uğradı. Al-Ariş'e kadar hiçbir yerde tutunamadı; Osmanlı askeri Fransızları takipten geri durmadı.

Bonapart daha Suriye seferine hareket etmeden önce, Hicaz, Suriye ve Palestinde bulunan Emir ve Paşaları iğfal için onlara bir takım mektuplar yazıp göndermişti. Fakat Cezzar Ahmed Paşa aldığı iğfalkâr mektuba cevap vermedikten başka, mektubu getireni huzuruna bile çıkartmaksızın, geldiği gibi geriye çevirmişti. Halbuki Peygamberin neslinden geldiğini iddia eden Mekke Emiri *Şerif Galib* Bonapartın mektubuna cevaben, Mısırda kalan Fransızların Umuru maliye müdiri umumisi *Poussielgue*'a gönderdiği mektubunda kendisinin ve Mekkelilerin kahvesini satmak ve Mısırla ticaretleri devam etmek ricasile dostluğunu arz ve izhar ediyordu! Arap Emirinin bu garip hareketi, muhafazakâr Osmanlı müverrihlerinin bile hayretini mucip olmaktadır [1].

[1] Müverrih Cevdet Paşa, Şerif Galibin mektubunu kitabında hayretle zikrediyor, mektup şöyle başlıyordu: "İla ayni ayanüh ve umdetil ihvanüh Puslik, müdiril umuril Cumhuril Fransaviye mümehhidü bünyanünssiyase bisedadi himmetül veflye..„ Şerifin bunca

Bonapart Suriyeden mağlûben ric'at edince, Mısırda efkâr karışmış ve Mısırlıların kıyam ve ihtilâlleri korkusu hâsıl olmuştu. Fransız generalı, Mısırlıları iğfal için Şerif Galibin mektubunu tabı ve teksir ettirerek sokak başlarına yapıştırmıştır. Bu propagandadan çok bir semere istihsal edilmemiş ise de, Şerifin kahveleri, gümrüksüz Mısıra ithal edilip satılmış ve bundan Şerif Hazretleri bittabi bir hayli maddî menfaat görmüştür...

* * *

Fransızların yalnız Mısırı işgal ile iktifa etmeyip, Suriyeye tecavüzle Şama doğru ilerlemek istemeleri, İstanbul Hükûmetini pek ürkütmüştü. Devlet ricali birkaç kere, bizzat Padişah huzurunda toplanıp konuşarak, nihayet Sadrazam *Ziya Yusuf Paşa* nın Orduyu Hümayunla sefere gitmesini karar altına almışlardı.

Sadrazam sefer levazımını ikmal edip, Mısıra müteveccihen karadan hareket etti ve onun hareketi sıralarında, Bonapartın mağlûben Mısıra ric'ati haberi de İstanbula gelip yetişerek herkesin sevincini mucip oldu.

Bonapart Mısıra döndükten bir müddet sonra, İskenderiye pişgâhına askerle dolu seksen kıt'a Osmanlı gemisinin gelmiş olduğunu haber aldı. Bu asker, Rumeliden sevkolunan Tırhala mutasarrıfı *Köse Mustafa Paşa* kumandası altındaki fırka idi. Bonapart, alelâcele yanında bulunan askerlerile sahile doğru hareket ve maiyetindeki generallerden bazılarına da derhal askerlerile birlikte gelip kendisine mülâki olmalarını emretti. Fransız askeri İskenderiye civarına yetiştikleri zaman, Osmanlı askeri gemilerden çıkarak Ebuhuru zaptetmiş bulunuyorlardı. Mustafa Paşa karaya çıkınca, her tarafa "buyurultular" neşrederek, Mısır ahalisini Fransızlar aleyhine kıyam ve harekete teşvik etmişti. Mısır müslümanları, padişah kuvvetlerinin gelip yetişmesinden sevinmişler ve bazı Mısır şeyhleri Osmanlı kumandanının yanına gelip kürk dahi giymişlerdi.

şatafatlı unvanlarla hitap ettiği adam, Bonapart ordusunun Maliye işleri umum müdürü Citoyen Poussielgue'dur. Şerif mektubunda Bonaparttan bahsederken «Emirulaskeril Fransevî muhibbuna Bonaparta» demesi de zikre şayandır: O zamanlar Şerif Efendi, resmen Osmanlı Padişahının metbuiyetini tanıyordu; Bonaparta ise bilfiil Osmanlı Padişahının askerlerile harp halinde bulunuyordu...

Bu vakıalardan haber alan Bonapart, Mısırlıların kıyamından korkuya düştü. Osmanlı askeri mağlûp edilmezse, Bonapart ve askerinin Mısırda kalabilmesi pek meşkûk görünüyordu. Fakat Bonapart mevcut kuvvetile, 9000 kişilik Mustafa Paşa fırkasına taarruz etti ve muvaffak oldu (25 temmuz 1799). Osmanlı kumandanı Köse Mustafa Paşa, yaralı olarak esir düşmüştü. Osmanlı askerinin çoğu şehit ve yaralı idi; bir kısmı da esir oldu. Harpte çok cesaretle hareket eden Fransız süvari kumandanı General Murat da çenesinden tehlikeli bir yara almış, başka bir Fransız generalı de maktul düşmüştü. Her iki tarafın zayiatı mühim olmakla beraber, muharebeyi Fransızlar kazanmıştı.

Türklere karşı kazanılan bu muharebe, Bonapartın Mısırda mevkiini hayli takviye etti; Akkâ mağlûbiyetinden ve Suriye ric'atinden halk arasında hâsıl olan ümitler eksildi; Mısırlıların Fransızlara itaatlerini temin etti: Bonapart tehlikesizce bir müddet daha Mısırda kalabilecekti.

Lâkin, Sadrazam Ziya Paşanın kumandası altındaki Osmanlı Ordusu, karadan ağır ağır ilerliyor ve ilerledikçe her taraftan gelen askerlerle mütemadiyen büyüyordu. Bu ordunun Mısıra yakınlaşması, Osmanlı askerinin kıymetini Akkâda ve İskenderiye civarında denemiş, memleketile irtibatı eksilmiş ve askerinin 1/3 ünü zayi etmiş olan General Bonapartı ciddî endişelere düşürüyordu.

C — GENERAL BONAPARTIN MISIRDAN FRANSAYA DÖNÜŞÜ, MISIRIN OSMANALI VE İNGİLİZ KUVVETLERİ TARAFINDAN İSTİRDADI; KÖLEMENLER MESELESİ; MISIRDA OSMANLI İNGİLİZ MÜNASEBATI

General Bonapartın Mısıra asker ihracından sonra, Selim III. ün Fransa aleyhinde aktolunan ikinci Avrupa ittifakına girmiş olduğu yukarıda zikredilmişti. Faransa Cumuriyeti müttefiklere karşı 12 Mart 1799 da ilânı harbetti. Rus ve Avusturya müttefik orduları, Fransız kuvvetlerini Almanya ve İtalyada ric'ata mecbur ettiler: İtalya tamamen Fransızların elinden çıktı; Almanyayı da Fransızlar tahliye ediyorlardı; yalnız General *Masséna*, İsviçrede tuttuğu yeri muvaffakiyetle müdafaa etmekte idi.

General Bonapart, İngiliz Akdeniz donanması kumandanının kendisine bir nezaket eseri olarak, daha doğrusu siyasî bir maksat gözeterek gönderdiği gazetelerden, Avrupanın siyasî ve askerî vaziyetini öğrenmişti; kendisi Fransada bulunacak olursa, vaziyeti memleketi lehine döndürebileceğine kanidi. Artık Mısırda şerefli bir iş görebilmek ümidini de kaybetmişti: İngilizlerin ablukası devam ederken, Osmanlıların büyük ordusu Mısıra gelip yetişince Mısırı asıl sahibine *vire* ile teslim edip ric'at eylemekten başka çıkacak bir yol göremiyordu; bu hicap verici vaziyete düşmeği de gururuna ve istikbal plânlarına uygun bulmuyordu.

İşte böyle vakıalar, fikirler ve hisler tesiri altında kalan Bonapart, ordusundan gizli bir surette, yanına en sadik generallerini alarak, Mısırdan kaçmağı ve Fransaya dönmeği kararlaştırdı. General Klebere, kendisi gittikten sonra teslim olunmak üzere bir mektup bıraktı; ve bu mektupla Mısırdaki Fransiz ordusunun kumandanlığını ona terkediyordu. Kendisi üç küçük gemi ile, İskenderiyeden Fransaya doğru yelken açtı[1].

İngiliz donanması kumandanı Amiral *Smith* vak'ayı haber alınca, Akdeniz üzerinde Fransız gemilerini aramağa kalkışmış ise de, bulamamıştır. General Bonapart kazasız, belâsız Fransaya erişmiştir.

Bonapart, 30 haziran 1799 da Mısıra asker çıkarmış ve 22 ağustos 1799 da, askerini bırakıp kaçmış olduğuna göre, Mısırda ikamet müddeti 14 aydır.

Bonapartın asıl maksadı, Mısırı işgal ile Fransızlara karadan ve denizden Hind yolunu temin etmek ve bu suretle İngilizlerin en mühim müstemlekeleri olan Hindistanı vurarak, Büyük Britanya Kırallığını sulha yatırmaktı. Bu maksadına nail olamadıktan başka, Fransız ordusunun en mümtaz bir kısmını, Mısırın çöl ve bataklıklarından, Suriyenin sahillehirlerinde harp ve hastalık yüzünden bir hayli eritti. Bonapartın Mısıra ihraç ettiği ordu 35:40 binlik bir kuvvet-

[1] «Artik Mısırda vaziyet bir felâkete doğru gidiyordu: orduya efradı cedide bulunmuyor ve ordunun sandığı gittikçe boşalıyordu. Bonapart bu ordusunu, hasta ve yaralıları çölde bıraktığı gibi terkederek ve muhakkak saydığı son felaketi başkalarının sırtına atarak İngilizlerden intikam almak için önünde açılan yeni fırsatlara doğru koştu. Nasıl ki ileride, 1812 de, Berezinadan sonra dahi böyle hareket edecektir.» (A, Sorel, T. II, P. 448).

ti; Fransaya döndüğü zaman Mısırda bıraktığı askerin miktarı 13:14 bin kişiye inmişti[1].

General Bonapartın Mısır seferi, siyasî noktai nazardan müsbet bir netice vermiş değildir. Askerî cihetten bakılırsa Bonapart, muasır talim ve terbiyei askeriyeden mahrum, teçhizatça nakıs, ancak çok cesur ve cündi Kölemen süvarilerine ve az hazırlikla alelâcele gönderilen bir Osmanlı fırkasına karşı galebe çalmış ise de, Akkâda yenilmiş ve asıl Osmanlı Ordusunun gelmekte olduğunu haber alınca, onunla çarpışmağı gözüne kestiremiyerek, biran evel memleketine savuşup gitmeği tercih etmiştir.

* * *

General Bonapartın General Klébere bıraktığı talimatta, Mısıra yardım edeceğini, edemediği takdirde memleketi teslime mezun olduğu muharrerdi. Gerek Kléberin, gerekse Mısırda kalan başka generallerin, kendilerine haber dahi verilmeksizin başkumandanları tarafından terkedilmiş olmaları, çok canlarını sıkmıştı: Kléber, şerefi askerîsini kaybetmeksizin çekilip gitmek yolunu arıyordu. Çünkü Osmanlı Sadrazamının tahminen 30 bin kişilik bir ordu ile Mısıra yaklaşmakta olduğunu biliyor, ve zayıflamış olan Fransız kuvvetlerinin buna muvaffakıyetle mukabele edeceklerine tamamen emin bulunmuyordu. General Bonapartın, esir aldığı Köse Mustafa Paşa vasıtasile Sadrazama teklif ettiği sulh şeraitine[2], Sadrazam tarafından verilen menfi cevap, artık Bonapart Mısırdan gitmiş olduğundan, Klébere vâsıl oldu, Kléber, cevabın menfi olmasına rağmen, sulh mükâlemesini kesmedi.

[1] Yukarda ismi geçen Fransızların Umuru Maliye Müdürü Umumisi Poussielgue'in resmî raporu. (Cevdet, C. VII, sayıfa 277/278).

[2] General Bonapart, Fransaya avdeti kurduğu sıralarda, Osmanlı Devletile bir uzlaşma yolunu aramış ve kopmuş olan Osmanlı- Fransız dostluğu bağını esir aldıktan sonra iyi muamele ettiği Köse Mustafa Paşa vasıtasile, tekrar eklemeğe çalışmıştır. Banapartın Osmanlı Devletine teklif ettiği müsalahanın başlıca şartları şunlardı: Hutbe, sikke evvelden beri olduğu gibi Osmanlı Padişahı namına kıraat ve darbolunmak, hac kafileleri mutat usul ile gidip gelmek, ve Mısırın mirî mürettebatı Saltanat merkezine verilmek. İşte bu şartlarla Fransızların Mısırda kalmaları isteniliyordu. Menafiine uygun olmıyan bu teklifleri Osmanlı Devleti kabul etmemiş ve Fransızları zorla Mısırdan çıkarmağı tercih eylemiştir.

O aralık Sadrazam ordusu, Gazzeye kadar ilerilemişti. Bu orduda Yeniçeri gibi binnisbe muntazam asker azdı; askerin çoğu nefiri-âm usulü ile toplanan talimsiz efratla kabile ve aşiretlerden mürekkepti. Bu orduda muntazam askerden sonra en güvenilecek unsur, Mısırda Bonapartla harbedip yenilen ve kısmen ordusuna iltihak eden Kölemenlerden ibaretti. Ordunun mühendisleri arasında birkaç İngiliz zabiti ile Fransa İhtilâline husumetlerinden dolayı memleketlerini bırakmış olan birkaç ta Fransız zabiti vardı. Bu Osmanlı ordusunun hakikî miktarını tayin etmek bugün imkân haricindedir; 30 bin kişi kadar tahmin olunuyordu.

General Kléber, Osmanlılarla sulh mukaddematı olmak üzere bir mütareke akti için İngiliz komodoru *Sidney Smith*e müraccaat etti. Onun tavassutile, Osmanlı ve Fransız murahhasları arasında ve İngiliz kumandanı gemisinde mükâlemeler cereyan ederek, nihayet Osmanlı Devleti ve Mısırda bulunan Fransız kuvvei seferiyesi kumandanlığı arasında 22 maddelik bir mütareke mukavelenamesi aktolundu (24 kânunusani 1800) [1]. Bu mütarekeye göre, Fransız askerlerinin silâh ve eşyalarını muhafaza ederek Fransaya avdetlerine müsaade olunuyordu.

Bu sıralarda, General Kléberin Parise gönderdiği, bedbinane yazılmış raporları, İngilizlerin eline düşmüş olduğundan İngiltere Hükûmeti komodor Sidney Smithin tavassutile aktedilmiş Osmanlı-Fransız mütarekesini kabul etmemeğe, yani şark sularındaki İngiliz kuvvei bahriyesi kumandanının salâhiyeti haricine çıktığını iddia ile mütarekeyi ret eylemeğe karar vermiştir: İngiltere Hükûmeti, Fransızların bu sıkışık vaziyetinden istifade ile, Mısırda bulunan Fransız kuvvetlerini tamamen esir almağı daha muvafık görmüştü. Akdenizdeki İngiliz bahrî kuvvetlerinin umum kumandanı olan Lord *Keith*, mütarekenin hükûmetince kabul edilmemiş olduğunu General Klébere bildirdi. İngiltere Hükûmetinin bu garip hareketi, hem Osmanlı Sadrazamını, hem de kendisinin bahriye erkânından komodor Smithi mahcup ve münasebetsiz bir vaziyete düşürdüğü gibi, General Kléberi de çok hiddetlendirdi. Kléber, derhal ordusuna dağıttığı bir beyannamede

[1] Bu mukavelenin türkçe sureti, «Tahliyei Mısır için ahtname» unvanile tarihi Cevdetin vesaik kısmında münderiçtir (C. VII, S. 212-215); fransızcası ise Testa'nın, «Osmanlı Devletinin Muahedeleri mecmuası» unvanlı fransızca eserinde vardır.(C.II.S.7-11).

İngiliz Lordunun mektubunu aynen dercettikten sonra, şu cümleleri ilâve etmişti:

«Askerler! Böyle bir küstahlığa ancak zaferle cevap verirler: harbe kazırlanın!»

İngiltere Hükûmetinin dürüst olmıyan bu hareketi hem Fransızlara, hem de müttefiki olan Osmanlılara çok muzır olmuştur; kısmen Kahireye girmiş ve memleketi teslim almağa hazırlanmış bulunan, Sadrazam ordusu dağınık bir halde Fransızlarla harbi kabul ederek yenildi ve tekrar Palestine atıldı.

Fransızlarla Osmanlıların muharebesi, Kalyop (Heliopolis) mevkiinde vaki olmuştur (20 mart 1800). İki tarafın bu harbe iştirak eden kuvvetlerini kat'î olarak tayin etmek muhal gibidir; ancak Kleberin ordusu kısmen Fransız ve kısmen yerlilerden alınıp talim ve terbiye edilmiş askerden mürekkep olmak üzere 20,000 kadar tahmin ediliyor; Osmanlı ordusunun umumî kuvveti 50,000 kadar zannolunuyorsa da, bu kuvvetten ne miktarının harbe iştirak edebilmiş olduğuna dair sarih malûmat yoktur. Ve Osmanlı ordusunda henüz zikredildiği üzere, muntazam ve muallem asker pek azdı. Sadrazam harbi kabul etmekte mütereddit bulunuyordu; kararını verdiren, askerî sebeplerden ziyade idarî âmiller olmuştur. Fransız ordusu, Kalyop muharebesinde, Ehramlar muharebesinde olduğu gibi kale nizamından çok istifade etmiştir.

Kalyop muharebesinde, Kölemenlerin bir kısmı, Osmanlı ordusuna hiyanet ettiler. Kölemenlerin en nüfuzlu reislerinden olan Murad Bey, Mısırın Fransız eline geçmesini menfatine uygun bulmuyor idise de Osmanlı askerlerinin Fransızlara galebe ederek Mısıra tamamen hâkim olmalarını da asla istemiyordu: Fransızlar, Osmanlılarla çarpışırken Murad Bey kendi askerlerile ordunun bir cenahında seyirci kalarak, harekâta hiç iştirak etmedikten başka, Osmanlı ordusu yenilince askerlerile birlikte cenuba doğru çekilip gitti ve Fransızlarla anlaşacağını, bir yol bulup General Kleber'e bildirdi!.. Murad Bey takımının düşündükleri şu idi: kendi kuvvetlerile Mısırdan çıkaramadıkları Fransıları, Sadrazam mağlûp edip tardeyliyecek olursa, Osmanlı kuvvetleri iyiden iyiye Mısıra yerleşeceklerinden, artık Kölemenlerin keyfî ve serkeş hareketlerine imkân kalmıyacaktı; Fransızlarla uyuşacak olur-

larsa, Mısırın bir kısmında hakimiyetlerini muhafaza edebileceklerine ümitleri kesilmemişti.

Kleber Osmanlı ordusunu Palestin istikametinde takip ettiği gibi, İbrahim Beyin Kölemen süvarilerile beraber Kahireye girebilmiş olan Osmanlı müfrezesini de Kahireden çıkarmağa muvaffak oldu. Bu Kahire muharebesinde, İbrahim Bey, Murad Beye haber göndererek imdat talep etmiş isede, bu Kölemen Beyi, hiçbir yardımda bulunmadıktan başka, bu vaziyetini istismara kalkışarak, General Klebere müracaat edip, Sait valiliğinin kendisine verilmesi şartile Fransızlarla uyuştu; Fransızlarla ittifak akteden Çerkes Murad Bey, Osmanlı kumandanı Derviş Paşayı Saidten cebren çıkardı ve Derviş Paşanın Osmanlı ordusu için topladığı para ve erzakı da müsadere edip Fransızlara takdim etti.

Mısır ahvalinin böyle bir şekil alması üzerine, İngiltere hükûmeti, Osmanlı-Fransız mukavelesini reddetmiş olmasındaki hatayı anlamış ve o mukavele şartlarına tevfikan Fransızların Mısırı tahliye edebileceklerini Klebere bildirmiş idi; fakat bu sefer, son muvaffakıyetlerden hâsıl olan itimadı nefisle beraber, Bonapartın Fransada iş başına geçtiğini haber alan ve artık kendilerine imdat gönderileceğini kuvvetle ümit eden Fransızlardır ki Mısırı terke rıza göstermemişlerdir.

Hasılı 1800 senesi ortalarında, Fransızlar, Mısırda kalmayı tasmim ile kalelerin takviyesine, askerlerinin noksanlarını ikmale uğraşıyorlar; Palestine çekilmiş olan Osmanlı ordusu ise, tekrar Mısıra taarruz etmek üzere efrat ve levazımatını tezyide çalışıyordu. Tam bu sırada, mühim bir vak'a oldu: 21 yaşında Halepli bir Türk genci, *Süleyman Ağa*, Özbekiyedeki konağının bahçesinde dolaşan General Kleberi bir hançerle vurup öldürdü[1]...

[1] Ekser tarihlere bu gencin adı, «Süleyman - ül - Halebi» diye geçmiş olduğundan milliyeti açık anlaşılmaz. Fakat Cevdet Paşa, mahallî rivayetlerden alarak, Süleymanın ailesini tespit etmiştir: Süleyman, Osman Ağanın oğludur. Bunların ecdadı, Kilis kazasına tâbi *Cum* nahiyesinde vaki *Gögen* köyünde sakin Kubat Bey hanedanıdır; yani Süleyman Arap değil, Türktür. Süleymanın büyük babası Gögenden gelip Halebe yerleşmiştir. (C. VII, S. 72) Fransız ordusunda General Kleberi muvaffakiyetle istihlâf edecek iyi bir generalleri olmadığından, Süleyman Ağa Mısırın Fransızlardan kurtulmasında pek mühim bir hizmet ifa etmiş demektir. Bu genç fedakârı Fransızlar birçok işkencelerden sonra, kazıklıyarak öldürmüşlerdir...

Kleber ortadan kalkınca, Mısırda bulunan Fransız ordusunun şirazesi hayli gevşedi. Kıdem sırasile Kleberin yerine geçen *Abdullah Menou*, gûya İslâmiyeti kabul ederek bir Arap kızile evlenmiş bir Fransız jenerali idi; askerî iktidarca Kleberin yerini tutamadıktan başka, Fransız erkân ve ümerasının da itimat ve muhabbetini haiz değildi. Bununlaberaber, General Menou Kleberin katli üzerine neşrettiği beyannamede Mısırı bırakmıyacaklarını iddia ve Kleberin katlini, Osmanlı Sadrazamı Yusuf Ziya Paşanın tertibatına isnat ediyordu (15 haziran 1800). Fakat isnadın doğru olduğuna dair, bütün işkencelere rağmen ne Süleyman bir şey söylemiş ve ne de başka bir ciddî delil ve vesika bulunup gösterilebilmiştir.

Kleberin ölümünden sonra, Sadrazam Fransız askerinin sulh ve selâmetle Mısırdan çekilip gitmelerini General Menouya teklif ettise de, ret cevabı aldı.

Mısırdaki Fransız ordusunun bu zamanlar kuvveti 26 bin raddesinde tahmin olunuyor. Bu ordu noksanlarını, yerlilerden, yani Rum, Kıpti ve siyah kölelerden topladığı askerle doldurmuştu. Fransız süvarileri Arap atlarına biniyor ve Avrupada mer'î at talimlerinden başka Kölemen süvarilerinin talimlerini de öğrenmiş bulunuyordu. Topları muntazam ve çoktu. Bu kuvvete develi bölükleri de ilâve olunmuştu.

Mısırı istirdada gelen Osmanlı ordusu, adetçe Fransızlara faik idise de talim ve terbiye itibarile onlardan dun idi. Vakıâ o sırada yeni bir kuvvetle Kaptan Hasan Paşa da bahren Mısıra sevkolunmuştu. Ve Kaptan Paşa kuvvetleri arasında, yeni usul ile talim görmüş 3000 kadar "Nizamı-Cedid„ askeri de vardı. Fakat Serdarı Ekrem olan Sadrazam Yusuf Ziya Paşa ile Kaptanı Derya olan Hüseyin Paşanın araları açıktı.. Kaptan Paşa siyasetçe Fransızlara meyyal bulunuyordu. İki büyük Osmanlı kumandanı arasına girmiş olan ihtilâf, harekâtlarına tesirden hali kalmıyordu; ve Osmanlı ordularının zahire vesairece de müzayakası izale edilemiyordu. Üstelik olarak, Palestinde şiddetli bir taun hastalığı çıkmış, ahaliden, askerden ve ümeradan bir çok kimseleri kırıp geçirmişti..

İngiltere devleti, Mısır havalisindeki bütün bu ahvali nazara alarak ve müstakbel siyasetini de gözde tutarak, Mısıra

asker sevkine başladı. Osmanlı Sultanlığı ile müttefik bulunması, şark iklimini müştereken Fransızlara karşı müdafaayı icap ettirmekte olduğundan, bu sevkiyatı tabiî gösteriyordu. İngilizler 1801 senesi, 5,000 kişilik bir fırkalarını İskenderiyeye ihraç ettiler; bunlara ilâveten Hindistandan da 6,000 kişilik bir müfrezeyi, Mısıra müteveccihen yola çıkardılar.

İngiliz fırkalarile de takviye olunmuş Osmanlı ordusunun kuvveti, adet itibarile Fransızlara çok faik idise de, henüz söylendiği veçhile, idare, talim ve terbiyesinde, kumanda heyetinde noksanlar az değildi. Bunun içindir ki, Fransızlar müstakbel çatışmalarda dahi, galebenin kendi taraflarında kalacağına emin bulunuyorlardı. Ancak başlarında artık ne Bonapart, ne de Kleber gibi mahir kumandanları yok idi.

İngilizler İskenderiyeye asker ihraç edip karşılarına çıkan Fransız müfrezelerini ricate icbar edince, General Menou topladığı 10,000 kişilik bir kuvvetle İngilizlere taarruz ettise de muvaffak olamadı; İskenderiye kalesine iltica mecburiyetinde kaldı. İngilizler İskenderiyeyi muhasaraya başladılar.

O aralık denizden Kaptan Paşa yetişti; ve 6,000 Osmanlı askerini Hüsrev Ağa [1] kumandasında Abuhura ihraç etti. Bu Osmanlı fırkası, bir miktar İngiliz askerlerile beraber, Reşid'i zaptederek, orada bulunan Fransız askerlerini esir aldı.

Reşidin zaptından sonra, Kaptan Paşa ve İngiliz Generalı kumandaları altında bulunan Osmanlı - İngiliz müttefik kuvvetleri, karşılarına çıkan Fransız müfrezelerile çarpışıp onları defettikten sonra Kahireye yürüdüler. Ayni zamanda Serdarı Ekrem de ordusile şarktan Kahire istikametine hareket etmekte idi. Osmanlıların Kahireye yaklaşması üzerine şehir civarında bulunan ahali ve aşiretler de silâha sarılarak Fransızlar aleyhine kıyam ettiler.

Bu vak'alar üzerine, Fransa işgal kuvvetinden bir kısmı Kahireyi müdafaa için bu şehirde tecemmü etti. Demek olu-

[1] Aslen abaza olan Hüsrev Ağa, Kaptan Hüseyin Paşanın kâhyası idi. Mısırda epey iş görerek nihayet Mısır valisi nasbedilmiş ise de, ileride naklolunacağı üzere, Mehmed Ali Paşa, Hüsrevi Mısırdan kaçırmıştır. Sultan mahmud II. devrinde, Kaptanı Derya ve Serasker mansıplarını kazanan Hüsrev Paşa, Abdülmecid cülûs edince Sadrazamlığa irtika etmiştir.

yor ki Mısırda bulunan Fransız kuvvetlerinden bir parçası General Menou kumandası altında İskenderiyeye kapanmış, diğer bir parçası da General *Belliard* kumandası altında Kahire ve civarına toplanmıştı, yani ikiye ayrılmış ve bu iki kuvvet arasında muvasalâ ve muhabere de münkati olmuştu. General Belliard, Fransızlarla anlaşmış olan Murad Beyden yardım istedi; ve bu hain Kölemen hâmilelerine muavenet maksadile bir Kölemen müfrezesi başında Kahireye doğru hareket ettise de, yolda taun hastalığından öldü. [1].

Bu suretle İskenderiye ve Kahirede, Osmanlı ve İngiliz kuvvetlerile kuşatılan Fransız fırkalarının asıl ümitleri, Fransadan gönderileceğini işitmiş oldukları fransız imdat kuvvetlerine bağlanmıştır. Bu imdat kuvvetleri bir türlü gelemedi. İkinci bir ümitleri de, Rusya İmparatoru Pavel I. in Fransa cümhuriyeti ile barışmış olmasından dolayı, İstanbulu tazyik ederek, Mısırdan Osmanlı askerinin çekilmesini istemesi ihtimali idi. Lâkin Pavel bu sıralarda bir Saray komplosile katledilmiş olduğundan, bu ümitleri de beyhude idi. Hâsılı Fransızlar iki şehirde toplanıp gittikçe eriyen kendi kuvvetlerinden başka bir şeye istinat edemiyecek bir hale düşmüşlerdi.

General Belliard, Osmanlı ve İngiliz taarruzlarına karşı, hututu dahiliye kullanarak bir müddet mukavemet gösterebildi ise de, nihayet 1801 senesi haziranında hayli müsait şeraitle teslimi silâha mecbur oldu: bu kuvvetlerin 12 gün zarfında Mısırı tahliye etmeleri ve Fransaya sevkleri masra-

[1] Murad Bey Ebüzzehep Mehmed Beyin Kölelerindendir. Mehmed Bey, Kafkasyalı bu köleyi 1769 da satın almış ve çok geçmeden azat ederek Beyleri arasına karıştırmıştır. Ebüzzehep, Mısırda âdeta müstakil bir Bey kesilince, İbrahim ile Murad onun en ileri gelen Beylerinden olmuşlardı.

Ebüzzehep öldükten sonra, onun Beyleri toplanıp İbrahim Beyi Kahirenin *Şeyhul-beled*liğine intihap ettiler ve Murad Bey de Kahire civarında askerî işleri tedvir eder oldu. Murad ötedenberi hıristiyanlarla iyi geçiniyordu. Cizrede yaptırdığı gemilere Rumlardan birçok Kalyoncu tayin etmiş ve bu küçük donanmanın Reisliğine de bir Rumu nasbeylemişti. Fakat zulmederken islâmı, hıristiyanı hiç ayırmazdı. Ecnebi tüccarlarını hayli soymuştu. Hattâ Fransız tüccarlarına ettiği taaddiler Bonapartın Mısırı istilâsına, resmî bir vesile olmuştu. Murad Bey ölünce maiyetinde bulunan Kölemenler, Osmanlı askerile birleşip, zaten vaziyetleri ümitsiz olan Fransızlar aleyhine hareket etmişlerdir.

fının Osmanlı ve İngiliz devletleri tarafından tediyesi şerait cümlesindendi.

General Menouya da ayni şartlarla teslimi silâh etmesi teklif olundu ise de, kabul etmedi. Menou, hâlâ Fransadan yardım geleceğini ümit ediyordu. Beklenen yardım gelmediğinden nihayet o da teslim oldu; ve daha ağır şartlara katlanmak zaruretinde kaldı (Eylûl 1801).

Mısırda Fransızların ikameti *üç seneye* yakındır.

Osmanlıların İngilizlerle müttefikan Mısırı istirdat etmeleri, İstanbulda büyük bir sevinçle karşılandı. Selim III. e "Gazi„ ünvanı verildi. Büyük bir alayla Kaptan Paşa İskenderiye kalesinin anahtarlarını getirip Padişaha teslim etti.

Lâkin Mısırı, Osmanlılar yalnız kendi kuvvetlerile alamamışlardı; Mısırın istirdadında İngiliz donanmasının, hattâ kara askerinin, alelhusus zabit ve mühendislerinin hayli yardımları dokunmuştu. Bu vakıanın neticeleri yavaş yavaş kendini gösterecektir...

***

İngilizlerle müştereken istirdat olunan Mısırda, Osmanlı Hükûmetinin artık müstakillen hareket edemiyeceği, ilk evvel, Kölemenler meselesinde anlaşıldı.

General Bonapartın Mısıra asker ihraç ettiği zaman, onunla cidden cesurane harbeden Kölemenlerin en müteneffiz Beylerinden İbrahim ve Murad Beyler, Fransızlara karşı ayni siyaseti takip etmemişlerdi. İbrahim Bey takımı, yenildikten sonra Suriyeye yani Osmanlı kuvvetlerinin bulunduğu mıntakaya çekilmiş, Murad Bey ise askerlerile Said [1] içine dalıp gitmişti. Murad Beye karşı gönderilen Fransız müfrezeleri askerlikçe kat'î netice alamamışlarsa da, Fransızların siyasî tesirlerine kapılan Murad Bey, yukarıda işaret edildiği üzere başka yollarla yürüyüp yine Fransız nüfuzu altına geçmiş ve metbuu olan Osmanlı Devletine karşı hıyanete kalkışmıştı. İbrahim Bey, bir müddet Osmanlılarla beraber bulunarak, Fransızlarla çarpışmış ise de, nihayet o dahi, İngiliz kuvvei

[1] Said, Arap coğrafyacılarının Mısır taksimatında kullandıkları bir tâbirdir; bunlar Mısırın Kahireden cenuba, ta Nubeye kadar imtidat eden kısmına «Said» derlerdi; ve bu mıntakayı Saidi âlâ, Saidi evsat ve Saidi edna namlarile üçe bölerlerdi. Şimdiki coğrafya taksimatına göre Said mıntakası, orta ve yüksek Mısır denilen kısımları ihtiva ediyor, demektir.

bahriyesi Kumandanı Komodor Sidney Smith ile uyuşmuş ve İngiliz himayesi altına girmişti.

Kölemenlerin böyle hıyanet vadilerine sapmalarının hakikî sebebi, Osmanlı Devleti Mısırı tamamen idaresi altına alınca, artık eskiden olduğu gibi keyfî ve müstakil hareketlerine imkân kalmıyacağı, ekseriyetle zulüm ve itisafa yarıyan keyfî hareketlerinin kendilerine temin ettiği servet ve iktidarın zail olacağı endişesi idi. Filvaki, Osmanlı Devleti, Mısırda böyle askerî kuvvetinin bulunduğu bir zamandan istifade ederek, bu Kölemen Bey ve askerlerinin merkeze itaatsizliklerine ve Mısır halkına yaptıkları zulüm ve cevre nihayet vermeği kararlaştırmış ve Serdarı Ekrem, yani Sadrazam ile Kaptan Paşaya bu yolda talimat ta vermişti.

Fransız askeri Mısırı terkedip gidince, Kölemenlere hamilik edecek bir kuvvet kalmadığını zanneden Sadrazam ve Kaptan Paşa, Kölemen Beylerini yakalayıp tedip ve tecziyeye karar vermişlerdi: Sadrazam Kahire civarında bulunanlarını toplayıp hapsettirdi; Kaptan Paşa da İskenderiye ve havalisindekileri yakalattı. İskenderiyede Kölemen Beyleri tutulurken, Osmanlı kuvvetlerile Kölemenler arasında bir musademe vukua gelerek, birkaç bey katlolundu. Beylerin mütebakisi, ahvali İskenderiyede bulunan İngiliz kuvvei askeriyesi kumandanına haber vererek, himayelerini rica ettiler. İbrahim Beyin evvelce, İngiliz himayesi altına kabul edilmiş olduğu bahanesile, İngiliz kumandanı, bütün Kölemenlerin himayesine kalkıştı; ve üç saate kadar beyler serbest bırakılmıyacak olurlarsa, hasmane harekete başlıyacağını, resmen Kaptan Paşaya bildirdi. Kahirede tevkif olunan beyler lehine de Sadrazam Paşa nezdinde, ayni teşebbüsatta bulundu. Hasılı bu uğursuz Kölemenler yüzünden, iki müttefik devlet arasında, ihtilâf ve musademe vukuuna ramak kaldı.

Osmanlı kumandanları, İngilizlerin tehditkâr ısrarları üzerine Kölemen Beylerini salıverdiler; onlar da maiyetlerini toplıyarak usulleri veçhile, Said içine çekilip gittiler.

***

Kölemen Beyleri çekilip gittilerse de, mühim bir vakıa ortada kaldı: İngiltere Devleti, hiçbir sarih hakkı olmaksızın Osmanlı Devletinin *dahilî işlerine müdahale etmiş* ve Osmanlı

Devlet ricali de bu müdahaleye karşı gelemiyerek, Kölemenlere ve bütün Mısır halkına karşı aczini izhar ve ispat ile zayıf ve mahçup bir vaziyete düşmüştür.

Bu vak'adan da anlaşılıyordu ki, Mısırın Fransızlardan kurtarılmasında hizmeti sebkeden İngiltere Devleti, bundan böyle Mısır işlerinde Osmanlı devletinin nüfuzunu kırarak, Hind yolu üzerinde mühim bir mevki olduktan başka, Akdeniz ve Afrika siyasetlerinde dahi vazifesi pek büyük olabilecek bu zengin mıntakayı, kendi nüfuzu altında bulundurmağa, o zamandan itibaren karar vermiştir.

Görülüyor ki, Fransızları Mısırdan çıkarıncıya değin, silâh arkadaşlığı eden Osmanlılar ve İngilizler, müşterek düşman ortadan kalkınca, Mısırın sahipliğinde biribirine rakip iki devlet halini andırır vaziyetler almış bulunuyorlar.

Kölemenler meselesi, Osmanlı nüfuz ve menafiine uygun olmıyan bir şekilde bu suretle halledildikten sonra, Osmanlılar Mısırın idaresini tanzime uğraştılar. Sadrazam Yusuf Ziya Paşa adilâne ve mutedilâne icraat ile asayişi hayli temin ettikten sonra, İstanbula dönerken, yukarıda ismi mezkûr Hüsrev Ağaya vezaret rütbesi tevcih ederek, onu Mısır Valisi tayin eyledi. Hüsrev Paşa da, sadrıazamın çizdiği yolda hareketle Mısırın ziraat ve ticaretine epey hizmet etti. Ancak Saide çekilen Kölemenler, devlete itaat ettirilmediği gibi, onlar yüzünden İngilizlerin Mısır hakkındaki fikir ve emelleri de az çok tezahür etmişti. Hasılı Mısır, Fransızlardan istirdat edilmiş olmakla beraber, Mısır meselesi hiç te kapanmış değildi.

D — KAVALALI MEHMED ALİ PAŞANIN TÜREMESİ

Mısır meselesinin devamına İngilizlerin şüpheli fikirlerinden, Kölemenlerin meşkûk tavırlarından başka şahsî bir emel daha munzam oldu. Fransız askerinin Mısırdan ihracı için gönderilen askerin bir kısmı Rumeliden toplanıp sevkolunmuştu. Mısıra giden Kapudanı Derya Hüseyin Paşa, kendisile beraber, mensubininden Kavala Çorbacısı[1] *Hüseyin Ağa*nın gönderdiği iki yüz kadar askeri de beraber getirmişti. Bunların başı Hüseyin Ağanın yeğeni *Mehmed Ali Ağa* idi.

[1] Köylerde mevkii ve serveti ile temeyyüz ederek, gelen misafirleri çorba ile doyuran kimselere verilen unvandır.

Fransızlar Mısırı bırakıp gittikten sonra, Rumeliden ve Arnavutluktan gelen askerin birçoğu Mısırda kalmıştır; Mehmed Ali Ağa ve maiyeti de Mısırda kalanlardandır. Fransızlarla çarpışırlarken bile az, çok kendinden bahsettiren Mehmed Ali, az zamanda *Serçeşme* [1] rütbesini kazanmıştı. Rumeliden gelen askerin çoğu Arnavut olduğundan, hepsine Arnavut denilmek âdet olmuştu. Mehmed Ali Ağanın müfrezesi de bunlar arasında bulunduğundan, Mehmed Alinin Arnavut olduğu hikâyesi ortaya çıkmıştır. Halbuki o zamanın vak'alarını iyi tetkik ve çok tafsil ile yazan Cevdet Paşa, Mehmed Alinin Arnavut olmayıp Türk olduğunu sarahatle kaydeder [2].

Rumeli askerinin başbuğları Mirimirandan Arnavut *Tahir Paşa* idi: Bu paşa çok cesur bir asker olmakla beraber, pek basit ve sadedil bir adamdı. Şeyh ve meczuplara itikat eder, derviş ve mutasavvıf geçinirdi. Halbuki paşanın maiyeti zabitanından olan Mehmed Ali ümmî olmakla beraber insanlara hükmetmek ve insanları idare eylemek iktidarında yaratılmış fevkalâde adamlardandı. Arnavut askerinin resmî başbuğu Arnavut Tahir Paşa idise de, hakikî âmiri Kavalalı Mehmed Ali Ağa idi.

Fransızlar Mısırı terke mecbur kalarak memleketlerine dönmüş, Kölemenler Osmanlı Devletinin resmî kuvvetlerine mukabele edemiyerek Saide çekilmiş, İstanbuldan Mısır valisi tayin olunan Hüsrev Paşa memlekette asayiş, intizam ve refahi temine başlamış olduğu bu devirde (1802), Mısırın idaresi Padişahın tayin ettiği valinin elinde toplanarak, bir hayli zamandanberi merkeze merbutiyeti gevşemiş olan bu çok mühim ve çok zengin vilâyetin rabıtası takviye olun-

[1] Başıbozuk asker sergerdelerinin hükûmetçe olan maaş, tayinat ve sair işlerini tesviye eden memura denilirdi; sergerdelerin vekili umuru idi ve müfrezelerinin idare âmiri gibi bir şeydi.

[2] Meselâ VII inci cildinin 187 inci sayfasında şöyle yazar: «Arnavut sınıfından olmıyan Rumeli askerinin Serçeşmesi dahi salifüzzikir Kavalalı Mehmed Ali Ağa idi.» Mehmed Ali ailesinden gelen Mısır prenslerinden çoğunun iddiası bu merkezdedir; kendilerini bir Türk ailesi sayarlar; ancak bazıları Türkiyeye karşı istiklâl fikirlerini kuvvetlendirmek emel ve hayalile, başka davalarda bulunurlar. Ezcümle Mısır Kıralı Fuad I., Mehmed Ali ailesinin Arnavutluğunu iddia edenlerdendir.

mak ümit edilebilirdi. Devletçe pek matlûp olan bu gayenin husulüne, Osmanlı memleketinin umumî vaziyeti ile Kavalalı Mehmet Alinin ihtirası ve istidadı mâni olmuştur.

Mısır Valisi Hüsrev Paşa, Mısır idaresinin zapt ve rapt altına alınabilmesi ve lüzumsuz masrafların kaldırılması maksadile, artık, Mısırda işleri kalmamış olan başıbozuk askerinin memleketlerine iadesi teşebbüsünde bulundu, fakat muvaffak olamadı : başıbozukların ulûfeleri evvelce tamamen tediye edilmemiş olduğundan valiye karşı kıyam ettiler. Kıyamı teskine muvaffak olamıyan vali, Kahireden kaçtı ve gidip Dimyata yerleşti.

Bu kıyamın asıl elebaşısı Mehmed Ali Ağa idise de, kendisini göstermiyerek Tahir Paşayı kukla gibi oynatıyordu. Mehmed Alinin kudret ve mehareti, gizli idare ettiği bu kıyamla yalnız Hüsrev Paşayı kaçırmakta değil, intizam ve itaatleri pek gevşek olan başıbozukları sağlam bir dissipline tâbi tutmakta dahi görülmüştür: kıyam eden asker, yerlilerin ev ve barklarına, mal ve eşyalarına asla dokunmamışlar yalnız Hüsrev Paşa ve maiyetinin konaklarını yakıp mallarını yağma etmişlerdir.

Bu vak'a, Tahir Paşa ve Mehmed Ali Ağanın galebesile hitam bulunca, Mısır Kadısı ve Şeyhleri Tahir Paşayı vali kaymakamı intihap etmişler ve mavakaı bir arzımahzarla İstanbula bildirmişlerdir.

Kölemen Beyleri, Osmanlı valisi ile gönüllü asker arasında çıkan bu kavgayı uzaktan gülerek seyrediyorlardı. Netice anlaşılınca, Tahir Paşadan müsaade alarak Kahireye doğru gelmeğe başladılar.

Bu vak'adan sonra Mısırda bulunan hakikî kuvvetin üçe bölünmüş olduğu anlaşılmaktadır : Birisi, resmî ve meşru olan *Osmanlı İmparatorluğunun kuvveti* ki, Hüsrev Paşanın emri altında ve Akdeniz kenarında Dimyatta toplanmıştır; ikincisi hükûmete isyan eden *başıbozuk askeri* ki, Tahir Paşa ve Mehmed Alinin kumandaları altında, Kahireye hâkim bulunuyor; üçüncüsü, Said taraflarında tecemmü etmiş *Kölemen süvarileri*dir ki, Bonapartın istilâsına kadar Mısıra hâkim oldukları halde, Fransız askerinin icraatı kuvvet ve nüfuzlarını eksiltmişti. Kölemenler, bir reise tâbi değildiler; bazan biribirlerile çarpışacak kadar, reisleri arasında ihtilâflar vardı.

Bir memlekette böyle biribirile mütesanit bulunmıyan ve bir başa tâbi olmıyan üç müstakil kuvvet bulununca, orada başsızlık (=Anarchie) var, demektir. Vakıa Kölemen ve Tahir-Mehmet Ali kuvvetleri zevahiri muhafaza kastile, İstanbulda oturan Sultanın metbuluğunu nazarî olarak tanır gibi görünürlerse de, filen sırf kendi menfaatlerini gözeterek, müstakillen hareket etmektedirler.

Bu anarşi Mehmed Alinin Mısır Valiliği İstanbulca kabul edilinciye değin devam edecektir ve muhtelif kuvvetler arasında bir hayli çarpışmalar da olacaktır.

Çarpışmaların birincisi Vali Hüsrevle, Arnavut askeri arasında olup geçtiği şimdi görüldü. İkincisi Rumeli gönüllüleri ile Tahir Paşanın kumandası altına giren Yeniçeriler arasında vukua geldi. Bu vakayi, Hicaza gitmek üzere, Mısıra gelmiş olan Medine Muhafızı *Ahmed Paşa* namında bir vezir teşvik etmiştir. Ahmed Paşanın Yeniçerileri, merkezî kuvvetin galebesi maksadile kullandığı anlaşılmaktadır. Vak'a esnasında, Arnavut gönüllülerinin sergerdesi ve Mısırlıların intihabı ile vali vekili bulunan Tahir Paşa, Yeniçeriler tarafından katledildi.

Bu vaziyetten istifade etmek istiyen Ahmed Paşa, Hüsrev Paşaya vak'ayı haber vererek, çabuk Kahireye gelmesini işa'r ettiği gibi, Mehmed Aliyi de itaati altına almak istemiş ise de muvaffak olamamıştır. Osmanlı vezirine itaatsizlik eden Mehmed Ali, evvelce husumet gösterdiği Kölemenlerle uyuştu; birtakım bedevî Araplarla birlikte Kahireye gelen Kölemenlerle beraber, Ahmed Paşaya karşı müşterek bir cephe teşkil etti. Musademede Mehmed Ali - Kölemenler kuvveti, Ahmed Paşa kuvvetine galebe ettiğinden bu Osmanlı Vezirini ve yanında bulunan beş yüz kadar Yeniçerileri silâhtan tecrit ederek, Mısırdan kovdular ve Tahir Paşanın katilleri olan iki Yeniçeriyi de tutup öldürdüler.

Bu vak'adan sonra, Saltanat merkezinin Mısırdaki nüfuz ve sultası büsbütün eksildi; Mısır Mehmed Ali ile Kölemen Beylerinin ellerinde kalmış gibi oldu. Bunların emirlerile Yeniçeriliğe intisabı olan bütün Osmanlılar Mısırdan kovuldu ve Kölemenler takım takım Kahireye gelip yerleştiler. Kahirede Kölemen kuvveti artınca, Beyleri eski mevkilerini tamamen elde etmek ve Mısırda hâkimiyeti kendilerine hasreylemek maksadile Mehmed Aliyi de kendilerine bağlamak emeline

düştüler. Evvelâ Mehmed Ali ile maktul Tahir Paşanın kardeşlerini ziyafetler ve hediyelerle avlamağa uğraştılar ve o sırada Kahire kalesini Arnavutlardan teslim alıp, orada yerleştiler. En yaşlı ve en muteber beyleri olan İbrahim Bey, Bonapart istilâsından önce olduğu gibi, Kahirenin Şeyhülbeledi intihap olundu ve vali kaymakamlığını deruhte etti. Müteveffa Murad Beyin yerine geçen *Berdisi Osman Bey* de İbrahim Beyin nüfuz şeriki oldu.

Elhasıl, Ahmed Paşanın mağlûp edilmesinden sonra, Mısır kıt'ası, Bonapart istilâsından evvelki vaziyete dönmüş gibi idi, Ancak o zamanlar Mısırda Osmanlı kuvveti, miktarca zayıf Yeniçerilerle, Kölemen sultanları zamanının Abbasî halifeleri gibi kudret ve ehemmiyeti kalmıyan Osmanlı Valisinden, Kadısından ve birkaç ta memurundan ibaretti; şimdi ise, Arnavut, Kırcalı vesair Rumeli gönüllülerinden mürekkep haylice bir kuvvet vardı ve bu kuvvetin başında, Kölemenler hesabına iş görmesi hiç te muhtemel olmıyan azimli ve akıllı Mehmed Ali Ağa bulunuyordu. Demek oluyor ki, resmî Osmanlı kuvvetleri Mısırdan atıldıktan sonra, Kölemenlerle Mehmed Ali ve gönüllüleri karşı karşıya kalmışlardı. Bu iki kuvvet şimdilik müttefik görünüyor idise de, bu ittifakın nekadar devam edebileceği, açık bir mesele idi...

İstanbul, Mısır vak'alarını haber alınca, Dimyatta mahsur gibi kalan Hüsrev Paşayı başka bir mahalle tayin etmiş ve bir müddet sonra Trablus Garplı *Ali Paşa* namında bir köleyi, vezirliğe terfi ederek Mısır valisi tayin etmiştir.

Ahlâkı bozuk, iktidarı az, fakat atıp tutması fazla olan bu köle-vezir, Mısıra vâsıl olmadan, Kölemenler eski Vali Hüsrev Paşayı esir alarak Mısıra getirmişlerdi.

Ali Paşa, Osmanlı filosile İskenderiyeye gelince, oradan Mısır ümerasına, yani Kölemen Beylerine bir tahrirat göndererek, Kahireden çıkmalarını ve devlete itaat etmelerini talep etti; Kölemen Beyleri, Ali Paşaya verdikleri cevapta, fiil ve hareketlerini mazur ve hattâ meşru gösterecek gibi lisan kullanarak cevapnamelerini şu sözlerle bitiriyorlardı:

«İşte biz affımız hakkında ferman gelinciye dek bu hal üzereyiz. Amma sizin sözünüzle Mısırdan çıkmak mümkün değildir ve bu hususta bizim askerimiz bize mutavaat etmez. Ve biz Allahtan başka bir taraftan istiane etmeyiz. Ancak talebi af için Dersaadete takdim ettiğimiz arzuhalin cevabına muntazırız.»

Kölemenler, Osmanlı Valisine bu cevabı gönderdikleri sırada, Kahire ve civarında kendilerile müttefikleri Mehmed Alinin askerinden gayri yabancı bulundurmamağı da karar altına alarak, Şam, Halep ve Anadolu ahalisinden nekadar Türk ve Arap varsa, hepsini Mısır haricine çıkardılar. Yine o sıralarda Mısır valisini filosile getiren *Seydi Ali Kaptanı*, Kölemen Reislerinden Berdisi Osman Bey Reşidte muhasara ederek esir almış ve Kahireye göndermiştir. Kahirede Şeyhülbeled İbrahim Bey, evvelce esir olan Hüsrev Paşaya yaptığı gibi, Ali kaptana da iyi muamele etmiş, at ve cariyeler hediye eylemiştir.

Bu vak'alardan, Kölemenlerin Osmanlı devletine karşı aldıkları hukukî vaziyet az çok istinbat olunabilir: Kölemenler, kendilerini Padişahın tebeası addediyorlar; nazarî olarak itaatsizliklerini ifade etmiyorlar; fakat merkezden gönderilen memurlara itaat göstermiyorlar, fena muamele de etmiyorlar hattâ onlara at, cariye vesaire takdim ediyorlar!.. Ancak merkez memurları resmî vaziyetlerini alarak âmir makamına geçmek isteyince, derhal muameleleri değişiyor, onları hapis ve hattâ katletmekten bile çekinmiyorlar... Bu hareketlerinin meşru olmadığına da kaildiler; afları hakkında İstanbuldan Ferman istidasında bulunuyorlar; amma ferman istidaları, bir nevi ültimatom gibidir; ferman çıkmazsa da hareket tarzlarını değiştirecek değillerdir. Devletin resmî memurları, bunlara muayyen emirler verdikçe "bu hususta bizim askerimiz mutavaat etmez„ bahanesile itaatten istinkâf ediyorlar. Hattâ bununla da kalmıyarak, bir nevi istiklâl davasından bile çekinmiyorlar "Biz Allahtan başka bir taraftan istiane etmeyiz..„ diyorlar. Kölemenlerin aldıkları bu vaziyet, muntazam bir devletin bir vilâyetinde devamına müsaade olunabilecek bir vaziyet değildir.

Ali Paşa, İstanbuldaki vaitlerine rağmen, hiçbir ciddî iş göremedi. Maamafih vaziyeti oldukça anlamıştı. İstanbula yazdığı bir tahriratta, Mısıra mükemmel bir devlet ordusu gönderilmeden işin düzelmiyeceğini, pek haklı olarak iş'ar etti. Lâkin merkezin böyle bir ordu tanzim ile Mısıra sevki, o zamanlar imkân dahilinde değildi. İstanbul ciddî bir kuvvete istinat etmiyen siyasetle iş görmek ümidinde idi. Kölemenlerin arzuhaline cevaben, afları fermanını Vali Paşaya gönderdi. Bu af fermanından pek sevinmiş görünen Kölemenler

Mehmed Ali Ağa ile müştereken, Vali Ali Paşayı Mısıra davet ettiler. Asıl maksatları Osmanlı Valisini tuzağa düşürmekti; çünkü Vali, zaptı müşkül İskenderiyede tahassun ederek, bir taraftan Kölemenlere af fermanını bildirmekle beraber, diğer taraftan da Mehmed Ali Ağa ve kuvvetlerini, urban meşayihini kendi tarafına celbe çalışıyordu.

Ali Paşa, Mehmed Ali ve Kölemenlerin hakikî maksatlarını anlıyamadan tahassungâhı olan İskenderiyeyi terketti ve nihayet hasımlarının eline esir düştü. Bu vaziyetten kurtulmak için, bazı teşebbüslere daha girişti ise de muvaffak olamadı. Kölemen Beyleri, esasen kendi cinslerinden olan bu Paşayı Suriyeye göndereceğiz diye, tahtelhıfz Kahireden çıkarttılar ve yolda öldürttüler. İstanbulun mazi ve haline dikkat etmeksizin Mısıra göndermiş olduğu bu valinin ortadan kalkması, yalnız Kölemenleri değil, İskenderiyede zulmünü tatmış olan Mısır halkını dahi sevindirmis ve bu suretle Osmanlı Devletinin itibarı Mısırda, daha ziyade düşmüştür Bundan, bittabi Kölemenler ve alelhusus Mehmed Ali Ağa istifadede kusur etmemişlerdir.

İstanbul bu sırada Mısır ahvalinden o kadar geç ve eksik malûmat alıyordu ki Ali Paşa öldürüldükten sonra bile onu Mısır Valisi zannederek Vehhabilerle harp için Mısırdan asker gönderilmek üzere kendisine emir ve iş'arlarda bulunuyordu!..

Ali Paşa ortadan kalkınca, artık Mısırda Osmanlı Devletinin resmî bir mümessili ve ciddî bir kuvveti kalmamıştı. Şimdi yekdiğerlerile müttefik iki kuvvet, Kölemenlerle Mehmed Ali ve gönüllüleri, Mısıra hâkimdi. Kölemen Beyleri, Mehmed Alinin gönüllülerini kendi askerî kuvvetlerinden sayıyorlardı. Böyle bir ahenk ve intizam hâsıl olmuş gibi görülen bir zamanda, Kölemen Reislerinden Büyük Elfî Bey denilen zat İngiltereden Mısıra avdet etti. Elfi Mehmed Bey, İngiltereye siyasî bazı gayeler takip ederek gitmiş ve bir müddet orada kalmıştı. Mısır Beylerinin hemen yarısı Büyük Elfî denilen bu kölenin köleleri idi!... Mısıra dönünce, başka Beylere, meselâ hemen hemen Murad Beyin yerini tutan Berdisi Osman Beye takaddüm edecekti. Emir altına girmeği istemiyen bu Beyler, Elfînin beklenilmedik avdetinden hiç te mahzuz olmamışlardı; bu yeni geleni iğfal ile öldürmek için gizli tertibat aldılar. Bu tertibatın farkına varan Büyük Elfî

Bey, yakayı ele vermeden kaçmağa muvaffak oldu. Muhalifleri arkasından bir hayli taharri kuvvetleri sevkettilerse de bulamadılar. Elhasıl Osmanlı Devletinin kuvveti ortadan kalkınca Kölemenler biribirlerine girmişlerdi. Kavalalı ise, Kölemenlerin arasına nifak düşmesinden, kendi istikbal ümitlerinin tahakkukuna yol açıldığını görerek, Mısır halkını, kapalı yollarla Kölemenler aleyhine tahrikten geri kalmıyordu.

Büyük Elfî Beyi taharri ve takip için, Kölemenlerin etrafa dağılmış olduklarını ve mütenevvi tahrikâtı ve teşvikatı sayesinde Mısırlıların kendisine kâfi derece müteveccih bulunduklarını gören Mehmed Ali Ağa, 1804 senesi iptidalarında Kölemenler aleyhine hareket kararını verdi. Askerile İbrahim ve Berdisi Osman Beylerin [1] ve başka Kölemen Beylerinin konaklarını muhasara ettirdi. Berdisi kaçtı, İbrahim Bey mahsur kaldı. Bu anda Mısırın hakimiyeti tamamen Mehmed Alinin elinde toplanmış oldu. Fakat tam bu sırada İstanbuldan İskenderiye muhafızlığı vazifesile gönderilmiş *Hurşid Paşa* namında bir vezir, Mısıra çıka geldi.

Mehmed Ali, şimdiye kadar İstanbulun Mısıra yolladığı Valileri, yani Hüsrev ve Ali Paşaları, Kölemenler vasıtasile, bertaraf ettirip, kendisini Osmanlı Devletine itaatten asla nükûletmemiş gibi göstermeğe muvaffak olmuştu. Filen Mısıra hâkim olduğu bugünlerde dahi, Padişaha itaatten inhiraf etmemiş görünüyordu. Hurşid Paşanın Mısıra Vali tayin edilmiş olduğuna dair İstanbuldan Emri âli geldiğini ahaliye ilân ettirdi.

Bu sıralarda, Kölemenlerden Kahire civarında kalanlar hep firar ile Saide çekildiler.

Mehmed Ali, bir taraftan Hurşid Paşanın Valiliğini ilân ettiği gibi, diğer taraftan da gûya kendisinin rızası olmaksızın Kölemenler elinde mahpus kalan esbak Vali Hüsrev Paşayı da kaleden çıkartıp konağına getirdi; ve Hüsrev Paşanın Valiliğe avdet etmiş olduğu haberini de etrafa işaa etti.

Bu suretle Mısırda iki Osmanlı Valisi peyda oluyordu: Hurşid ve Hüsrev!..

Hüsrev, işi ciddî sanarak, hayli sevinmişti. Fakat Kavalalı Mehmed Ali Ağa, bu Gürcü ve Çerkez Paşalarla oynayıp duruyordu. Bu kadar sabır ve tahammüllü hareketlerle, çok

[1] Bu zavallı Berdisi, Mehmed Alinin dostluğuna tamamen inanmış, hattâ konağına muhafız olarak Mehmed Alinin adamlarını koymuştu!.

yorulup üzülerek Kölemenler elinden kendi hükmü altına geçirmek üzere olduğu koca Mısır eyaletini, İstanbuldan gönderilen bu kölelere terketmesi ihtimal haricinde idi. Bununla beraber, Hüsrev Paşa tıpkı hemşehrisi Osman Berdisi gibi, Mehmed Alinin sözlerine ve hareketlerine tamamen kanmış ve inanmıştı Fakat bu Çerkez kölenin tatlı rüyası pek kısa sürdü: Birkaç gün misafir ettikten sonra, Mehmed Ali onu deniz taraflarına gönderdi. Onun gitmesini müteakıp, Hurşid Paşa gelip çıktı, alayla Kahireye girdi ve bir konağa yerleşti.

Mehmed Ali, Mısır eyaletinin Hurşid Paşa uhdesine tevcihini İstanbula arz ve inha etti. İstanbul da Hurşidi Mısır Valisi tayin eyledi. Yani Mısırın Valisini Mehmed Ali Ağa tayin ettirmiş demekti: Kavalalı bu himayekâr vaziyetten tabiî istifade etmek istiyecektir.

Lâkin Hurşid Paşa, resmen Vali olunca, bir yol bulup filen de Valilik iktidarını haiz olmak çarelerini aradı, Mehmed Aliyi bertaraf etmeden buna imkân görünmüyordu.

O sırada, Saidte toplanan Kölemenler, aralarındaki nifakı kaldırıp birleşerek Kahire üzerine yürüdüler ve Kahireyi muhasara ve tazyika başladılar. Bunlara karşı sevkolunan Mehmed Ali Ağanın süvarisi bozuldu, Kölemenler bu vaziyetten bilistifade, Hurşid Paşa ile gizli muhabereye kalkışarak Mehmed Aliyi atıp, kendilerile barışmasını Paşaya ihtar ettiler. Bu takdirde, Mehmed Ali ile ona muti olan askerler Hurşid Paşanın ve Kölemenlerin müşterek kuvvetlerile Mısırdan çıkarılacak ve vaziyet aşağı yukarı, Bonapartın istilâsından evvelki hale irca edilmiş olacaktı.

Hurşid Paşa Kölemenlerin teklifini kabul etmedi; Mehmed Aliden ayrılmadı: Mehmed Ali de bir gece baskınile Kölemenleri ricate icbar ederek Kahireyi tazyiktan kurtardı.

Mısır ahvaline hakkile muttali olamıyan İstanbul, Yanbuğun Vehhabilerden tahlisi için Mısırdan bir müfrezei askeriye ihzar ve irsal olunmasını ve buna iktidarlı bir kumandan tayin edilmesini, Vali Hurşid Paşaya, bu sıralarda emretmiştir. Hurşid Paşa, Mehmed Aliden kurtulmak için, bu emirden istifade etmeği düşünmüş ise de, muvaffak olamamıştır.

Said tarafında toplanan Kölemenler, Mısırı kıtlığa uğratmak için, o taraflardan gelen erzakı kestiler. Ve Kahireyi kıtlıktan kurtarmak maksadile Mehmed Ali Ağa Kölemenlerle harbetmek üzere Saide doğru hareket etti.

İstanbul, Hurşid Paşanın raporlarına istinaden, Mısır işlerinin hayli düzelmiş olduğunu ve Mehmed Ali Ağanın Valiye muti olduğunu zannediyordu. Bu vaziyetten bilistifade, Mehmed Aliye Vezirlik rütbesi verip ağzını tatlılattırdıktan sonra bu kuvvetli adamı Mısırdan çekip, Sultanın tamam hakimiyetini orada tesis ümidine düştü. Mehmed Ali ise, Kölemenlerin kuvvetini epeyce kırdıktan sonra, İstanbuldan gönderilmiş Paşayı da atıp Mısırada hâkim kalmak için uğraşıyordu. Mısır ahalisine gelince, onlar büsbütün şaşırıp kalmışlardı: Kölemenler keyfî ve şedit hareketleri ve ağır vergileri ile bu zavallı ve muti halkı, mütemadiyen ezmiş durmuşlardı. Osmanlı saltanatı, son zamanlarda, bu uzak memlekete hâkimiyet ve adaletini bir türlü hissettirememişti. Mehmed Ali ile gönüllüleri ise, Kölemenlerden daha az ağır bir yük teşkil etmiyorlardı. Hasılı bu miskin halk, ne yapacağını, kimin galebesini Allahtan istiyeceğini bilmez bir hale gelmişti...

Hurşid Paşa, Mehmed Alinin Said tarafında Kölemenlerle meşgul olmasından faydalanarak mevkiini kuvvetlendirmek istedi; ve 1805 senesinde, Şam tarafından kendisine bir miktar asker de celbetti. Fakat, her şeyi vaktinde haber alan Mehmed Alinin zekâ ve iktidarı önünde yenildi. Bu teşebbüsten çıkan netice, şimdiye kadar, Kölemenlere karşı müştereken hareket eden Hurşid Paşa ile Mehmed Ali Ağanın biribirinden ayrılması ve Kölemen süvarilerinin Cizeye kadar ilerlemesi oldu.

Hurşid Paşa kuvvetle bir iş beceremeyince, Mehmed Aliyi tatlılıkla oyalıyarak, Mısırdan çıkarmak emeline düştü: evelce kendi tavsiyesile İstanbuldan gönderilmiş olduğu halde, şimdiye kadar gizlediği menşuru ortaya çıkararak, Mehmed Aliye Vezaret rütbesile Cidde Valiliğinin Padişah tarafından bahşolunduğunu ilân etti. Ve bermutat merasim yapılarak Mehmed Aliye hil'atler giydirildi. Bu vesile ile *Mehmed Ali Paşa* olan bu kurnaz adam, menşur ve unvanlarla aldanır cinsten olmadığı için, ortaya çıkardığı asker ulûfesi meselesinden bilistifade, Mısırın ulema, meşayih ve ahalisine yaptırdığı bir nümayişle, Hurşid Paşanın Valilikten çekilmesini Mehmed Ali Paşanın Mısır Valisi tayin edilmesini gürültülü bir tarzda

talep ettirdi. Hurşid Paşa mukavemete karar verince, Mehmed Alinin askeri kalede tahassun eden Valiyi muhasara altına aldılar.

Hurşid Paşanın raporlarına nazaran hiç beklenilmiyen bu vaziyet, İstanbulun malûmu olunca, Vehhabî meselesinin halline ve Hicazda asayişin teminine Mısırdan yardım bekliyen devlet rüesası, büyük bir ıztıraba düştü.

O zamanlar umumiyetle merkezin bu gibi hâdiselerde tuttuğu siyaset ve usul, kim kuvvetli ise onun kuvvetini Fermanı âli ile tasdik etmekten ibaret gibi kalmıştı: İstanbuldan gelen Kapıcıbaşı, Mehmed Aliyi daha kuvvetli görerek (rivayetlere göre Mehmed Aliden bir hayli para da çekerek) Valilik fermanını onun namına okudu...

Bu suretle Kavalalı Serçeşme Mehmed Ali Ağa birçok uğraştıktan sonra, nihayet Mısır Valisi Vezir Mehmed Ali Paşa olmuştur...

Artık Mısırdaki Osmanlı kuvveti birleşmiş, karşı karşıya yalnız Kölemenlerle Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa kalmıştı. Kölemen kuvvetleri tamamen ezilmedikçe, Mehmed Alinin müstakillen Mısıra hâkim olması kabil değildi. Sahrada Kölemenlerle harpten bir netice almak zordu. Kölemen kuvvetinin hakkile ezilmesi için bir kapana sokulmalarından başka çare yoktu. Mehmed Ali Paşa, surla muhat Kahire şehrini, bunlara kapan olarak hazırladı. Bazı Arnavut sergerdelerinin iğfallerine kapılan Kölemenler bu kapana tutuldular; birazı, surların alçak kısımlarından atlarile sıçrayıp kaçabildilerse de, kapanda kalanlar, Mehmed Alinin Arnavutlarına teslim olmaktan başka çare bulamadılar. Piyade Arnavutlar vesair Rumeliliier, bu mağrur süvarileri evvelce bir iyi soydular. İçlerinde zengin Beylerden birkaç adam da vardı. Ölmeden yakalananların çoğu idam edildi: başları ve içine saman doldurulmuş vücutları, İstanbula zafer alâmeti olarak gönderildi. Kölemenler bu ana kadar bu derece hakaret ve rezalete uğramamışlardı... Kölemenlerin bir kısmı imha, bir kısmı da bu suretle firara icbar edildikten sonra Mehmed Ali Paşanın Mısırda istiklâli hayli temin edilmiş oldu (1805).

Bu vak'alardan sonra, Kölemen kuvveti pek zayıflamış olduğundan, Mısırda tek başlı bir idare teessüs etmiş gibi idi. Şimdiye kadar, hiç olmazsa zahiren sultana muti görünen Mehmed Ali Paşanın, rakip ve hasımlarını böyle silip süpürdükten sonra da, ayni veçhile hareket edip etmiyeceği bir mesele idi...

Mehmed Ali Paşa, İstanbulu en çok üzen Vehhabilere karşı küçük bir kuvvet hazırladı ise de Hicazın o zamanki vaziyeti böyle zayıf bir kuvvetle iş görülmesine müsait olmadığından göndermedi. Filvaki, Vehhabiler Mekkeyi almış, Medineyi de tehditleri altına düşürmüşlerdi.

Mehmed Ali Paşa, Mısır Valisi olup Kölemenleri çok zedeledikten sonra, İngiliz Hükûmeti Kölemen Beylerine sahip çıkarak, aflarını İstanbuldan temenni etmiştir. Bir müddet İngilterede kaldığı yukarda zikrolunan Büyük Elfî Bey de, İngilizler tavsiye ve vesatatile İstanbula kâhyasını gönderip Padişahın af ve merhametini istidaya teşebbüs etti: Elfî Beyin istidasında, vaziyeti hazıra böyle devam ederse, Kölemen - Arnavut muharebeleri Mısırı harap edeceğinden ve bu zengin memleketin Basra çölleri haline düşeceğinden bahsedilerek, Beyler affolundukları takdirde her sene Mısırdan Hicaza gönderilen mürettebatın muntazaman irsal ve devlet hazinesi varidatının da tamamile ifa edileceği taahhüt olunuyordu.

İstanbul hükûmetinin Kölemenleri kaldırmak istediği malûmdur; Bonapart askeri çekilip gidince derhal bu maksada müteveccih hareketlere girişmiş, fakat muvaffak olamamıştı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Mısırda iyice yerleştikten sonra, İstanbul hükûmetinin fikri karışmıştı; Mehmed Alinin mukabil vezinsiz, tek başına, Mısırda kalmasından ürküyordu. Bunun içindir ki İstanbul Elfî Beyin istidasına ret cevabı vermedi; Kölemen Beylerinin Osmanlı Devletine tamamen itaat edeceklerine, ulema ve ocaklı ile Kahirenin vücuh ve muteberanı kefil ve müteahhit olmak şartile, onların Kahireye girip, Valinin, yani Mehmed Ali Paşanın evvelden olduğu gibi Kaleye çıkarak, yine iki başlı bir idarenin teessüsünü tercih eder göründü. Fakat Mehmed Ali mizaç ve iktidarında bir adam Mısır Valisi bulundukça, böyle bir tarzda idarenin tesisi kabil olamıyacağını anlamış olan İstanbul hükûmeti, Mehmed Ali Paşaya Selânik mutasarrıflığını tevcih etmiş ve Selânik mutasarrıfı *Köse Musa Paşayı* [1], da Mısır eyaletine tayin eylemiştir. Bu bapta yazılan ferman, Kapudanı Derya

[1] Selim III. ün hal'inde rol oynıyan adamdır.

*Mehmed Paşa*ya verilerek, bu zatın maiyetine bir miktar Nizamı Cedid askeri de katılarak Mısıra gönderildi.

Kaptan Paşa İskenderiyeye gelince, bunu haber alan ve o havalide dolaşan Elfî Bey çok sevindi ve Kâhyasının İstanbulda taahhüt ettiği 1500 kese nakit akçenin elbirliğile Padişaha takdimi için, öbür Kölemen Beylerile müzakereye de girişti. Fakat Beylerin arasında eski irtibat ve intizam artık kaybolmuş bulunduğundan, mahut para toplanılıp verilemedi.

Vaziyetten haberdar olan Mehmed Ali Paşa, türlü tedbirlere müracaat ederek, aleyhinde kurulan bu plânı muvaffakiyetsizliğe uğrattı: Kaptan Paşa, Elfî Beyin vaitlerini ifaya muktedir olmadığını, Mehmed Ali Paşanın ise Mısırda sağlam kök salmış olduğunu anladı. Mehmed Ali, Kölemenlerin vadettikleri meblâğın birkaç mislini İstanbula irsal ile beraber Padişahın emirlerine tamamen muti olacağını taahhüt ettiği gibi Kaptan Paşayı da en nazik damarlarından yakalamakta meharet gösterdi [1]. Kaptan Paşa, Mehmed Alinin ipkasına taraftar oldu.. Mısır ahalisi, Paşanın Valilikte kalmasını tervicen arzımazhar yaptılar. Kaptan Paşa, bu mahzarı alınca, Mehmed Alinin Mısır Valiliğinde ipkasına dair bir emir tebliğ etti. Bu mesele de, nihayet böyle kapandı. Her tarafta toplar atılarak şenlikler yapıldı.

Mısır işini bu suretle tesviye eden Kaptan Paşa, Mısır Valisi olmak üzere gelen Musa Paşayı ve bir nevi rehin olarak Mehmed Ali Paşazade *İbrahim Beyi* yanına alıp İstanbula döndü. Elfî Beyin sây ve emelleri boşa gitmişti. Arası çok geçmeden, Mehmed Ali Paşanın valilikte ipkasına dair Padişah fermanı ile kılıç ve kaftan da İstanbuldan geldi.

Büyük Elfî Bey, Osmanlı Devletinden birşey kazanamayınca tekrar İngilizlere müracaatle bir iş görmek sevdasına düşmüş, yani Murad gibi açıktan hiyanet yoluna sapmış ise de, muvaffak olamamış ve çok geçmeden ölmüştür. Elfînin ölmesile Kahire yakınlarında ve deniz taraflarında Kölemen kuvvetleri kalmadı. Berdisi Osman Bey de o sıralarda vefat etmiştir. Artık Mehmed Alinin, Mısırda istediği gibi hareketine ciddî bir mâni kalmamış demektir (1806).

[1] Kapudanı Derya Hacı Mehmed Paşa İstanbula dönünce, Mehmed Aliden çok hediye ve para alıp işi İstanbulun arzusu dairesinde başaramamış denilerek azlolundu.

8. — AVRUPA SİYASETİNDE DEĞİŞMELER

A. — Fransa aleyhinde kurulan ittifakta tebeddüller ve Osmanlı Devletinin Fransa ile barışması;

B. — Osmanlı, Rusya ve Fransa münasebatı, Rusya ile harp; İngilizlerin İstanbula taarruzları ve ricatleri.

A. — FRANSA ALEYHİNE KURULAN İTTİFAKTA TEBEDDÜLLER VE OSMANLI DEVLETİNİN FRANSA İLE BARIŞMASI

İkinci ittifaka dahil bulunan Rusya İmparatoru Pavel I, Avusturyalılara kızarak, ittifaktan soğumuş, berrî ve bahrî kuvvetlerini müttefikler arasından çekmiş, hattâ Malta meselesinden dolayı İngilizlerle araları açıldığından, İngiltere aleyhinde Şimal devletlerile bir ittifak akdine kalkıştığı gibi Bonapartla uyuşup, Rus ve Fransız askerlerinden mürekkep bir kuvvei seferiye ile Hindistana müşterek bir taarruz yapmak hülyasına bile dalmıştı. Lâkin İngilizler daha seri davrandılar: Petersburgda tahrikât yaparak, yarı mecnun Paveli sarayının erkânı ve bazı yaverleri vasıtasile boğdurmağa muvaffak oldular (Mart 1801). Çar aleyhine yapılan bu suikastte, oğlu ve veliahdi Aleksandrın da methali olduğu zannolunuyor.

Pavelin öldürülmesile, Osmanlı Devleti de bazı endişelerden bir müddet için kurtuldu; çünkü Sultanın müttefiki olan bu Çar, Rumelinin Sırplar ve Karadağlılarla meskûn kısımlarında Devleti Osmaniye aleyhine tahrikâtta bulunmaktan hali kalmadığı gibi, Yedi Yunan adaları işinde de müşkülât gösteriyordu.

Pavelin yerine geçen oğlu Aleksandr I. 24 yaşında bir genç idi. Aleksandr İngiliz ve Fransız tesirlerinden birisini tercihte hayli tereddüt ettikten sonra, nihayet Fransa ile sulh akdetti; fakat bu sulh İngilizler aleyhine değildi; İngiltere ile Fransanın uyuşmasına mukaddeme olacaktı. Vakıâ İngiltere ve Fransa arasında müsaleha için müzakereler cereyan

ederek, nihayet 1801 senesi teşrinievvelinde, bu iki devlet sulh mukaddematını imzaladılar. Altı ay kadar sonra, İngiltere ve Fransa beyninde *Amiens sulh muahedesi* aktolundu (25 Mart 1802). Bu muahede Mısırın Osmanlı Devletine iadesini, yedi Yunan adasının Sultan ve Çarın müşterek himayeleri altında müstakil bir cumuriyet teşkilini, Osmanlı Devleti arazisinin harpten önce olduğu gibi tamamen mahfuz kalmasını tespit ediyordu.

Amiens muahedesi aktolunacağı sırada, Osmalı Devletinin Pariste bir elçisi vardı: Osmanlı Devleti, Fransaya harp açmadan önce, Pariste bulunan elçi *Moralı Seyid Ali Efendinin* [1] İstanbula dönmesine, Fransa hükûmeti müsaade etmemişti. İstanbulda bulunan Fransız Elçisi harp ilânını müteakıp, mutat usul mucibince, Yedikuleye hapsedilmiş olduğundan Seyid Ali Efendi de Pariste bir nevi göz hapsine alınmıştı. Fransızlar, Mısırı tahliye edip te, Osmanlılarla aralarında cidal mevzuu kalmayınca Ali Efendiye de elçi muamelesi eder olmuşlardı. İngiltere ile Fransa arasında mukaddematı sulhiyenin imzasından bir hafta sonra, Fransa Hariciye Nazırı Taleyran ile Seyid Ali Efendi arasında bir mukaddematı sulhiye muahedesi aktolundu (9 Teşrinievvel 1801).

Bu mukaddematta Mısırın tahliyesile Osmanlı Devletine iadesi, Osmanlı Devletinin tamamiyeti mülkiyesi, Yunan adalarının bir Cumuriyet teşkil ederek Osmanlı himayesi altında bulunmaları evvelce Venedik Cumuriyetine tâbi olup şimdi Osmanlı eline geçmiş olan Preveze havalisi hakkında vazolunacak nizamların Fransa Cumuriyeti tarafından da kabul ve tasdik edilerek Cumuriyetin, Rusya İmparatorluğu gibi, bu nizamlara zamin ve kefil olması, nihayet Devleti Osmaniye tarafından başka bir devlet hakkında her ne müsaade olunursa, o müsaadenin Fransalılar hakkında dahi aynen cari olması (yani Fransızların en ziyade müsaadeli

[1] Seyid Ali Efendi, Fransaya ilk defa daimî elçi olarak gönderilen zattır. 1796 da gitmişti, 1802 de dönmüştür. Cevdet Paşa kendisinden pek az bahis ve yalnız bir mektubunu dercediyor (C. VI. vesika No. 15). Sefaretnamesi Tarihi Osmanî Encümeni mecmuasının 18, 20, 21, 22, 23 ve 24 üncü sayılarında (Sf. 1120, 1246, 1333, 1378, 1458, 1548) neşrolunduğu gibi ayrı baskısı da yapılmıştır. Ali Efendinin sefareti hakkında fransızca bir kitap da intişar etmiştir: Maurice Herbette, «*Une Ambassade turque sous le Directoire*» - Paris, Perrin, 1902.

millet muamelesine tâbi kılınması) tarafeynce taahhüt olunuyordu.

İngiltere Kırallığı, Osmanlı Sultanlığının Fransa Cumuriyeti ile ayrıca bir muahede aktetmesine taraftar değildi. Asıl müsaleha aktolunacağı zaman, Osmanlı Devleti menafii müdafaasının da İngiliz murahhaslarına havale olunmasını istiyorlardı. Fakat İngilizlerin bu arzusunu is'af, Osmanlı Devletinin, İngiltere Devletine bir nevi mutavaatini ima edeceği cihetle Babıâli bu teklifi kabul etmemiştir. Teklifin Osmanlılarca kabul olunamadığını gören İngiliz hükûmeti, Osmanlı Elçisinin Amiens sulh müzakerelerine iştirakini talep etti. Buna İstanbul muvafakat eyledise de, Paris yanaşmadı: Bonapart Osmanlı Sultanlığile müstakil bir sulh muahedesi aktini tercih ediyordu. Fransa ve İngilterenin mütezat taleplerinde, hususî menfaatleri aşikârdı; ve her ikisinin talebi Osmanlı Devletinin menafiine uygun değildi: İngiltere hükûmeti, Osmanlı Saltanatını arkasına takıp yürüten bir vaz almak istiyordu; Fransa ise İngilterenin dahli olmaksızın aktedilen bir muahede ile Osmanlı Sultanlığına karşı hareket ve ef'alinde daha serbest kalmak arzusunda idi...

Osmanlı Devleti, ne Fransa, ne de İngiltere ile bozuşmak istemiyordu; zira resmen müttefikleri olan İngilizler henüz İskenderiyeyi tahliye etmemiş oldukları gibi, Ruslar da Yunan adalarından daha çıkmamışlardı. Bu vak'alara mebni müttefiklerinin emellerinden şüpheye düşmüş olan Osmanlı hükûmeti, Fransayı büsbütün elden kaçırmamak istiyordu. Fransa ile ayrıca müsaleha işini bir neticeye bağlamak üzere İstanbuldan büyük bir memur, Amedçi [1] Galib Efendi, Parise gönderildi.

Galib Efendi ile Fransa Hariciye Nazırı Taleyran arasında, sulh muahedesi aktolundu. Ve bu muahede, 1802 senesi haziranının 29 unda Padişah tarafından tasdik edildi. "Ahtnamei humayun„ binnisbe fer'î meselelerden bahis 10 maddeyi muhtevidir. Bu muahedenin 5 inci maddesinde tarafeynin mütekabilen tamamiyeti mülkiyelerini tekeffül ettikleri zikrolunuyordu. Ancak bu muahedenin hafi bir ilâvesi vardı

[1] Osmanlı Devletinde son zamanlarına kadar devam eden Amedçilik memuriyetinin resmî unvanı «Âmedii - Divanı hümayun» dur. Vazifesi Babıâlinin Sarayla muhaberesine memur kalemin reisliği ve Meclisi Vükelâ başkâtipliği idi. Son devrelerde Amedçilikten Nezarete tayin olunan kimseler vardır.

ki onda 5 inci maddenin muhteviyatı şu suretle izah edilmişti: "Tamamiyeti arazii tarafeynin kefaleti münderiç ise dahi işbu madde Fransalının düveli saire hakkında vuku bulacak muharebelerinde Devleti Aliyeyi muharebeye icbar etmeyip rey ve rızasına merbut olması beyneddevleteyn karardade olmuştur„ [1]. Osmanlı ve Fransa Devletleri arasında aktedilmiş olan bu muahedede, ne Mısır, ne Yunan adaları, ne de Venedikten alınan şehirler ve sahiller mevzuu bahsolunmamıştır. Bu hususlara dair hükümler, ancak Amiens muahedesinde, yani Osmanlıların müzakeresine iştirak etmedikleri bir musalâhanamede münderiçti... Vakıâ Osmanlı-Fransız muahedesinin 4 üncü maddesinde, Amiens muahedesinin muhteviyatı, tarafeynce kabul ve tasdik olunuyor idise de, bir memlekete ait meselenin iki yabancı devlet arasında halledilmiş olması, herhalde garipti.

Fransa ile musalâha mün'akit olunca, Yedikulede mahpus bulunan Fransız maslâhatgûzarı *Ruffin* de kuleden çıkarıldı, vazifesine başladı. Amiens muahedesini müteakıp, İngilizler İskenderiyeyi tahliye ve Osmanlı memurlarına iade ettiler. Hasılı bu muahedelerle, Bonapartın Mısıra tasallutundan münbais mesele, beyneddüvel hukuk sahasında hitam bulmuş ve Mısır, hakikî sahibi Osmanlı Devletine iade ve teslim edilmiş, Osmanlı Sultanlığile Fransa Cumuriyeti arasında sulh ve müsalemet tekrar teessüs etmiş oluyordu (1802).

***

B. — OSMANLI, RUSYA VE FRANSA MÜNASEBATI, RUSYA İLE HARP; İNGİLİZLERİN İSTANBULA TAARRUZLARI VE RİCATLERİ

Amiens muahedesile Avrupada açılan sulh devresi, pek kısa, ancak bir yıl kadar sürmüştür: 1803 senesi mayısında İngilizlerle Fransızlar, karada ve denizde tekrar dövüşmeğe başladılar. Bu harp başladıktan bir sene sonra, Birinci Konsül Bonapart *Napolyon I.* unvanile "Fransızlar İmparatoru„ ilân olundu. O zamanlar, İngiliz siyasetini idare eden *Pitt*, Napolyon aleyhine *Üçüncü İttifakı* topladı: Rusya ve Avusturya bu ittifaka dahil oldular (1805). Osmanlı Saltanatı bu üçüncü ittifaka girmedi. Memleketin ıslahat ihtiyacını hakkile duyan ve Bonapartı çok takdir eden Selim III., ikinci ittifaka da ıztırarla dahil olmuştu. General Bonapart, Konsül bulunduğu zamanlarda ve İmparator olduktan sonra, Selim III. le ettiği muhaberatta kendisinin Osmanlı Sultanlığına dost ve hayırhah olduğunu mütemadiyen ifade ettiği gibi, Pariste bulunan Osmanlı ve İstanbulda ikamet eden Fransız Elçileri vasıtalarile de ayni hususu tekrar eder dururdu; hattâ, Osmanlı Devletinin tamamiyeti mülkiyesinin muhafazasına ve kaybettiği eyaletlerinin istirdadına taraftar olduğunu bile söylemekten çekinmezdi; lâkin Napolyon Bonapart, yazdıklarında ve söylediklerinde samimî değildi: münasebet düştükçe, "Hissemizi alalım, yani Türkiyeyi taksim edelim!„ fikrini Rus ve Nemçe İmparatorlarına açmaktan geri durmamıştır. Sultan Selim III. e gelince, onun Bonaparta samimî muhabbeti vardı: harpten anlıyan ve harpte muvaffakiyetleri en büyük meziyet sayan bir Türk olmak itibarile, Bonapartın askerî kudret ve muvaffakiyetlerini takdir ediyor, yenilenlerin kadîm ve tarihî Osmanlı düşmanları olan Nemçe ve Rusya olması da bu takdir hissine, intikam zevklerini ekliyordu; Bonapartın mektuplarında sarfettiği dostluk sözlerinin, sırf siyasî maksatla kullanıldığını, hakkile anlıyamıyor, Bonapartı cidden Osmanlı Devletine muhip telâkki ediyordu. İşte bu muhtelif sebepler, İngilizlerin ısrarına rağmen, Osmanlı saltanatının Üçüncü İttifakta bitaraf kalmasını intaç etmiştir.

General Bonapart, İmparator ilân edildiği sıralarda (1804), Devleti Osmaniye, müttefikleri olan İngiltere ve Rusyayı kollıyarak, Bonapartın İmparatorluğunu tasdikte bir müddet tereddüt etmişti. Maamafih, Osmanlı Devletinin resmen müttefiki olan Rusya, Osmanlı memleketleri hakkında beslediği hırs ve emelleri göstermekten bir'an fariğ olmuyordu: Ruslar, henüz yedi Yunan adasını tahliye etmemişlerdi; Balkan yarımadasında sâkin Hıristiyan tebaayı da, evvelden olduğu gibi, tahrikte devam edip duruyorlardı; alelhusus, Sırp tebaaya ettikleri tesirler günden güne artıyordu. Hattâ Vidine, yani Sırplarla iyi geçinen Pasvand oğlunun tahakküm ettiği bir mevkie bir konsül göndermeğe bile kalkışmışlardı.

Osmanlı Devleti, tekrar karışmağa başlamış, Avrupa ahvalinin tesirlerinden kendini kurtarmağa çalışırken, 1804 se-

[1] Muahedat Mecmuası, C. I, S. 35 - 38.

nesi Rusya ile İran arasında harp açılmış olduğundan Şark tarafını da nazarı dikkatten uzak tutmamak zaruretinde kalmıştı. İranlılar Tiflise taarruz etmişlerse de, intizamsız askerlerile Rusyaya karşı ciddî bir iş görememişlerdi. Çar ordusu Kafkas dağlarını aşarak Cenubî Kafkasyaya ilerliyordu.

Rusyanın Kafkasya ve Tuna havalisindeki faaliyeti, İngilterenin hoşuna gitmiyordu: Devleti Osmaniyenin tamamiyeti mülkiyesini, ötedenberi kendi siyasetine sarsılmaz bir esas olarak kabul etmiş olan Büyük Pitt [1], Aleksandrı, Şarktan döndürerek, Fransa aleyhine saldırtmak için uğraşıyordu. Rusyayı ise en ziyade meşgul eden mesele, Bonapartın tekrar Şark istilâsına kalkışıp, Rusyanın atiye ait emellerine mâni olmak ihtimali idi. Fransanın şarkı istilâ ihtimali, Rusya kadar Avusturyayı da endişelendiriyordu; çünkü Avusturyalılar da, bir kısım Osmanlı memleketlerine varis olmayı gaye edinmişlerdi.

Osmanlı Devleti vukuu melhuz muhataralara karşı kendini muhafaza için, bazı hazırlıklarda bulunmak istiyor idise de memleketin askerî teşkilâtında ve vilâyetlerinde devam eden anarşi, ciddî bir iş görmesine mâni oluyordu.

Osmanlı Devletinin zaafından bu sırada en çok istifadeye çalışan Rusya Çarlığı olmuştur: Sırpları ve Karadağlıları isyan ettirdiği gibi, Rum reayayı da ifsat edip duruyordu. Rumelide böyle Osmanlı vahdetini parçalamağa çalıştığı gibi, o zamanlar Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Cenubî Kafkasyaya da girmiş, Gürcistanın bütün Karadeniz sahillerile beraber Rusya tasarrufunda olduğunu Osmanlı Devletine de tasdik ettirmeğe kalkışmıştı. Sultan hükûmeti, Rusya ile ittifakı bozmaktan korkarak, Rusyanın hiçbir hakka dayanmıyan bu gasıbane hareketlerine ses çıkarmıyordu. Hasılı Osmanlı Devletinin müttefiki olan Rusya, bu sıralarda Gürcistana ve Kafkasyanın Karadeniz sahillerine yerleşip kalmıştır.

[1] Pittin ikinci Osmanlı - Rus harbi esnasında, İngiliz Parlemanının 15 nisan 1791 celsesinde Osmanlı Devletinin muhafazası meselesine dair söylediği sözler pek meşhurdur: «Rusların bütün zaptettikleri memleketleri muhafaza ile hareketlerini sonuna kadar götürüp Türkleri Avrupadan koğmalarına müsaade etmek, bizim için zararı müeddi değildir fikrini prensip olarak vazeden kimselerle mübahaseyi reddederim.» (E. Bourgeois, Manuel Historique de Politique Etrangére. T. II. P. 25).

Osmanlı Devletinin Rusya Çarlığı ile aktetmiş olduğu ittifak muahedesinin müddeti hitam bulmak üzere olduğundan, Rusya Hükûmeti 1805 senesinde, muahedenin tecdidini istedi, ve yeni yapılacak muahedeye, Osmanlı tebaası hıristiyanların, bundan böyle Rusya himayesi altında bulunacaklarının da dercini talep etti. Osmanlı Hükûmeti, bu ağır şarta, razı olmadı. Ruslar, daha ziyade ısrar ederlerse, Osmanlı Devletinin Rusya ve İngiltere ile ittifaktan sarfı nazar edip, Fransaya bağlanacağını anlamış olduklarından, nihayet bu haksız taleplerinden sarfı nazar ettiler ve 24 eylûl 1805 te Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti arasında 9 senelik bir tedafüî ittifak muahedesi daha aktolundu. Bu muahedename, 15 maddeyi ihtiva eder; fakat buna merbut bir de 10 maddeden ibaret "Şurutu hafiyei münferide" denilen gizli muahede mevcuttur [1].

Bu iki muahede ile, ittifak tecdit ve idame olunduğu gibi, evvelki ittifakname mündericatından fazla olarak, iki tarafın bir birlerine karadan ve denizden edecekleri yardım da sarahatle tesbit edilmiştir. Muahedenamenin 11 inci maddesinde, bu muahedenin sırf tedafüî olduğu ve ancak "asayişi ammeye elzem olan müvazenei mülkiyenin vikayesi" maksadile aktedildiği ilân olunarak, tarafeyni müteahhideyn, İngiltere Kralını ve iştirâke hahişker olacak başka devlet reislerini de, davete karar veriyorlardı. 13 üncü maddesile, Osmanlı ve Rusya devletleri, "tarafeynin ziri temellük ve tasarrufunda bulunan kâffei memalikine yekdiğeri zamin ve kefil" olduklarını da beyan ediyorlardı. "Şurutu hafiye maddei münferidesi" ne gelince, İngiltereden dahi gizli tutulan bu muahedenamenin maddelerinde Rusya Çarı Fransa ile harbe girecek olursa, Osmanlı Sultanı, "Muharebenin müddeti imtidadında Rusya İmparatorunun İçdeniz (Akdeniz) canibine ledelhace irsal edeceği sefaini harbiyenin ve mühimmat ve zehair gemilerinin İstanbul Boğazından mürurunu teshile itina ve dikkat ve müttefiki olan İmparatoru müşarünileyhin niyyati hayriyesine muvafakat" (§. 1) eyliyeceği, ve 7 inci maddesinde Osmanlı ve Rus Devletlerinden gayri devletlerin harp gemilerine Karadenizin seddolunacağı, tarafeynce taahhüt olunuyordu.

[1] Muahedat mecmuası, Cilt IV, Sayfa 35:48 - İstanbul, Ceridei Askeriye matbaası, 1298 (1881).

Filen meriyeti, aşağıda görüleceği üzere pek kısa bir müddet devam eden bu ittifak muahedenamesinin en şayanı dikkat vasfı şudur: Her nekadar Osmanlı ve Rus Devletleri hukukan müsavi ve tamamen müstakil iki devlet gibi ittifak aktediyorlar idise de o zamanlar Rusya İmparatorluğu çok kuvvetli, Osmanlı Sultanlığı da pek zayıf olduğundan bu filî vaziyetin, işbu hukukî vesikada tesirleri gayrimahsus değildir. Ezcümle, Osmanlı Devletinin başka Devletlerle ittifakı meselesinde, Sultan, Rusya İmparatoruna bir nevi mutlak vekâlet veriyordu (hafi § 2). Yunan adalarının hukukî vaziyetinde Rusyanın evvelki muahedelerle taayyün etmiş hakkı arttırılmıştı (hafi §§. 4 ve 5) [1].

İşbu celî ve hafi muahedelerin imzalanmasından yirmi gün evvel, Sadrazamın Rusya Elçisine verdiği senedi resmîde [2] bu muahedelerden başka kaynarca (1774), Aynalıkavak (1779), Kırımın Rusyaya ilhakını tasdik (1783) ve Yaş (1791) muahedenamelerinin ve 1800 senesinde Eflâk ve Buğdan memleketleri hakkında Osmanlı devletince müsaade olnnan şeraitin, alenî ittifak muahedenamesinin 12 inci maddesinde mezkûr imiş gibi tasdik ve tetkik odilmiş olduğu beyan ediliyordu. Bu sayılan muahede ve senetlerde Eflâk ve Buğdan Beyliklerine müteallik olup, Osmanlı Devletinin hukukunu tahdit eder mahiyette bulunan bazı maddeler vardı. Biraz sonra görüleceği üzere, işbu maddelere, Osmanlı Hükûmetinin, Fransa tesirine kapılarak, riayetsizlik etmesi, bu Osmanlı - Rus ittifak muahedenamesinin pek az mer'î kalabilmesine, hukukî bir sebep teşkil edecektir.

Filvaki Kaynarca muahedenamesinin 16 ıncı maddesile Aynalıkavak tenkihnamesinin 7 inci maddesinde Rusya Elçilerinin Eflâk ve Buğdan memleketleri hakkında bir nevi müdahale hakları tanınmıştı; Yaş muahedesinde dahi (§. 4) Eflâk ve Buğdan memleketlerinin hususî menafii mevzuubahs olmuştu. Keza 1784 tarihli "Eflâk ve Buğdan memleketlerine dair senet„ denilen ve Rusya ile Nemçe Elçilerinin takrirlerine cevaben yazılan vesikada Eflâk ve Buğdan Beylerinden ipkaiye alınmayıp ve tahkik olunmuş töhmetleri vuku bulmadıkça Beyler azlolunmamak ... „ taahhüt olunmuştu [1].

[1] Bu ittifak muahedenamesi, Aleksandrın oğlu Nikola I. ve Selimin amcazadesi Mahmud II. zamanlarında aktedilecek olan «Hünkâr İskelesi» muahedesine, kısmen nümune olmuştur; Rusyanın Osmanlıya karşı bu muahede ile aldığı himayekâr vazı, Hünkâr İskelesi (1833) muahedesile büsbütün tebarüz eder.

[2] Muahedat mecmuası, Cilt IV, sayfa 41.

İşte bu muhtelif muahede ve senetlerin müteaddit maddelerile Rusya devletinin Eflâk ve Buğdan işlerine bir nevi müdahale hakkı tevellüt etmişti; Rusya, bu maddelere istinaden, Beylerin intihap ve tayinlerine karışmağa başlsmıştı.

1805 senesi kânunuevvelinin 2 inci gününde Fransız İmparatoru Napolyon, *Austerlitz* meydan muharebesinde, Rusya İmparatoru Aleksandr ile Alman İmparatoru *Frants*'ı mağlûp etmişti [2]. Garip bir tesadüf olarak büyük Fransız zaferinin haberi, İstanbula, Osmanlı - Rus ittifak muahedesinin tasdiknameleri mübadele olunduğunun ertesi günü (30 kânunuevvel 1805) vâsıl oldu. Osmanlı vükelâsı, Rusya ve Fransanın her ikisinden korkuyorlardı; fakat meyilleri Fransaya daha ziyade idi. Eğer Austerlitz zaferinin haberi, bir iki gün evvel alınmış olsaydı, Rusya muahedesinin tasdiki tehir edilmiş olmak ihtimali vardı. Rusyanın Sırbistanda, Karadağda ve Yunanistanda bulunan hıristiyan tebaayı isyana teşvikten hâli kalmaması, ve Elçilerinin Babıâli ricaline çok yüksekten muamele etmesi, başta Padişah olmak üzere, Osmanlı ricali ve vükelâsının hepsini dilgir etmişti.

Austerlitz muzafferiyetini müteakıp, İmparator Napolyon'un Sultan Selime yazdığı mektubu da gelip yetişmekte gecikmedi. Padişah tarafından derhal cevap yazıldı ve bu cevapta Napolyona "İmparator„ diye hitap edilerek o zamana kadar muhtelefünfih kalan unvan meselesi de halledilmiş oldu. Napolyonun mektubunu getiren zabite çok ikram olundu ve kendisile Osmanlı vükelâsı arasında hafi toplantılar oldu. Bu toplanışlarda, Rusya ile yapılan muahedenin Osmanlı devletine zararlı kısımlarının iptali için Napolyondan yardım istenildiği gibi, İstanbula bir Elçi göndermesi de temenni olundu [3].

[1] «Muahedat Mecmuası», Cilt IV, Sayıfa 1 - 4.

[2] Lünevil muahedesini müteakıp sukut etmiş olan İngiltere Başvekili Pitt, Austerlitz muharebesi ve Presburg musalâhasını müteâkıp ölüvermiştir. Sorel diyor ki «bu iki vakıa Pitti öldürdü».

[3] Austerlitz mağlûbiyeti Aleksandırın ümit ve hayallerini, Rusyanın şeref ve şanını kırmıştı. Rusya, Moravya darülharekâtında, bilhassa Lehistan ve Osmanlı devletleri üzerinde nüfuz ve tahakkümünü temin için harbediyordu. Bu mağlûbiyet ile, o nüfuz zayi olmuştu. Dalmaç-

Napolyon tarafından gelen zabitle Osmanlı vükelâsı arasında geçen müzakereler, bizzat Reis Efendinin (yani Hariciye Vekilinin) boşboğazlığı ve o zamanlar Osmanlı hariciyesinde mühim mevki sahibi olan Fenerli Rum Beylerin hainliği yüzünden, Rusya ve İngiltere sefirlerine kısmen aksetmiş olduğundan, bu sefirler, bazan şikâyet yolu ile, bazan korkutmak tavrile Babıâliyi tacizden geri durmaz oldular... Ve hattâ Fransa ile Osmanlı devletinin arasını açmak için, İngiltere Sefiri Osmanlı - İngiliz muahedei ittifakiyesinin de tecdidi talebine kalkıştı. Fakat Osmanlı Hükûmeti ricali, Napolyonun hem kuvvetine güveniyor, hem de Dalmaçya taraflarının o esnada Fransaya geçmiş olmasından dolayı, o kuvvetten korkuyordu; İngiltere muahedesinin tecdidini geciktirmeğe karar verdi. Ayni zamanda Fransız maslâhatgüzarının telkinlerine ittiba ile devlet ricalinden *Abdurrahman Muhib Efendi*yi, Fevkalâde Paris Büyük Elçisi tayin ederek Napolyon nezdine gönderdi (31 Mart 1806).

Muhib Efendiye verilen talimatta esas vazifesi, Napolyonu Osmanlı devleti lehine temayül ettirmek, umumî bir sulh aktolunursa, yahut Napolyon yalnız başına Rusya ile sulhe yanaşırsa, aktolunacak muahedede Osmanlı Devletine müteallik bazı maddeler olup olmadığını öğrenmek; Osmanlı Devletine muzır olabilecek sulh şartlarının önüne geçmeğe çalışmak; Memleketeyn hakkında Osmanlı Devletine zararlı bazı maddeler, Rusyanın zorile Babıâlice kabul edilmiş olduğundan, ötedenberi kendisini Osmanlıya dost göstermek istiyen Napolyonun Austerlitz muvaffakiyetine dayanarak bu maddelerin ilgasına, ve Rusyanın Gürcistan taraflarındaki müdahalelerinin izalesine ve Yunan adalarının idaresi hususunda, Rusyanın gittikçe artan ve mütemadiyen değişen taleplerinin Osmanlı lehine tadil olunmasına yardımını temin etmekti. Osmanlı Devletinin Rusya ve İngiltere ile Fransa aleyhinde müttefik bulundukları mevzuu bahsolursa, Muhib Efendiye verilen talimata göre, bu zat Osmanlı Devletinin kadimdenberi Fransa ile hep dostça geçinip gelirken, memul

yayı da ele geçiren Fransızların nüfuzu, şarkta artık hakim olacaktı. Rusların İslavlar üzerine kurulan hayal binası çökebilecekti; buna karşı koymak için Eflak ve Buğdanı işgal etmek ve Adriyatik denizinden çıkmamak lazımdı. Rusyanın ilerideki hareketleri, bu esaslı fikrin tatbikatı olacaktır. Ve Napolyonun siyasetinde de, Türkiye pek mühim bir mevki işgal edecektir.

hilâfında Fransızların Mısıra asker sevketmiş olmaları, Osmanlı politikasının esas hattına muğayir olarak, hükûmetinin çaresiz bazı tedbirlere müracaat zaruretinde kalmış olduğunu söyliyecek ve Osmanlı Devletinin Rusya ittifakından hoşnut bulunmadığını izhar edip, bu ittifakın ortadan kalkması için Fransızların muavenetini istiyecekti. Osmanlı Hükûmetinin bu esnada en ziyade korktuğu şey, Austerlitz muharebesinden sonra Napolyonun Hariciye Nazırı ile Aleksandrın Paris Elçisi arasında başlıyan sulh müzakeresi idi; aktolunacak musalâhanamede Devleti Osmaniye zararına bazı maddelerin yer bulması ihtimal dahilinde görünüyordu; buna mâni olmak Muhib Efendinin en mühim vazifesi olacaktı [1].

Askerî kuvveti azalmış, dahilî ahvali gittikçe karışık bir şekil almış olan Osmanlı Saltanatını idare edenlerin, o zaman dünyanın en kuvvetli iki devleti sayılan Fransa ve Rusya İmparatorlukları arasında cereyan etmekte bulunan sulh müzakerelerine müessir olabilmek ümitlerinin menşei, İstanbulda bulunan Fransız mümessillerinin telkinlerini kâfi teemmül ve tenkit etmeksizin kabul etmeleri olmuştur. Halbuki Napolyonun İstanbuldan bir Elçi getirtmek istemesi, siyasî şatrancında Osmanlı atını da oynatarak, Rusyayı kendisine daha çabuk ve daha çok yakınlaştırmak maksadına iptina ediyordu. Osmanlı Devleti zâfına rağmen yine bir kuvvetti. Rusya, Fransa kuvvetlerile meşgul bulunurken Cenuptan Osmanlıların taarruzuna uğramağı elbette istemezdi; ve zaten Osmanlılarla ittifakı tecdide müracaat etmesinden asıl gözettiği gaye, Osmanlı - Fransız ittifakına mâni olmaktı.

Osmanlı Hükûmeti, kendisinin zayıf olmasına rağmen, zamanın iki en kuvvetli devletini kendi menafiine uygun olacak bir surette kullanabilmek gibi müşkül bir siyaseti idare etmek zaruretinde bulunuyordu. Böyle bir siyaset, çok muntazam, çok mahir ve çok ketûm bir heyetin fevkalâde

[1] Muhib Efendinin türkçe Sefaretnamesini görmedim. Bertrand Bareilles namında bir zat, «Un Turc à Paris - 1806 - 1811» adlı fransızca bir küçük risale neşretmiştir ki bunda Muhib Efendinin seyahatnamelerinden bazı kısımları aynen, bazılarını da hulâsaten nakleder. Fakat bu risalede, asıl siyasî ve ciddî meselelere müteallik yazılar azdır; Paris hayatının hikâye ve tasviri daha çok yer tutar. Fransız mütercim, Sefaretnamenin yalnız bir kısmını bulup tercüme edebildiğini söylüyor. (Ed. Bossard, Paris, 1929). Burada Muhhib Efendiye verilen talimat, Cevdet Paşadan ihtisaren alınmıştır.

mesaisile belki başarılabilirdi. Halbuki o zaman Osmanlı Hariciyesini idare eden zat, ahlâkça düşkünlüğü ve diline hâkim olmamasile iştihar eden Reisülküttap *Vâsıf Efendi* idi. Bu geveze adam, Muhib Efendiye "vakit ve zamanı gelmedikçe bir ferde ifşa etmemek ve bir tarafa serrişte vermemek„ kaydile tevdi olunan çok hafi talimatnameden, Fransız maslâhatgüzarına tercümanlar - yani Fenerli Rumlar - da hazır olduğu halde bahsetmiş olduğundan, tercüman beyler, bu havadisi Beyoğlu ecnebî mahafiline yaymakta bittabi kusur etmemişlerdir... Bu suretle meseleden haberdar olan Rusya ve İngiltere sefirleri, Muhib Efendinin vazifesini öğrenmiş bulunuyorlardı.

Muhib Efendi, Elçi sıfatile Napolyon nezdine giderken, Napolyon Rusyaya karşı Osmanlı ve İran Devletlerile bir ittifak aktini ister görünüyordu. Rusyanın Cenubî Kafkasyada ilerlemesi, Osmanlıları da, İranlıları da çok korkutmuştu. Fransızların telkini ile İstanbuldan İrana gönderilen Elçi müspet bir iş görememiştir.

Muhib Efendi, Parise vâsıl olduktan sonra. bazı protokol meselelerile hayli taciz edildi; İstanbuldaki Fransız maslâhatgüzarının sözlerinden hâsıl olmuş bulunan ümitleri hayliden hayliye eksilmişti. Napolyon huzuruna kabul olunması bile, bir aralık şüpheye düştü. Fransa Hükûmetinin Osmanlı Elçisine olan muamelelerinde, Rusya Elçisile müzakere edilmekte olan sulh meselesinin tesirleri oluyordu. Muhib Efendi, Taleyranla mülâkatlarından nihayet şu intibaı almıştı: Fransanın meramı, Osmanlı Devletini Rus ve İngiliz ittifaklarından ayırıp, kendi elinde istediği gibi oynatmaktır... Halbuki, İstanbulda bulunan Rusya ve İngiltere Elçileri, kendilerile müttefik kalması için Babıâliye mütemadi telkinlerde bulunuyorlar ve Fransa ile yakınlaşmaktan onu tahzir edip duruyorlardı.

Bu aralık ortaya çıkan Kattaro meselesi, Osmanlı Sultanlığına, ne mevcut Rusya ve İngiltere ittifak muahedelerinden, ne de Fransanın ittifaka celbetmek arzularından, hayırlı bir netice çıkmak ihtimalinin azlığını pek açık gösterdi: Adriyatik sahilinde, Osmanlı Sultanlığının himayesi altında *Dobrovnik Cumhuriyeti* adlı gemici ve tüccar bir küçük devlet vardı. Yedi Yunan adalarına resmen Osmanlı Devletile müştereken hâmi bulunan Rusya Devletinin donanması,

Osmanlı Hükûmetinin müvafakatini almağa bile lüzum göstermeksizin Karadağlıların da yardımile bu Cümhuriyetin komşusu bulunan Kattaro şehrini zaptetti. Bu vak'a üzerine Napolyonun Dalmaçyadaki askeri de gelip Dobrovnik Cümhuriyetinin merkezi olan Raguza şehrini işgal etti. Bunun üzerine denizden İngilizler ve Ruslar ve Rusların teşvikile Karadağlılar toplanıp Raguzayı muhasara altına aldılar. Karadağlılar resmen Osmanlı tebaası sayılıyordu: Fransızlarla bu muhtelit asker arasında harp oldu: Karadağlılar çok telefatla çekildiler. Fakat Ruslar, Kattaro'da kaldılar Bu vak'a hukukî bir noktai nazardan çok gariptir: Resmen Osmanlı devletinin müttefikı olan Rusya, Osmanlı tebaasından madut Karadağlıları kaldırıp, Kattaro şehrine taarruz ederek zaptediyor; Osmanlı devletile sulh üzere bulunan ve bir ittifak aktini isteyen Fransa ise, Osmanlı himayesindeki Dobrovnik Cümhuriyetinin merkezini cebren işgal ediyor!.. Osmanlı devleti, zâf ve acizden dolayı, beyneddüvel münasebetlerde emsali ender olan bu hareketlere karşı mukabele edemiyor. Fransız askeri, Raguzayı işgal için, doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altında bulunan Hersek Sancağını çiğneyip geçmişti ki bu tarzı hareket, beyneddüvel mer'i kaidelere göre, ilânıharp demekti. İstanbul hükûmeti ise, Rus ve Fransız Sefaretlerine sertçe bir eda ile bu hareketi protesto etmekten ve Paristeki Elçisine şikâyette bulunmak üzere talimat göndermekten başka bir şey yapamadı. Ve bunlardan da amelî hiçbir fayda hâsıl olmadı: Dobrovnik Cümhuriyeti Osmanlı Sultanlığından bir daha geri gelmemek üzere ayrıldı, gitti [1].

Bu münasebetsiz hareketlerine rağmen, Napolyon hükûmeti, Osmanlı devletini, İngiliz ve Ruslardan ayırıp kendi ittifakına almak emelinde idi. Napolyon bu maksatla yakınlarından ve hemşehrilerinden Korsikalı *Sebastiyani* (Sebastiani) yi, İstanbula Elçi tayin edip göndermiştir. Napolyonun Adriyatik sahilinde iyi yerleşmeğe çalışması ve o havalide

[1] Bu Cümhuriyet Sultanların himayesi altına 1526 da geçmişti. Osmanlı himayesi altında bulunurken ahalisi 30,000 e baliğ oluyordu; ticaret ve serveti çok artmıştı. 1806 da Fransızlar tarafından işgal edilen Dobrovnik, Viyana muahedesile Avusturyalılara intikal etmiş ve eski servet ve refahi bitmiştir; 1890 da ahalisi 7,000 kişiye inmişti... Bu cümhuriyet hakkında merhum Saffet beyin «Osmanlı Tarih Encümeni mecmnası»nda bir makalesi vardır. (Sene III, sayfa 1061),

25 binlik bir ordu bulundurması, bu mesele ile alâkadardı; Sebastiyani iyilikle Sultanı Fransa ittifakına celbedemezse, bu ordu ile tehdit edecek ve Osmanlı devleti, Fransa ittifakına girerse, Fransanın Dalmaçya ordusu Sultanın yardımına gelecekti. Fransızlar İmparatoru Napolyon, Elçisi general Sebastiyani ile Osmanlı Padişahı Selim III. e gönderdiği mektubunda Lehistanın ihyası ve Osmanlı devletinin eski kuvvet ve şevketinin tecdidi emelinden bahsederek, tedafüî ve taarruzî bir ittifak aktini de teklif ediyordu.

Napolyon bir taraftan Osmanlı devletini okşayarak ve korkutarak ittifaka celp için uğraşırken, öbür taraftan da Rusya ve İngiltere ile sulh aktine çalışıyordu; Rusyanın Paris Elçisi *d'Oubril* ile az zamanda bir sulh muahedesi akdetmiş (Temmuz 1806) ve bu vesika tasdik olunmak üzere Petersburga gönderilmişti; fakat İngilizlerle başlanan sulh müzakeresi, çok geçmeden kesildi. Ve İngilizlerin tesirile, İmparator Aleksandr da, sulh muahedenamesini tasdik etmedi; harp yine devam etti. Hattâ birinci ittifaktanberi, Fransızlarlarla sulh üzere yaşıyan Prusya Kırallığı da Fransa ile harbe girişti.

Fransa ile Rusyanın uyuşmamasında, muhtelif sebeplerle beraber, Osmanlı işlerinin de tesiri yok değildi: Rusya, Balkan hıristiyanlarını, ayaklandırarak, Osmanlı devletini Balkan yarımadasından atmağı ve Balkan hıristiyanlarını kendi nüfuz ve himayesi altına almağı istihdaf ediyordu; Fransızlar ise Şarktaki siyasî ve ticarî menfaatlerini emniyet altında bulundurmak için, Rusyanın Balkanlara münferiden hâkim olmasına taraftar değildiler.

Osmanlı devleti Rus - İngiliz ve Fransız kuvvetleri arasında sıkışmış kalmıştı. Bunların barışmalarından kendisi için nefes alacak bir zaman kazanabileceğine ümit bağlamış bulunuyordu. İşler yine harbe müncer olunca, Babıâli bütün dikkat ve ferasetini, bitaraflığın muhafazasına hasretti. Lâkin böyle karışık bir zamanda, hele muhasım taraflardan birisi, Tunanın şimalinde ve Yunan denizinde hâkim bir vaziyeti almış, öbürü de Hersek civarında kuvvetli bir ordu tahşit eylemiş bulunurken, Osmanlı Sultanlığı gibi zayıf bir devletin bitaraflığını muhafaza edebilmesi çok müşküldü...

O aralık, Osmanlı devletinin zâfını izhar ve ispat eden bir vak'a da olup geçti: "Nizamı Cedid„ askerini Rumelide

dahi tanzime memur olan *Kadı Abdürrahman Paşa,* ağır bir muvaffakiyetsizliğe uğradı. Bu vak'adan cesaret alan Avusturya ve Rusya devletleri, Sırbistan ihtilâlcilerini tesahuba kalkıştılar. Fransa ise, Rusya ve Avusturyanın bu teşebbüslerine karşı bir vaziyet alarak, Babıâliyi metanet göstermeğe teşvik ediyordu. Bu teşvikten cesaretlenen Osmanlı Hükûmeti, Avusturya ve Rusyaya ret cevapları verdi; Sırp isyanını teskin için de bir hayli asker toplayıp sevketti.

Bu sırada, İstanbula gelip yetişen Fransız Elçisi general Sebastiyani, gelir gelmez Babıâli ricalini, Rusya ve İngiltereden soğutmak için her tedbire baş vurdu. Rusya - Osmanlı ittifak muahedesini, çok haklı olarak tenkit ediyordu. Bu Elçinin gayesi, Osmanlı Devleti ile İngilterenin arasını açmak ve Rusya ile Osmanlı devleti arasında bir harp vesilesi çıkarmaktı. Muvaffak olursa, Osmanlı Devletinin Fransaya yanaşmaktan başka çaresi kalmıyacaktı. General Sebastiyani bu siyaset oyununda nihayet muvaffak olacaktır.

Rusyanın zorile aktolunmuş ikinci ittifak muahedenamesi mucibince tayin edilen Eflâk Voyvodası *Kostantin İpsilanti Bey,* açıktan açığa Rusya taraftarı idi. Buğdan Voyvodası *Mourusi Bey* ise, hal ve efkârı meşkûk bir adamdı; ve tayin olunduğu bu memuriyetinden istifa da ederek nazlanıp duruyordu. Babıâli ricali, her ikisinin azil ve defolunmasını istiyorlardı; fakat muahede mucibince yedi yıl müddetle tayin edilmiş olduklarından, Rusyanın itiraz ile bir mesele çıkarmasından korkuyorlardı. Sebastiyani, bu ricali cesaretlendirmeğe çalıştı: Rusya tarafından itiraz olunamıyacağını, çünkü Rusyanın itirazı Fransa ile aktettiği Oubril muahedesine muğayir bulunacağından Napolyonun müdahalesini intaç edeceğini söylüyordu. Sebastiyaninin sözleri, Oubril muahedesinin tasdik edilmemiş olduğundan gafil bulunan Babıâli Paşa ve Efendilerine mukni gibi görünüyordu. Eflâk ve Buğdan Voyvodalıklarına nasbolunan Rumların vükelâ ve kurenaya bir kaç bin kese para vermeleri de âdetti. İşte bu keselerin cazibesi de, tebeddül arzusuna az müessir değildi. Kurnaz Sebastiyani bu nazik noktaya şüphesiz vâkıftı! Reisülküttap Vâsıf Efendi, Sebastiyaninin delâiline tamamen kanaat etmiş görünerek, diğer Babıâli ricalini de bu fikre imale etti ve nihayet her iki Voyvodayı azil ile, yerlerine yeni

Voyvodalar *(Kallimaki ve Sutzo Beyler)* tayin edip, neticeyi Rusya Elçisine bildirdi [1].

Voyvodalar işinde böylece muvaffak olan general Sebastiyani, gayri resmî olarak Padişahın huzuruna çıkmak istedi. Padişah kabul etti. Fransız elçisinin maksadı, Osmanlı Padişahını görmekten ziyade, Rusları ve İngilizleri kızdırmaktı. Bunda da muvaffak oldu: Rusya ve İngiltere elçileri, Voyvodaların ahitnamelere mugayir bir usulle değiştirilmesini ve müteakiben Fransa elçisinin huzuru hümayuna kabul olunmasını, Osmanlı siyasetinin Fransaya temayül ettiğine bir delil telâkki eylediler...

Tam bu sıralarda d'Oubril Muahedesinin Rusya İmparatoru tarafından tasdik edilmemiş olduğu haberi, İstanbula geldi. Bu haberden Rusya ile Fransanın tekrar harbe kalkışacaklarını ve Napolyonun Lehistana yürüyeceğini istidlâl müşkül değildi. O zamanlar Lehistan Osmanlı İmparatorluğu arazisi ile hemhudut idi. Osmanlı İmparatorluğu, Fransa İmparatoru ile uyuşup, müştereken hareket edecek olurlarsa Rusyanın hem Lehistan tarafından, hem de onun cenubunda bulunan Buğdandan taarruza uğramak ihtimali vardı. Buna mukabil, Sebastiyani İmparatoru namına tedafüî ve taarruzî bir ittifak muahedei hafiyesi teklif ediyor ve Osmanlı devletine Eflâk ve Buğdanın muhafazasını temin eyliyordu.

Şimdiye kadar teşebbüslerinde muvaffak olan Fransız Elçisi, Rusya ile Osmanlı Devletinin arasını açmağa hizmet edecek diğer hatveleri atmakta gecikmedi: "Rusya Beylik gemilerinin ve askerî mühimmatının Karadenizden Akdenize geçmesi bitaraflığa mugayirdir„ diyerek bunun men'ini iddiaya kalkıştı. Halbuki Rus gemilerinin boğazdan serbest mururu Osmanlı-Rus ittifak muahedenamesinin ahkâmındandı. Babıâli bu iddiaya kulak asmaz görününce, Korsikalı general, "Rusyalıların bu hareketine ruhsat verildiği halde, bizim Dalmaçyadaki askerimizin de, Osmanlı memaliki içinden Tuna yalısına ve oradan Eflâk-Buğdan yolile Lehistana geçmeleri için ruhsat verilmemek nasıl olur?. Bitaraflık kaidesi cümle hakkında müsavat üzere muamele olunmaktır..„ demeğe başladı. Babıâli, Rus Elçisine müracaat ederek, dostluğundan ve ittifaktan bahis ile, Fransızların bu taleplerini is'afa yol aradı ise de, bu sefer Rus Elçisi kızarak, üst perdeden ve tahkirkâr sözlerle gürültü kopardı [1] ve Eflâk-Buğdan Voyvodalarının ahde mugayir azil ve tayinlerini de söze karıştırarak, eğer mezkûr Voyvodalar tekrar yerlerine getirilmezlerse, kendisinin bütün sefaret memurlarile çekilip gideceğini söyliyerek, Babıâliyi münasebeti kesmek ile tehdit etti.

[1] Rus taraftarı sayılan Beyler 28 ağustosta (1806) hal'olunmuştu. Yenileri 13 teşrinievelde nasbedildi. 16 teşrinisanide Ruslar hasmane harekete başladılar.

Bu suretle örs ile çekiç arasında kalan kuvvetsiz Osmalı hükûmeti, kendi şeref ve haysiyetini büsbütün ihlâl eden bir ric'ati ihtiyar etmekten başka çare bulamadı: Birkaç ay evvel azlettiği hain Voyvodaları tekrar Bey nasbederek, Eflâk ve Buğdana gönderdi !.

İstanbulda bu vak'alar olup geçerken, Napolyon Prusya ordularını perişan ederek, Berline girmiş bulunuyordu. Berlinden Sebastiyaniye gönderdiği talimatta, hain Voyvodaların tekrar azlettirilmelerini talep ediyordu. Bunun üzerine Selim III. Napolyon I. e gönderdiği bir mektupla vaziyeti izaha lüzum gördü. Napolyon bu mektuba pek mülâyim ve nazik bir cevap vererek, Padişahı teselli ile ona cesaret vermeğe çalışmış ve Dalmaçyadaki ordusu ve donanmasile kendisine imdat edeceğini vadeylemiştir.

Fransa ile münasebat bu suretle iyileştiği gibi, Voyvodalar meselesinin Rusya arzusuna göre halledilmesile de, Osmanlı-Rus ihtilâfı hitam bulmuş gibi idi; fakat İstanbul Boğazından Rus gemilerinin gelip geçmesine müsaade verilmez olduğundan, Rus ve İngiliz elçileri tekrar hoşnutsuzluk göstermeğe başlamışlardı. Hâsılı Osmanlı Devleti, muhtelif devletler arasında bir nevi cambazlık yapmakla vaziyetini muhafazaya uğraşıp duruyordu. Fakat bu gayri sabit muvazene uzun müddet devam edemedi : Rusya ile Napolyonun tekrar çarpışmaları zamanı, gün geçtikçe yaklaşıyordu. Rus-

[1] Vak'anüvis Asım Efendi, Rus elçisinin Babıalide sarfettiği ağır sözleri şu suretle nakleder: «Bizden istizan etmeksizin Eflâk ve Buğdan Voyvodalarının tebdili sizin ne haddinizdir? Bu ne demektir? Hemen evelki makamlarına iade ediniz! Yoksa, beş güne kadar berren ve bahren hücum ile sizi Konya ve Şam diyarlarına bile hasret eylemek indimizde bir içim su gibidir. Sizi şimdiye kadar mahza mürüvvetimizden ve bazı gûna beyüşira muamelesine lüzumunuzdan naşi ipka ediyoruz...„ (Asım tarihi, cilt I, sayıfa 202, İstanbul, Ceridei Havadis matbaası. Tarihi yok).

Fransız harbi başlayınca, Dalmaçya Fransız ordusunun Osmanlı arazisinden geçerek ve Osmanlı ordusile birleşerek Lehistana doğru yürümeleri pek muhtemeldi...

*
* *

Rusya devleti, Fransızlarla Osmanlıların müttefikan Lehistana doğru hareketleri ihtimalinin önünü almak için derhal faaliyete başlamıştır: *General M chelson* kumandası altına verilen 60,000 kişilik bir Rus ordusu, 1806 senesi 16 teşrinisanisinde, Osmanlılar aleyhine hasmane harekete geçti. Maksadı Turla (Dinyester) ve Tuna nehirleri üzerinde bulunan Osmanlı kalelerini ele geçirerek Eflâk ve Buğdanı zapt ile Osmanlı devletini iyice tazyik edip, Fransa İmparatorluğu ile birleşmesine imkân bırakmadıktan başka, Rusya İmparatorluğunun arzusuna göre harekete onu icbar etmekti.

Rus taarruzunun başladığı zaman Rusya ve Osmanlı devletleri, yalnız sulh halinde değil, *müttefik vaziyette* idiler... Dokuz sene müddetle aktolunan ittifak muahedenamesinin imzalanmasından (Kânunuevvel 1805) beri henüz bir sene bile geçmemişti!.. Muhasamata başlanırken resmen ilânıharp usuldenken, Ruslar buna dahi lüzum görmemişler, doğrudan doğruya hasmane harekete başlayıvermişlerdir [1].

Michelson ordusunun bir fırkası, kânunuevvel iptidasında, Turla nehri üzerinde vaki Osmanlıların *Bender* kalesine vâsıl oldu: ikinci bir fırkası da ayni nehir üzerinde kâin ve Lehistan arazisine daha yakın *Hotin* kalesi üzerine yürüyordu.

Bu sıralarda Rus askeri Lehistanı terk ile ric'at eylemiş olduğundan, kânunuevvel ortalarında Napolyon Varşovaya gelmiş idi; fakat Ruslarla Fransızlar arasında henüz büyük müsademeler vaki olmamıştı. Napolyon, mühimce bir Rus kuvvetinin, aslî kuvvetten ayrılıp Türklerle harbe girişmiş olmasından memnun kaldı; zira Rusların Türklerle meşgul olmaları, her halde bir kısım kuvvetlerinin o cepheye sevklerini intaç edecek ve ayni zamanda kendilerinin dahl ve iştiraki olmaksızın Rusların Osmanlı memleketinde ilerlemeleri, Avusturyalıları, iyice kuşkulandıracaktı. Şark işleri üzerine Rusya-Nemçe rekabeti artık başlamış bulunuyordu.

[1] Bu vakıa Rusların umumiyetle muahedelere, hususiyetle dostluk ve ittifak muahedelerine vazetmiş oldukları imzalara nekadar kıymet verdiklerini açık gösterir.

Zaten Napolyonun Osmanlı - Rus harbini ötedenberi istemesi de, bu düşüncelere iptina ediyordu.

Ruslarla Osmanlılar arasında başlayan bu harp 1806 dan 1812 ye kadar beş yıl devam etmiştir. Bazı Rus müverrihleri, Napolyonun teşvikile bu harbe Osmanlıların iptidar ettiklerini yazarlarsa da iddiaları vakayi ile merduttur: Rus fırkası Bendere taarruz ettiği zaman, ne harp mıntakasında, ne de İstanbulda kimsenin bu işten haberi yoktu; Osmanlı Devleti, Rusyaya karşı harbe asla hazırlanmış değildi; Rusya ile mün'akit taarruzî ve tedafüî ittifak muahedesine güvenerek, hudut üzerindeki kalelerine kâfi erzak ve zahire bile iddihar etmemişti.. Bundan başka, Babıâli ile Rus Elçisi arasındaki resmî muhaberat ta Elçinin Rusya taarruzuna bir vesile bulamadığını açık gösterir [1].

Rusyanın bir yıl kadar önce kendisile dostluk ve ittifak muahedesi aktetmiş olduğu bir devletin, Osmanlı Sultanlığının, arazisine hiçbir ciddî sebep göstermeksizin ve resmen ilânı harbe dahi lüzum görmeksizin, uluorta taarruza kalkışması, çok hayrete değer; hayrete değer vak'aları az nakletmeyen tarihte bile buna benzerleri epey nadirdir. Devlet adamları bilhassa böyle hâdiseleri unutmamakla mükelleftirler...

Rus Hükûmeti, Osmanlı Hükûmetini geniş mikyasta aldattığı gibi, kalelerin önüne gelen Rus fırkalarının kumandanları da, kale muhafızlarını aldatmakla işe başlamışlardı: Bender önüne gelen Rus fırkası kumandanının, Bender muhafızına gönderdiği mükâleme memuru, Rus ordusunun Fransızlarla çarpışmak üzere, Napoli taraflarına gideceğini ve Osmanlı arazisinden geçmesi için Padişahın iradesi çıkmış olduğunu söyliyerek (2) işe başlamıştır. Kale muhafızı *Hasan Paşa*, İstanbuldan bu yolda hiçbir emir almamış bulunduğundan, Rusların iğfalâtına kapılmamış ise de, kalede Ruslara mukavemet edecek kuvvet mevcut olmamasından dolayı, nihayet teslimi silâha mecbur olmuştu. Hotin kalesi de hemen aynı ahval ve şerait altında Ruslara bırakılmıştır.

[1] Rus elçisi İtalinski'nin mektubu (Revolution de Constantinople, A. de Juchereau, T. II, p. 147-249).

(2) Ruslar, Muhafız Paşaya, sahte bir emri âli dahi ibraz etmişlerdir!

Bender ve Hotin kalelerinin Ruslar tarafından zaptı haberi, nihayet Rusçuk âyanı *Bayraktar Mustafa Ağa* ya kadar gelip yetişince, bu gayretli sergerde, derhal Tuna sahillerinin muhafazası esbabını istikmale teşebbüs ettiği gibi, vak'aları da alelâcele İstanbula bildirdi. Osmanlı hükûmeti bu garip taarruzdan mütehayyir kaldı ve vakit geçirmeksizin Rusyanın "Memaliki Şahaneye„ tecavüz ettiğini lâzım gelenlere iş'ar ile bütün serhatlerin müdafaaya hazırlanmalarını emir ve tebliğ eyledi.

General Mihelson [1] ordusu, Bender ve Hotini aldıktan sonra Kili ve Akkerman kalelerini de yine hile ve desiselerle ele geçirmiş ise de, İsmail, İbrail ve Yergöğü kalelerinde Osmanlıların ciddî mukavemetine maruz kaldı. İsmail kalesinin, muhafızı bulunan ihtiyar, fakat tecrübeli ve cesur *Kasım Paşa* ile Bayraktar Mustafanın yoldaşlarından *Pehlivan İbrahim Ağa* kumandası altında bulunan serhat dilâverleri muvaffakıyetle müdafaa ettiler. Kale müdafileri hücum eden Ruslara nisbeten adet ve levazımatça çok zayıf oldukları halde Rusları küllî zayiatla püskürtmeğe muvaffak oldular.

Hudutta böyle harp devam ederken, Babıâli İstanbulda bulunan Rus Elçisinden istizahlarda bulundukça, Elçi Bey, hiçbir şeyden haberi olmadığını, Voyvodaların yeniden tayini ile artık arada ihtilâfı mucip bir mesele kalmamış olduğunu söyliyerek, Osmanlı hükûmetini iğfale devam etmek istiyordu [2].

Mütearrız Rus ordusu kumandanı Mihelson ise, etrafa beyannameler neşrederek, Sultanın maksadı İslâm memleketlerine Fransız askerini davetle o kuvvet sayesinde "Nizamı Cedid„ i icra ve tatbik ettirmektir gibi fitne ve fesadı mucip sözlerle halkın zihnini karıştırmağa ve hudut boylarında anarşi tevlit etmeğe uğraşıyordu.

Rus ordusunun Osmanlı hududunu tecavüzle Osmanlı kalelerini zaptetmesi, harpten gayri bir suretle tefsir oluna-

[1] Mihelson, aslen Alman olan bu Rus generali, Katerina II. devrinde Pogaçof isyanını söndürmüş ve Aleksandr I. zamanında ise, Osmanlılar aleyhine hareket eden ordunun kumandanlığına tayin edilmiştir. Harp başladıktan bir müddet sonra Bükreşte ölmüştür (1807)

[2] Rus Elçisi İtalinskinin Divan tercümanı Hançerli beye bu hususta yazdığı resmî mektubun bir sureti, A. de Juchereau de Saint-Denys'nin «Revolution de Constantinople» adlı eserinde münderiçtir. (T. II. S. 247-249).

bilecek bir hareket olmadığından, Osmanlı Devleti de nihayet Rusyaya karşı harp ilânına karar verdi. İngiltere Devleti Osmanlı Sultanlığının Rusya Çarlığına karşı ilâni harbetmemesi için hayli emek sarfederek, bazan vaitlerle, bazan tehditlerle, hiç olmazsa ilâni harbin tehirine uğraştı ise de, Mihelsonun taarruzu üzerine, Rusyanın müttefikı olan İngilterenin Elçisinden ziyade Fransa Sefiri Sebastiyaninin sözlerini dinlemeğe temayül etmiş olan Osmanlı Hükûmeti, 1806 senesinin sonunda, Rusyaya ilânı harp kararnamesini yazıp, İstanbulda bulunan bütün sefaretlere dağıtmıştır.

Bu ilânı harp beyannamesi de, evvelce Fransa ile harbe başlanırken yazılan beyanname gibi müdellel ve mukni bir vesikadır. XIX. asır başında, Osmanlı Hariciyesinin ahvali âlemden bihaber bulunmadığını ve bu gibi vesikalar yazmakta iktidar ve meharet sahibi olduğunu gösterir [1].

Beyanname, medenî devletler arasında cari olması lâzımgelen ahde vefa prensipini vaz ile söze başlar. Sonra, Rusyanın bu medenî kaideye riayetsizliğini söyliyerek, o güne kadar Osmanlı devletine karşı ettiği hakka muğayir tasallûtlarını birer birer zikir ve beyan eder. Zikrolunan vak'alar arasında Kafkasyadaki gasıbane hareketi, bilhassa dikkate şayandır. Nihayet, dost ve müttefik bir devletin değil, sulh üzere bulunulan herhangi bir devletin bile yapamıyacağı bu nevi hareketleri vuzuh ve sarahatle tesbit ettikten ve Rusya ordusunun hududu osmanîyi habersizce tecavüz etmesi üzerine vâki olan istizahlara, Rus Elçisinin "meyanede cüz'i ve küllî sebebi münazaa olmayıp devleti tarafından kenduye buna dair haber verilmediği„ tarzında vâki olan cevaplarını da zikreyledikten ve nihayet Mihelsonun Osmanlı memleketinde fitne ve nifak tohumları ekmeğe çalıştığını da söyledikten sonra, ilâni sefer olunmaktan gayri çare kalmadığını beyan etmektedir.

[1] Bu ilanı harp beyannamesinin bir sureti, Cevdet tarihinin VIII. inci cildinin vesikalar kısmında münderiçtir. (Vesika: 4, S. 289-292) Burada vesikanın tarihi gösterilmemiştir. Fakat A. de Juchereau'da bulunan tercemesinin nivayetinde, 25 şevval 1221 (5 Janvier 1807) tarihi mukayyettir (T II, S. 260).

1806 senesi sonlarında Napolyon, Prusyalıları tamamen ezip, harpten hariç bırakmış ve Lehistana girmişti. Ruslarla Eylau muharebesini ise 8 şubat 1807 de yapmıştı. Demek oluyor ki, Rusların Devleti Osmaniye ile harbe girmeleri ve Fransızlarla müsademelere başlamaları, az fasıla ile vukubulmuştur.

Napolyon Ruslarla harbettiği sırada, Osmanlı Sultanlığı ile İran Şahlığının da kendisile müttefikan Ruslarla muharip bulunmasını istiyordu; Rusların cenupta iki komşu devletle harbe mecbur olması, kendi aleyhine sevkolunacak Rus kuvvetlerinin dağılmasını intaç edecekti. Rusya devleti, Osmanlı memalikine taarruz etmeden önce, Fransız Elçisi Sebastiyani, imparatoru namına, Osmanlıların Fransa ile ittifak aktetmelerini, Babıâliye teklif etmişti. Aynı zamanda, Napolyon, İranla bir ittifak aktetmek arzusile, Tahrandan Şehzade *Mirza Riza* yı nezdine celbettirmişti. Napolyon, kuvvet ve iktidarının şarkta malûm olması için türlü türlü vasıtalara müracaat etmişti. Napolyonun muvaffakiyet ve zaferlerinin Osmanlılar arasında şayi ve münteşir olması için, 1805 senesi sonlarındaki büyük seferin vakayiine dair resmî bültenlerin türkçe tercümeleri de güzel tabolunarak Osmanlı memalikine dağıtılmıştı [1]. Selim III., Napolyonun takdirkârı olduğundan böyle bir ittifaka mütemayildi. Ancak vekilleri arasında fikir ihtilâfı, yalnız fikrî olmıyan sebeplerle mevcut idi. Maamafih, Sebastiyaninin teklifine ret cevabı verilmemişti. Ancak Babıâli ittifak muahedesi şeraitinin İstanbulda kararlaştırılmasını istedi. Sebastiyani, Napolyon nezdine bir memuru mahsus gönderilerek, muahedenin çarçabuk müzakere ve akdedilmesi ve hattâ İmparatorun başka devletlerle aktedeceği muahedelerin müzakeresinde dahi müttefik sıfatile Osmanlı mümessilinin bulunması daha muvafık olacağını söyliyerek, nihayet noktai nazarını Babıâliye kabul ettirdi. Bunun üzerine tez elden Napolyona bir Namei Hümayun yazıldı ve bu namede Selim III., Napolyona "Fimabait Müttefikimiz" diye hitap ediyordu. Lâkin ittifakname akti için henüz bir memur gönderilmemişti.

Rusyanın, Osmanlı hukukuna tecavüz vak'ası hâdis olunca, bir taraftan Rusya aleyhine ilâni harbolunduğu gibi, diger taraftan da Defteremini *Seyid Mehmed Emin Vahîd Efendi* namında bir zat, Napolyonun nezdine memur edildi. Vahîd Efendi evvelâ Berline, Napolyonu orada bulamayınca Varşovaya gitti; Napolyonla bir ittifak muahedesi aktine teşebbüs

[1] «Tarihi İsevînin 1805 senesi yahut tarihi Hicretin 1220 senesinde Fransa devleti ile Avusturya ve Moskof devletleri beyninde Nemçe ve Avusturya memalikinde vaki olan cenk ve sefere dair havadisnamelerin tercümesidir.» (Matbaa ve tabolunduğu şehir ile tab'ı tarihi gösterilmemiştir).

etti. Lâkin bu teşebbüsten ciddî bir semere hâsıl olamıyacaktır. Çünkü Napolyonun asıl maksadı, Rusyayı tekrar harbetmeden veya harbeyledikten sonra, kendi ittifakı dairesine almaktı... Osmanlı Sultanlığı ile İran Şahlığını da Rusya aleyhine teşviki, biraz evvel söylendiği gibi, Rusyayı her taraftan sıkıştırmak içindi. Rusya ile harp haline geçen devletler Rusyanın müttefiki İngiltere ile dost kalamıyacaklarından, bu devletleri aynı zamanda İngiltereden ayırmış olacaktı. Rusyaya galebesi halinde, müttefikleri lehine bir şey koparmağa çalışacaktı, koparamazsa bile kendi menafiini temin etmiş bulunacaktı. Bunun içindir ki Napolyon Osmanlı ve İran Devletlerini filen harbe sokmak için çok çalışmakla beraber muayyen maddelerle maksat ve gayesi vuzuh kespetmiş bir ittifak ahitnamesile bağlanmaktan çekiniyordu..

Napolyon, kendisinin tatlı mektupları ve Sebastiyaninin mahirane manevraları ile nihayet Sultan Selimi tamamen avlayıp, kendisine bağlamağa muvaffak olmuştu [1]. Osmanlı - Rus harbi bilfiil başlamış ve Rusyanın mühimce bir kuvveti Balkanlara doğru sevkolunmuştu. İngiltere ile de Osmanlı Devleti arası epeyce soğumuş ve artık Osmanlı - İngiliz ittifaknamesinin tecdiden akti şüpheli bir hale gelmişti. Hasılı Napolyon şark siyasetinde muvaffak olmuştu. Artık Vahîd Efendi ile ittifak muahedenamesi aktinde isticale lüzum kalmamıştı... [2]

Görülüyor ki Osmanlı devletinin o zamanki Hariciye Nezareti iyi ilânı harp beyannameleri yazmakta meharet gösteriyorsa da, cihan vekayiini hakkile anlayıp ona göre hareket edebilmek iktidarını henüz izhar ve ispat edememektedir.

Rusyaya ilânı harp olunduktan sonra, Osmanlı Hükûmeti, o ana kadar mutat olduğu üzere Rus Elçisini Yedikuleye hapsetmedi. Başka Elçilerin ve hususile İngiliz ve Fransız Elçilerinin ihtarlarına kulak asarak, memleketine dönmesine müsaade etti ve hattâ hazırlanmak için de birkaç gün mühlet te verdi. — Bu vak'a, Devleti Osmaniyenin diğer devletlerle münasebatında, an'aneye muhalif, ve zaafını mübeyyin

[1] Napolyon o sırada İstanbula istihkâm ve topçu zabitleri de göndermiştir.

[2] A. Sorel, Türklerin Fransız yardımına soğuk davranmalarından dolayı Napolyonun harareti de söndüğünü ve Ruslara yaklaştığını ifade eder (S. T. II, p. 150).

olmakla beraber, insaniyetkârane bir usulün mebdeidir. — Rus Elçisi Babıâliye celbolunarak, kendisine tatlı dille, Rusyanın hiçbir hak ve sebebe müstenit olmaksızın istilâ ettiği memleket ve şehirler tahliye olunursa, yine İstanbula gelebileceği söylendi. Rus Elçisi, bir Rus gemisile İstanbuldan ayrılarak, İtalyaya gitti (26 Kânunuevvel 1806).

Diplomasi meseleleri bu suretle hallolunurken, Osmanlı Hükûmeti harp işlerini de ihmal etmiyerek, Yeniçeri ortaları Tuna yalısına gönderildiği gibi, memleketin her tarafından asker yazılmak için de ferman çıktı. Boğaz kalelerinin askerî mühimmatı ikmal olundu. Boğaz haricinde düşmanın asker dökebileceği yerlere tabyalar yapıldı; ve buralara muallem askerden de birer miktar gönderildi. Akdeniz Boğazının muhafazasına da itina olunmak istenildi; çünkü İngiliz donanması, Bozcaadada toplanmıştı. Sadrazam *İbrahim Hilmi Paşa*nın Serdarı Ekremliğine, yani Ordu Başkumandanlığına dair de bir Hattı hümayun sâdır oldu.

Sadrazam, ordu ile İstanbuldan ayrıldığı zamanlar, İstanbulda onun kaymakamlığına vezirlerden birisi getirilirdi. Selânik Mutasarrıfı *Köse Musa Paşa*, kaymakamı sadrı âli nasbolundu [1]. Kendisi muktedir olduğu halde, hep taşra memuriyetlerinde istihdam edilmiş olmasına İstanbul erbabı nüfuzunun rekabeti sebep olduğunu zanneden bu adam, İstanbul ricaline düşmandı. Bu sırada Şeyhülislâmlık makamını taassubile meşhur, *Topal Ataullah Efendi* namında bir hoca işgal ediyordu.

Ruslara karşı sefer açıldığı zaman, Silistireye Tuna Seraskeri unvanile bir zatın vali nasbolunması an'ane icabı idi. Bu Serasker Vali, Rusçukta otururdu. Son Rus harbi başlar başlamaz, Rusçuk âyanı *Bayraktar Mustafa Beşe* nin yararlıkları görülmüş olduğu gibi, o havalide çok nüfuz kazanmış olan bu zatın yanına bir başka Serasker tayini de bazı müşkülât tevlit etmek ihtimali vardı. Bu düşüncelere binaen, Bayraktar Mustafa Ağaya, Vezaret rütbesile Silistire Valiliği verildi.

Osmanlı ülkesine taarruz eden Rusya ordusunun plânı, Bükreşe kadar ilerleyip orada tecemmü ettikten sonra,

[1] Musa Paşa, Köse olduğu gibi kısa boylu da idi. Kısa boylu köselerden teşeüm, bilmem evveldenberi var mıydı? Şimdi İstanbullular teşeüm ederler ve insanlarda meş'umluk modelini göstermek üzere: "Boyu kısa, sakalı köse, adı Musa!„ derler...

50,000 lik bir kuvvet ile Garba yürüyerek, isyan halinde bulunan Sırplarla birleşip Balkan yarımadasının şimaline hâkim olmaktı. Bükreşe doğru yürüyen Rus kuvvetlerinden birisine karşı, Bayraktarın askeri çıktı; ve Rusları mağlup ederek ric'ate icbar etti. O sıralarda İsmail civarına yaklaşan kuvvetlice bir Rus müfrezesi de, Pehlivan Ağanın pususuna düştü ve bir hayli telefat verdikten başka kalanları da Pehlivanın eline esir bıraktı. Yine o sıralarda bir Rus gemisi de tutularak İstanbula getirildi. Hasılı Rusların Tuna havalisine yakınlaşmalarile, iptidaki kolay ilerleyişleri durmuş, Osmanlıların ise birkaç muvaffakiyetile yüzleri gülmüştü; fakat bu mahallî muvaffakiyetler, Rus ordusunun, bir müddet sonra Bükreşe vâsıl olmasına mümanaat edememiştir.

Tuna cephesinden henüz böyle hayırlı haberler, esirler ve iğtinam olunmuş toplar gelerek, hükûmet merkezinin sürur ve neşesini mucip olmakta iken Rusların müttefiki olan İngilizlerin Akdeniz donanmasından bir kısmı, Çanakkale Boğazından geçerek İstanbul civarına gelmiştir [1].

* * *

Rus Elçisi İtalinski'nin İstanbuldan ayrılmasını müteakıp, Rusyanın müttefiki olan İngilterenin İstanbul Elçisi *Sir Arbuthnot*, şiddetli harekete kalkışarak, Babıâliye verdiği notada Fransız Elçisi general Sebastiyaninin İstanbuldan def ve ihracını, İngiltere ve Rusya devletlerile Osmanlı Saltanatı arasında münakit bulunan ittifak muahedenamelerinin tecdidini, İngiliz ve Rus harp gemilerinin Boğazlardan serbestçe gelip geçmelerine mümanaat olunmamasını teklif ve bu teklifleri kabul olunmazsa, kendisinin de İstanbuldan çekilip Bozcaadaya gideceğini ve oradan İngiliz donanmasile gelip İstanbulu bombardıman edeceğini beyan ediyordu (25 Kânunusani 1807).

O zaman Babıâlinin tutmak istediği siyaset, Rusyayı açıktan açığa hasım telâkki etmekle beraber, Fransa ve İngilterenin her ikisini elden çıkarmamayı istihdaf ediyordu. Fakat İngilizler, Ruslarla birlik olarak payıtahtlarını tehdide kalkışınca, Türklüğün fıtrî mertliği, kan ve seciyeleri hayli bozulmuş olan Saray ve Babıâli ricalinde bile kendini gösterdi :

[1] İngiliz donanmasının Çanakkaleden geçip İstanbula gelmesi, Napolyonun Eylav muharebesinden 12 gün sonra vaki olmuştur.

tehdide baş iğmekten ise, cesaretle karşı koymak kararı verildi. Bu kararın verilmesinde, Fransız Sefiri general Sebastiyaninin hizmeti sebkat etmiştir. Maamafih devlet vekillerinden bir kısmı, zaten İngilterenin sulh ipini büsbütün koparacağına pek te inanmıyorlardı.

İngiliz Sefiri, notasına muvafık cevap alamayınca, çok hiddetlenerek, 1807 senesi kânunusanisinin 29 uncu gecesi, bir İngiliz gemisile gizlice ayrılarak, Bozcaadaya gitti. Bu vak'a, İngilizlerin de Ruslarla birlikte hasmane harekete başlıyacaklarını gösteriyordu. Bozcaadada Ferik Amiral *Dukworth* kumandası altında toplanan İngiliz donanmasının Çanakkaleden geçip İstanbul önüne gelmeğe çalışması ihtimal haricinde değildi. General Sebastiyani de bu noktaya devlet adamlarının nazarı dikkatlerini celbe çalışıyordu.

Çanakkale Boğazının istihkâmları, İngiliz donanmasının mürununa mâni olacak derecede sağlam değildi. Rus Sefiri İtalinskinin İstanbuldan hareketi sıralarında, bizzat Sultan Selim, Osmanlı istihkâm askerlerinin muallimi olan Fransız istihkâm zabiti *Juchereau de Saint - Denys*'den, Çanakkale istihkâmlarının kuvvet ve metanetlerine dair bir rapor istemiş ve bu zat ta iyi idare olunan bir donanmanın az zayiatla boğazı geçip İstanbula gelebileceğine dair bir rapor vermişti [1]. Bu raporda, boğazdan mürurun işkâl olunmasına dair ittihazı elzem tedbirleri de bildirmişti. Osmanlı kükûmetince, İngiliz tehlikesinin baş göstermesi üzerine, Çanakkaleye Türk memurları ve Fransız istihkâm zabitleri gönderilerek, lüzumlu tamiratın ve ilâvelerin yapılmasına teşebbüs olundu. Fakat bu işin umumî nezaretine memur olan Kaptan Paşa ile *Feyzi Efendi* adlı bir Babıâli Efendisi, yeni harp usullerine istihkâm inşasına gereği gibi vâkıf bulunmadıklarından, tamirat işine lüzumu derecesinde itina ve gayret göstermediler. Bozcaadaya gelmiş olan İngiliz Elçisi de, kurnaz bir levantin olan *Berto Pisani* adlı tercümanı vasıtasile Kaptanı Derya *Salih Paşa* ve Feyzi Efendi ile derhal muhabereye girişerek, meselenin sulhen kapanacağından bahis ile istihkâm işinin yavaş yürümesini temine uğraştı. Elçi Bey İstanbulu avutmak için de İngiliz gemisinden yazdığı bir nota ile "Osmanlı memleketinden çıkıp gitmemiş olduğunu, ve

[1] A. Juchereau de Saint-Denys - Revolution de Constantinople en 1807 - 1808. - II. - Paris 1819. p. p. 53 - 57.

muhaberede devam edeceğini„ bildiriyordu. İngilizlerle iyi münasebatın devamına taraftar olan Babıâli, Sir Arbuthnotın beynelmilel teamüle uygun olmıyan noktai nazarına iştirak etmiş görünerek muhabereyi kesmedi. Halbuki İngiliz Elçisinin asıl maksadı, İngiliz gemilerinin — ki o zaman hepsi yelkenlidir — Çanakkale Bağazını geçip İstanbula gelebilmesi için müsait bir havayı beklerken, İstanbul hükûmetini ve Boğazın tahkimine memur olanları avutup oyalıyarak, müdafaa faaliyetlerinin ciddî devamına mâni olmaktı...

Çanakkale Boğazı adamakıllı tamir olunmadan, hattâ Nağra burnuna tabiye için gönderilen 54 top bile yerine konmadan, 1807 senesi şubatının 19 uncu çarşamba günü sabahleyin, sıkı bir lodos esmeğe başlayınca İngiliz donanması (2 kıt'a üç ambarlı, 5 kıt'a kapak, 2 firkateyn ve 2 korvet) Bozcaada pişgâhından kalkıp, herkes kurban Bayramı namazını kılmakta iken [1] Çanakkale Boğazına girdi. Ve Boğazın iki tarafından atılan topların zayıf tesirine ehemmiyet vermiyerek, cüz'î hasar ve telefatla Boğazı geçti [2]. Nağra burnunun üst tarafında bulunan Osmanlı filosunun hepsini karaya oturttu: bunlardan birkaçını yakıp bir kaçını da peşine takıp Marmaraya girdi.

İngiliz donanmasının Osmanlı gemilerile muharebe ettiği esnada çok zedelenmiş olmasına rağmen muharebe yerinden uzaklaşabilen bir brik Bayramın üçüncü gecesi (20/21 şubat) İstanbula vâsıl olarak, Çanakkale vak'alarını, icap edenlere haber verdi. Devlet ricali, derhal geceleyin, bir meşveret meclisi aktederek Istanbulun muhafazası için sahillere tabyalar inşasına ve tabyalara toplar tabiyesine karar verdiler. Ve İstanbulun sahillerini birkaç mıntakaya bölerek, her mıntakanın inşaatına nezaret etmek vazifesini de, başta Sadrazam kaymakamı olmak üzere, devlet ricalinden birisi deruhte etti; ve ogeceden işe başlandı.

[1] İngilizlerin Çanakkale boğazından geçişleri, hicrî 1221 senesi zilhiccesinin 10 uncu gününe, yani Kurban Bayramının ilk gününe müsadiftir. İngilterenin avutmalarına kanmış olan Kaptan Paşa bayram münasebetile boğaz müdafilerine izin vermişti. Top başında bulunan efrat pek nakıstı.

[2] Boğaz istihkâmlarında, birkaç Fransız zabiti de vardı. Bunlardan bilâhare General olan üçünün adını Jovannin ve Van Gaverin «Turquie» adlı tarihleri kaydetmektedir: Foy, Haxo. de Tracy, (P. 369).

İstanbulun düşman tehdidi altına girmesi, Osmanlı tarihinde ilk defa vukua geliyordu. İstanbul halkı başta hem meraka, hem telâşa düştü; türlü türlü havadis etrafa yayılıyordu. Birtakım gevezeler, ahir vakit geldiğini söyliyerek, tıpkı Bizansın Türkler tarafından muhasarasında olduğu gibi cahil halkın birtakım mistik korku ve hayallere dalmasına sebep oluyorlardı... Fakat bu telâşlı vaziyet uzun sürmedi: Türkün ayık fikri ve cesur ruhu kendini çabuk gösterdi. Askerî tayfası, mütemadi istihkâm ve top işlerile meşgul iken başıbozuklar da bir taraftan tahkimata yardım ve hizmet ediyorlar; diğer taraftan silâh tedarikile bilfiil şehirlerini müdafaaya hazırlanıyorlardı.

Hiç harp görmemiş Sultan Selim de başta hayli ürkmüştü. Hele saraydaki kadınlar mütemadi feryat ve figan ediyorlardı; İngiliz donanması Baruthane açıklarında görününce, Saray kadınlarının gürültüsü pek ziyadeleştiğinden, İstanbulun ortasında bulunan başka bir saraya naklolundular. Fakat Selim nihayet bir Türk Padişahı olduğunu düşünerek havf ve telâşına galip gelebilmiştir.

İngiliz donanması, İstanbul önünden geçip Adalar civarında demirlerini attı. Fakat derhal harbe başlamıyarak, diplomasi muhaberesine girişti. Donanmada bulunan İngiliz Elçisinin Babıâliye gönderdiği ilk ültimatomunda "Osmanlı donanmasının kendilerine teslimi, Rusya ile sulh akti, İngiliz ittifakının tecdidi„ şartlarının kabulünü mübeyyin kendilerine bir senet verilmesi teklif olunuyor ve cevap için de yalnız bir gün mühlet bırakılıyordu. Bu ültimatom üzerine Babıâli İngilizlerle muhabereye girişince, İngiliz Elçisi üç saat mühletli ikinci bir ültimatom daha vererek, bu sefer evvelki talep lerine ilâveten Fransız Elçisi Sebastiyaninin tardını da istedi.

Bu ikinci ültimatom Babıâliye geldikten sonra, vekiller toplanarak, İngiliz donanmasına kuvvetle mukabele kabil olmıyacağını zan ile İngiliz teklifinin kabulüne temayül eder gibi oldular ve hattâ Sebastiyaninin memleketten uzaklaşması için, kendisine gayri resmî bir haber dahi gönderdilerse de, nihayet Korsikalı Generalın ısrarı galip gelmiştir. Cevdet Paşanın dediğine göre, Nopolyonun Vistül nehri kenarından Rusların ric'ati üzerine (Eylav muharebesinden sonra) Selime yazdığı mektup ta bittesadüf o gün gelip Sultan Selime teslim edilmiş ve Fransız İmparatorunun kuvvetli sözleri, Osmanlı Sultanına çok tesir icra eylemiştir.

Devletin idaresine memur zatlar böyle tereddüt anları geçirirken, asıl halk, İstanbullular, şehirlerinin müdafaası esbabını büyük bir gayretle ikmale çalışıyorlardı. Halkın bu hamiyet ve gayreti, vükelânın da bir derece cesaretlerini arttırdı. Hasılı Padişah huzurunda aktolunan meşveret meclisi evelki kararı bozarak, harbin kabulüne ve İstanbulun Ingiliz donanmasına karşı müdafaasına karar verdi. Ve müdafaa esbabının istikmaline de bizzat General Sebastianiyi memur etti. General, maiyetindeki Fransız zabitlerini [1] her tarafa dağıtarak kendisi de mütemadi dolaşarak tstihkâmların biran evvel hazırlanmasına ve topların süra'tle yerleştirilmesine çok çalıştı. Bizzat Padişah bile, elinde fildişinden mamul bir arşın ile gelip tahkimatı ziyaret ve muayene ile, iyi çalışanlara bahşiş vererek faaliyeti tergibe uğraştı. Bu ciddî ve hararetli faaliyet arasında eski havf ve endişeler unutuldu gitti..

Sahil istihkâmları ikmal edilmek için; Babıâli de İngiliz sefirile muhabereyi uzatıp vakit kazanmağa çalışıyordu. İngilizlerle muhabereye memur olan Tersane tercümanı meşhur riyaziyeci *Hoca İshak Efendi*, İngiliz Elçi ve Amiralile teklifleri hakkında uzun uzadıya müzakerelerde bulunarak epey zaman kazandırdı. Nihayet İngilizlerle Osmanlılar arasında itilâf zemini olmak üzere, bazı maddeler tesbit edildi. İngilizlerin tekliflerinden Osmanlı donanmasının teslimi meselesi tamamen çıkarılarak yalnız Devleti Osmaniyenin Rusya ile musalâhası ve İngiltere ile ittifakının tecdidi hususlarında Babıâliden bir senet verilmesi ipka olunmuştu; buna mukabil İngilizler de Rusyanın istilâ ettiği kaleleri ve memleketleri Osmanlılara iade edeceklerine dair bir senet vereceklerdi. Ve bu senetler, usulü mucibince bilmüzakere tanzim olununcaya değin, İngiliz donanması İstanbul önünde kalmayıp geri dönecekti. Osmanlı - İngiliz münasebatı tabiî şeklini alıp, İngiliz Elçisi tekrar İstanbula geldikten sonra, Sebastiyani meselesinin de halli düşünülecekti. Böyle bir uyuşmağı müteakıp kaleme alınan müsveddeyi hamilen tercüman İshak Efendi, mukarreratın müzakere ve tasvibi için üç dört gün daha mühlet kopararak, Babıâliye döndü.

Bu suretle kazanılan günlerden istifade olunarak, sahildeki tabyaların çoğu ikmal olunmuş ve 2000 i mutecaviz top, bu tabyalara yerleştirilmişti. Bu esnada cesur denizcilerden Ceza-

[1] Tahkimatta 200 kadar Fransız hizmet etmiştir.

yirlî Seydi Ali Beyin kumandası altında bulunan kuvvetlice bir Osmanlı donanması da, İngilizlerle denizde çarpışmağa hazırlanmıştı, Bu donamaya dalkılıç yazılması için, Padişah Yeniçeri ağasına emir verince, hamieyt ve heyecanları çok yükselmiş olan asker takımı arasından bir gecede 7000 kişi dalkılıç yazılıvermişti. İstanbul civarındaki kazalara, payitahtın tehlikede kaldığı haber verilmiş olduğundan, hergün her taraftan asker toplanıyor ve buunlar tabyalara yerleştiriliyordu. Marmara sahili ahalisinden toplanan bu asker, esasen denizci idi; bunların bazıları kayıklara binerek İngiliz gemilerinin arasına kadar sokulup, İngilizlerden esir alıyor ve bazıları da Adalara çıkarak İngilizlerin su almalarını güçleştiriyordu.

Babıâli ile İngiliz donanması arasında devam eden muhaberatın itmamı için, müzakere müddeti iki gün daha temdit olundu... Bu temditlerle İngilizler, İstanbulu tehdit ile işgal edebilecekleri müsait zamanı geçirmiş bulunuyorlardı; tekliflerini biraz daha tahfife temayül ettiler. Fakat nihayetinde kuvvetçe tefevvukunu anlıyan Babıâli açıktan açığa ret cevabı verdi...

Ret cevabını alan İngilizler, taarruza cesarct edemediler; sahil batayalarının top ve havan ateşleri ile Osmanlı donanmasının hücumu arasında kalacaklarından muvaffak olamamak ihtimalleri pek varit idi. İngiliz gemileri İstanbul önünde demirli dururken Çanakkale Boğazının da takviyesine hayli çalışılmış idi. Donanma bir müddet daha Marmarada kalırsa Boğazdan çıkabilmesi müşkülleşecekti; İngilizlerin adeta bir kapana sıkışmış vaziyete düşmeleri, ihtimal haricinde değildi. Bütün bu sebeplere mebni, muhteşem İngiliz donanması, İstanbula geldiğinin 10 uncu günü, demirini alarak, müsait bir poryaz rüzgârile geldiği tarafa dönüp gitti. Istanbul pişgâhında volta vururken, tabyalarda bulunan halkın sevinçli naralarile teşyi olundu.

İngiliz donanması, Çanakkaleden geçerken, hayli kuvvetlendirilmiş olan istihkâmların ateşile iki gemisini kaybetti, birkaç gemisi zedelendi; hatta Amiral gemisi bile epey zarar görmüştü. Böylece hiçbir muvaffakiyet kazanamadan bazı zayiata uğramış olduğu halde, Bozcaadaya dönebildi. Buraya gelen Rus filosile birlikte adayı zaptederek bir müddet orada kaldılar ve Akdeniz boğazını abluka altında tutarak İstanbulun pirinç ve kahve gibi Akdeniz yolile gelen yiyecek ve içeceklerini eksiltmeğe muvaffak oldular.

İngiliz donanmasının İstanbula kadar geldiği halde, hiç bir ciddî iş görmeksizin, İstanbulda bir hayli vakit kaybettikten sonra, dönüp gerisingeriye gitmesi, türlü türlü tefsir ve tevillere yol açmıştır. Filvaki İngilizler gibi kararlarında sebatlı hareketlerinde inatçı olan bir kavmi ciddî bir teşebbüsten ziyade bir manevraya benziyen bu bahrî seferleri, her düşüneni tahtında müstetir bir mana aramağa meylettirir. Bu vak'aların muasırı olan müverrih Asım Efendi işte bu manayı, kendi istıtlâatına göre anlatmağa çalışmıştır.

Asım Efendinin dediklerine göre, Osmanlı devletinin o zamanki vükelâ ve ricalinden çoğu İngiltereye taraftardı. İngiliz donanması Boğazdan geçip İstanbul önüne gelince, İngiliz Elçisinin tekliflerine muvafakat, bunlar arasında kararlaştırılmış idi. İngiliz donanmasının İstanbula gelmesi de bunların hafi davetlerine müstenit bulunuyordu. Bugüne kadar Osmanlı ve İngiltere devletleri arasında hiçbir husumet vaki olmamıştı. Osmanlı devleti, başka Avrupa devletlerinden ziyade, İngiltereye riayet ederdi; devlet ricalinden en akıllıları İngiltere ittifakının muhafazası lüzumlu olduğuna kani idiler. Ancak Selim III., Fransa tarafına meyletmiş olduğundan devlet ricali Padişahı bu fikirden ayırıp kendi nazarlarına celbedemiyorlardı. Bunun içindir ki İngilizlere: "Sizler bir sureti dehşetnuma ile Boğazdan geçip İstanbul pişgâhına gelirsiniz, ittifak ve musafatın devamı, ağlebi melhuzdur„ demişler ve bu anlaşmağı, Çanakkale Boğazının tahkim ve muhafazasına memuren gönderilen Kaptan Paşa ile Feyzi Efendiye de açmışlardı. İngiliz donanmasının Boğazdan geçişi de muhafızların rehaveti yüzünden neşet etmiştir.

Hasılı vak'anüvis Asım Efendi, İngiliz gemilerinin davet ile geldiğine kanidir. Hatta Feyzi Efendinin idamına dair emri Padişahî zuhur etmişken ricalin bu adamı affettirmeğe çok çalışmış olduklarını da davasının doğruluğuna bir delil olmak üzere zikreder [1].

Asım Efendiyi tenkide ekseriya mütemayil olan Cevdet Paşa, "Asım Efendinin rivayatı dahi edillei kâfiye değildir„

[1] Asım Tarihi, cilt, I, sayfa: 236 - 237.

diyorsa da [1], kendisi meseleyi izaha muvaffak olamıyor. Meselenin mahiyetini hakkile anlamak için, o zamanların arşiv materyallerini bulup çıkararak tetkike ihtiyaç vardır.

Cevdet Paşa, Asım Efendinin sözlerini tenkit sırasında, bir mühim vak'ayı tesbit etmiştir: "Olvakit kumanda (yani İstaubulun müdafaa tertibatının kumandası) onun (yani general Sebastiyaninin) elinde olup, istediğini icra ettiriyordu [2]„. Filhakika Sebasityani cür'et ve faaliyeti, cerbeze ve metaneti ile Sultan Selim üzerinde ciddî bir tesir hâsıl etmemiş olsaydı devlet ricalinin, her ne sebebe mebni olursa olsun, İngilizlerle uyuşmak fikir ve mütalâalarının üstün gelmesi, ihtimal lerin ağlebi idi. Buna binaen olacaktır ki Selim III. de İstanbul müdafaasının hazırlanmasına nezaret, yani nev'ima İstanbulun Kale Kumandanlığını Fransız generaline tevdi etmişti [3].

İngilizler donanmasını çekmekle beraber, Ruslarla ve İngilizlerle hali harp devam emekte olduğundan, Karadeniz Boğazının da takviyesine ehemmiyet verildi ve Boğazın Nazırlığına esbak Reisülküttap *Mahmud Raif Efendi* tayin edildi. İcabında harbe hazır olmak üzere, birkaç bin "Nizamı Cedid„ askeri de Boğazın müdafaasına memur kılındı.

Vakıâ İngiliz donanması çekilip gitmişti; fakat gelmesi ve çekilmesi münasebetile, Fransız ve İngilizlerin, hatta Osmanlı devleti ricalinden sayılan kısa düşünceli bazı kimselerin ortaya çıkardıkları muhtelif ve mütezat şayialar, halkın ve askerin fikir ve vicdanlarını hayli karıştırmıştı. Zamanın Padişahı Selim III, zayıf seciyeli, yumuşak huylu bir adamdı; siyaset ve askerlikten ziyade tasavvuf, teferrüç, şiir ve musikiden zevk alırdı. Böyle fırtınalı bir devirde şiddetli dalgalar arasında bocalıyan devlet gemisine kumanda edebilecek azim ve celâdet, zekâ ve kudrete malik değildi. Bir taraftan "Nizamı Cedid„ i ilerletmeye uğraşır ve *İbrahim Kethüda* gibi bu yolda hizmet edenlere riayet gösterirken, diğer taraftan da teceddüdün muhalifi olanları taltif ederek Yeniçerilerin fazla yüz bulmalarına sebep olurdu. Hasılı bu zayıf iradeli,

[1] Cevdet, cilt VIII, sayfa: 100.
[2] Cevdet, cilt VIII, sayfa: 100.
[3] İngiliz donanmasının muvaffakıyetsizlikle avdeti üzerine Napolyon, Selim III. e Ruslar aleyhine teşviklerini tekrar eder, ve yine zabitler gönderir (Sorel, T. II. S. 154).

ürkek tabiatli ve mütereddit hareketli Kaptanın devlet gemisini bir belâya uğratmadan ilerletebilmesi çok şüpheli idi...

İngiliz gemileri İstanbul önünde bulunurken, Sebastiyaninin: "Bu donanma devlet ricalinin davetile geldi...„ diye Yeniçeri ağasına verdiği fit, bütün ortalara şayi olmuştu. Muhalif cihetten yani İngilizler tarafından: "Evet meram Yeniçeri ocağını kaldırmak idi...„ şeklinde yapılan propaganda da, evvelkinin mütemmimi olarak, Yeniçerileri büsbütün şüpheye düşürmüştü. "Nizami Cedid„ in ihdasından ve Kadı Abdürrahman Paşa vak'asındanberi Yeniçeriler arasında hâsıl olan fitne ve fesat istidatları, gün geçtikçe artıyor; Padişahın zâfından, devlet ricalinin nefislerine fazla itimatlarından dolayı, buna karşı lüzumlu tedbir almak ta gecikiyordu.

O zamanlar müslüman İstanbul halkının ekserisi çok mutaassıp ve hurafeperestti: Hicaz taraflarında Vehhabîlerin gittikçe artan ve yayılan nüfuz ve tahakkümleri, Hicaz yolunun Osmanlı hacılarına kapanmış olması, bunlara çok fena tesirler icra ediyordu. Lâkin devlet Rusya seferile meşgul olduktan başka Akdeniz Boğazı da müttefiklerin gemilerile kapanmış olduğundan Mısırla muhabere, Hicazla yakın yoldan muvasala kabil olamıyordu. O sırada İngilizlerin Mısıra taarruz niyetinde bulundukları da şayi olarak, Mısır meselesi yeni bir şekilde yine tekevvün etmişti. Bütün bu nahoş hâdise ve şayiaların tesiri altında kalan İstanbul ahalisi fenalıkların menşeini devlet vükelâsının teseyyüp ve müsamahalarına, hükümdarın zaaf ve aczine hamlettiğinden hükûmete ve hükümdara karşı hürmet ve merbutiyetleri eksiliyordu; devlet ricalinin suiistimali, israf ve sefahat vakıa veya rivayetleri ise buuz ve adavet hisleri ilâve ediyordu. Bu ruhî haletin, nihayet bir siyasî fırtınaya sebep olması, beklenilmiyecek ihtimallerden değildi...

1807 senesi martının nihayetinde İngilizlerin bir donanmasının, İstanbula gelen gemilerle birlikte İskenderiyeyi bombardıman ile zapteyledikleri haberi geldi; halkın maneviyatına çok kötü tesirler bıraktı [1].

[1] İngilizler İskenderiyeyi zaptettikten (mart 1807) sonra, Kölemenlerle münasebata girmek istemişlerse de, artık Kölemenlerin eski kudretleri kalmamış ve Mehmed Ali Paşa meharetle Mısırı idareye başlamış olduğundan, bir netice istihsal edememişler ve Mehmed Ali askerlerile

İngilizlerin Mısıra taarruzları üzerine, Osmanlı Devleti İngiltereye de ilânı harp ederek Osmanlı memleketlerinde bulunan tebaası mallarının cümlesini haciz ve tevkif altına aldırdı ve Fransa ile ittifak muahedesi akdini daha ziyade tacile çalıştı ise de müspet bir netice alamadı.

ettikleri birkaç harpte dahi muvaffakiyet kazanamamışlardır. O esnada İstanbulun ve umumiyetle Osmanlı Sultanlığının Mısıra ciddî muaveneti imkansızdı. Fakat İngilizler, Mehmed Alinin mehareti ve kuvveti önünde bir iş görmeksizin İskenderiyeyi tahliye ve Mehmed Aliye terkedip gitmişlerdir (22 ağustos 1807). Bundan sonra İskenderiyenin İstabuldan idaresi, artık munkatı olarak bu mühim şehir de Mehmed Ali Paşanın idaresi altına düşmüştür.

9. — OSMANLI DEVLETİNDE ESASLI İLK ASKERÎ ISLÂHAT TEŞEBBÜSÜNÜN MUVAFFAKİYETSİZLİĞE UĞRAMASI

A. — Edirne vak'ası;
B. — Kabakçı Mustafa kıyamı; Selim III. ün hal'i;
C. — İrticaın sebepleri ve Selim III. ün şahsiyeti.

A. — *EDİRNE VAK'ASI*

Yeniçerilerin harpte işe yaramadıkları, sulhte inzıbat ve idarelerinin hemen imkânsız bulunduğu, son Padişahların ve devlet ricalinin kafalarına bir kanaat halinde yerleşmiş idi. Mahmut I. ve Mustafa III. zamanlarında, bazı askerî ıslâhat yapılmak ve yeni askerî teşkilât vücude getirilmek için teşebbüslere de girişilmiş idi; fakat ciddî neticeler elde edilememiş idi. Fransa ahvaline az çok âşina bulunan ve hattâ yukarıda görüldüğü veçhile, Lui XVI. ile muhabereye de girişmiş olan Şehzade Selim, cülusunu müteâkip hükûmetinin ıslâhını, alelhusus askerinin yeniden tanzimini, Saltanat devresi için bir umde ittihaz etti. Avrupa askerleri tarzında "Nizamı Cedid„ askerinin tanzim ve tensikine girişti. Selim III. ve müşavirleri, yeni usulde bir muntazam ordu teşkil edilmeden, Osmanlı devletinin mevcudiyetinin muhafazası güçleştiğine mebni, başlanan işin muvaffakiyetle ikmaline çalışmak istiyorlardı. Lâkin bu pek mühim işi başarmak gayet zordu: Hariçten getirilen askerî müşavir ve muallimler bulunmakla beraber, ne Padişah, ne de müşavirleri Avrupa hayatına ve askerliğine gereği derece vâkıf değildiler; dahilî ve haricî gaileler pek fazlalaşmıştı; ıslâhata lüzumlu paranın tedariki pek müşküldü; ıslâhata memur olan zatlara gelince, Yeniçerilerin ve bir kısım halkın menafiile derinden alâkalı böyle muazzam bir işin başarılabilmesi için muktazi nefse hâkimiyet ve şahsî menfaatlerini istihkar gibi hassalara kâfi derecede malik değildiler; nihayet bizzat Padişah, ıslâhatın icra ve ikmaline pek ha-

hişker olmakla beraber, bu mudil meselenin halli için lâzım olan kudret, sebat ve cesareti haiz değildi.

Yeni usul asker tanzimi işine, lüzumu derecesinde sür'at, kat'iyyet ve ciddiyetle devam olunamamıştı; "Nizamı Cedid„ bölüklerinin Akkâ müdafaasında (1799) ciddî yararlıkları görülmüştü. Çekirdeği İstanbulda tanzim olunan, "Nizamı Cedid„ askerinin, devlete daha muti olan Anadoluda tezyidi, hükûmetçe kararlaştırılarak, Anadolu ve Karaman Valilerine emir verilmişti. Karaman Valisi Kadı Abdürrahman Paşa bu işe ciddî bir gayretle başlıyarak kuvvetlice bir "Nizamı Cedid„ grupu tanzimine muvaffak olmuştu (XIX. asrın ilk seneleri) ve Kadı Paşanın bu muvaffakiyeti, Sultan Selimi çok sevindirmişti.

XIX. asır başında, Osmanlı Devletinin en ziyade tehlikeye maruz kısmı, Rumeli eyaletleri idi: Sırpların isyanı, Arnavutlukta teferrüt eden Paşaların Rumelinde merkezi tanımıyan âyan ve Beylerin hemen istiklâlkârane hareketleri, Kırcalı eşkıyası denilen çetelerin bütün Rümelinde türlü türlü tahribatı, nihayet Rusya ve Fransa devletlerinin Şimalî ve Garbî Rumeli mıntakalarına tasallûtları, bu havalide devlete tamamen muti, talim ve terbiyeleri ciddî, mühim bir askerî kuvvet bulunmadıkça, izalesi müstahîl, neticeleri ise pek vahim olabilecek tehlikelerdendi.

Bu cihetleri iyice düşünen ve anlıyan Padişah ve müşavirleri, Karaman Valisi Abdürrahman Paşayı maiyetindeki Nizamı Cedid askerile beraber Rumeline geçirerek, bu kuvvete müsteniden Rumelinde dahi Nizamı Cedid teşkilâtına başlatmak ve bu suretle mevcut ve muhtemel tehlikelere karşı, muti ve muntazam bir kuvvet elde bulundurmak emeline düştüler.

Halbuki "Nizamı Cedid„ askerinin çoğalması, Yeniçerilerin rekabet, adavet ve endişelerini arttırıyordu. Rnmelinde dahi muntazam bir asker ihdas edilecek olursa, Yeniçeri ocağının söndürülmek ihtimali gayrivarit değildi. Bu takdirde, Yeniçerilerin ve onlarla manevî ve maddî alâkaları olan bir kısım ahalinin menfaatleri muhtel olacaktı: Osmanlı Devletinin merkezî kuvvetini arttıracak olan muntazam ve muti bir askerî heyet, Rumelinde teessüs edecek olursa, buralarda bulunan ve âdeta Feodal Beyler gibi merkezi hiçe sayarak, kendi emel ve menfaatlerine göre harekete alışmış olan

"mütegallibe„ lerin hiç te hoşlarına gitmiyordu. O zamanlar şöhret kazanan Rumeli mütegallibelerinden, Vidinde Pasban Oğlu, Rusçukta Teresenik Oğlu, Edirnede Dağdeviren Oğlu gibi Derebeylik özentileri, Nizamı Cedidin Rumeliye sirayetinden başlarına belâ gelebileceğini anlıyorlardı İstanbulda ulema, vüzera, tüccar ve esnafın bir kısmile Fenerli Rum Beylerin Yeniçerilerle, açıktan itiraf olunamıyacak bir hayli rabıtaları vardı; Yeniçeriliğin zevali bunların da işine gelmiyordu. Fakat bu anda, Padişahı en çok meşgul eden, Rumeli vaziyeti idi.

Rusyanın Osmanlıya karşı dostluğundan ümitler azaldığı sırada, 1806 senesinin ortalarında, Sultan Selim bellibaşlı müşavirlerinden Rumeli ahvalinin ıslahına dair lâyihalar istemişti. Müteaddit lâyihalardan Padişahın tasvip ettiği, Sadrazam kethüdası *İbrahim Nesimî Efendi* nin lâyihasında, Karaman Valisi Kadı Paşanın külliyetli askerle Rumeline geçirilmesi, zahiren Sırplar aleyhinde hareket olunuyormuş gibi gösterilerek, Rumelinde 40-50 bin kişilik bir ordu tertibi tavsiye olunuyor ve Rusya ilânı harbedecek olursa, bu ordu ile ona karşı çıkılır; Fransa Osmanlının teseyyübünden bahsederse, "Saltanatı Osmaniyenin kuvveti kemaldedir, Sırplar üzerine az bir himmet ile bu kadar mühim askerden mürekkep bir ordu tertip edildi, lâzımgelirse Rusyalılara karşı dahi müdafaai memleket kabildir„ diye cevap verilir, deniliyor ve "eğer bu iki surete hacet messetmezse ordunun Sırplar üzerine sevkile isyan bastırılarak yar ve ağyara karşı kuvvet ve satvet gösterilmiş olacağı„ ilâve ediliyordu. Lâyiha resmen bu suretle yazılmış ise de, Padişah ve müşavirlerinin Abdürrahman Paşa ordusundan bekledikleri asıl hizmet, böyle büyücek bir kuvvetin Rumeli ortalarında bulunmasından istifade ile Nizamı Cedidin Rumeliye tamimi emeli idi.

Kadı Abdürrahman Paşaya, bütün askerile İstanbula gelmesi için, emir gönderildi. Ayni zamanda Edirnede bulunan Saray Bostancılarının bin nefere iblâğı ve nizamlarının şiddetlendirilmesi emrolundu; maksat, Edirnede Bostancı namı altında bir orta asker vücude getirmekti. Yine bu sırada Tekirdağına bir Ferman gönderilerek, bu şehirde dahi "Nizamı Cedid„ askerinin tanzimi emrolundu.

Nihayet Kadı Abdürrahman Paşa 1806 senesi yazında külli askerle Üsküdara gelip yetişti, bir müddet İstanbul

civarında ikamet ederek eksiklerini tamamladıktan sonra, çoğu piyade, bin süvari, ve biraz da topçudan mürekkep ordusunu, ki 15-20 bin nefer kadar vardı, Rumeliye geçirip, Edirne tarafına gitti. İstanbulda bulunduğu zaman bir kaç defa huzuru Padişahiye çıkan Kadı Paşaya, Selim III., asıl maksadın "Usulü Cedid„ i Rumeliye tamim olduğunu açıkça söylemişti. O zaman Sadrazam bulunan *Hafız İsmail Paşa*, böyle bir teşebbüse muhalif reyde bulunmuş ise de, Padişah fikrinde sebat ve ısrar göstermiştir.

Sadrazam Hafız Paşa, mevkiinin verdiği salâhiyet dairesinde müstakil olmak istiyenlerdendi: Kethüdası İbrahim Nesimî Efendinin Padişah nezdinde fazla makbul olarak, Sadrazamlardan ziyade nüfuz ve ikbal sahibi bulunmasını çekemiyordu; hele İbrahim Kâhyanın mağrur tavırlarına hiç tahammül edemiyordu. Son günlerde Kadı Paşanın bir kaç defa huzura girerek hüsnükabul görmesinden de münfail ve müteessir olmuştu; İbrahim Kâhyayı düşürmek için fırsat gözetledi.

Vk'anüvislerin dediğine göre bu haset ve infial, Sadrazamı Padişah aleyhinde bir komploya kadar sevketmiştir: Hafız Paşa Rumeli âyanlarının en ileri gelenlerinden ve en kuvvetlilerinden olan *Tersenik Oğlu İsmail Ağa* ya haber göndererek, Sarayda nüfuz kazanmış ricali ifna ettikten sonra, kendisile beraber, devlete nizam vermek için onu ittifaka davet etmişti. İsmail Ağa bu teklifi kabul ederek, Rumeli âyanlarını bu yolda müşterek bir harekete teşvik etti. Zaten bu âyan ağalar, Kadı Paşanın mükemmel bir ordu ile Edirneye ilerlemesinden korkmuş ve kızmışlardı. Rumeli âyanları, her taraftan gelip, Edirne etrafında toplandılar ve Kadı Paşanın önüne set çekmeğe karar verdiler.

Bu isyankâr hareket, kafeste oturup, bir an evvel Selimin yerine Padişah olmağı sabırsızlıkla bekliyen Veliaht *Mustafa* tarafından da teşvik gördü. Bu şehzade ve taraftarlarile Sadrazam arasında söz birliği edilmiş ve Sultan Selimin açtığı yeniliklere muarız olan Paşa ve Hocalarla kendi başlarına bir çorap örüldüğünü hisseden Yeniçeriler de bu komploya girmişti. Veliaht ağzından, Yeniçeri ocağına ve Rumeli âyanlarına Nizamı Cedidin ref'ini ve daha başka bir takım vaitleri müş'ir mektuplar yazılarak, isyan hareketinin kuvvetlendirilmesine çalışıldı. Bu suretle, az zaman içinde

Edirne ve havalisinde birçok adam toplandı; bunlar Edirne Bostancıbaşısile Abdürrahman Paşanın bir memurunu ve İstanbuldan gönderilen bir postacıyı öldürerek isyana başladılar.

Abdurrahman Paşa, Silivriye geldiği zaman ahali mukavemete kalkıştı ise de, kuvvei cebriye istimal olunarak itaat altına alınmışlardı. Daha ileri yürüyünce, Çorluluların da isyan etmiş olduğu görüldü. Bunların da tedibi güç değildi. Ancak o sırada, İstanbulda bulunan Yeniçeriler de isyan emaresi göstermeğe başladılar. Bundan Padişah ve İstanbul ricali korkuya düştüler: Padişah tarafından Abdürrahman Paşanın Silivriye ric'ati emrolundu (Ağustos nihayetleri). Bu ric'at emri yalnız Abdürrahman Paşa müfrezesinin değil, Sultan Selimin o zamana kadar takip ettiği bütün teceddüt hareketinin ric'atini tazammun eden bir emir idi: teceddüde muhalif olan Yeniçeriler ve Rumeli âyanı, irticakâr hareketlerinde muvaffak olarak yüz bulmuşlardı.

Âyan hareketinin başlarından sayılan Tersenik Oğlu İsmail Ağa o sırada, de Juchereau'nun rivayetine göre, maiyeti sergerdelerinden Bayraktar Mustafa Ağa tarafından kattettirilmiştir. Osmanlı vakayinüvisleri, Bayraktarın Sadrazam olduktan sonra ağasının katilini buldurup öldürttüğünü yazarlar. Vakıâ bu iki haber, birbirinin tamamen makûsu değildir. Tersenik Oğlu ölünce, yerine Bayraktar Mustafa Ağa Rusçuk âyanı oldu.

Padişahın zaaf gösterip, Kadı Paşa ordusunu çekmesi üzerine, Edirnede toplanan muhalifler, İstanbuldaki taraftarlarının da fikirlerine tercüman olarak, vükelâdan ve kurenadan on kişinin idamını taleple Padişaha müracaat ettiler; ve bunlar idam olunmadıkça dağılmıyacaklarını bildirdiler; hattâ hutbeden Selim III. ün ismini bile çıkardılar: Selimin hal'ini istiyorlar demekti. Bunların İstanbula doğru yürümek ihtimalleri de vardı. Padişah ve yakınları, İstanbul ahalisinin az çok mal ve mülk sahipleri, ahali, katil ve yağma korkusile titremeğe başladılar. İki kuvvetin arasına giren Serez âyanı *İsmail Bey* gibi bazı kimselerin, itilâfkâr mesaisi, bu vak'anın öünü alabilmiştir. Lâkin "Nizamı Cedid„ askerinin Rumelinde bırakılmasına ve Rumelinden bu yolda bir asker çıkarılmasına artık imkân kalmamıştı: Kadı Abdürrahman Paşa, Anadoluya geçip Konyaya döndü.

Bu vak'aya, Osmanlı müverrihleri "İkinci Edirne Vakası" namını vermişlerdir [1].

İkinci Edirne vakasının neticeleri az olmadı; bundan sonra Selim III. ün nüfuz ve sultası bir daha yerini bulamadı. Vakanın bizatihi ehemmiyet derecesini tayinde, vakayinüvisler arasında ihtilâf vardır. Meselâ Cevdet Paşa, vak'anın haddi zatinde ehemmiyeti az olduğu halde, Selim ve müşavirlerinin zihinlerinde büyüterek zaaf göstermiş olduklarına kaildir. Asım Efendi ise, işin pek ehemmiyetli olduğunu, Edirnede toplananlar yalnız Rumelinin şark tarafı âyanlarından ibaret ise de, Bosna, Arnavutluk ve İstanbul derunu-birunu halkının "ekserisi ve tamamen Anadolu, müstevliyanı Devleti aliyye mezaliminden bizar olmalarile bu bapta ehli cemiyet ile manevî müttefik" olduklarını yazar; ve buna ilâveten "her nekadar Abdurrahman Paşanın maiyetinde 20 bin kadar yeni askerden var idiyse de bunların ekseri zoraki muharrer olmakla bu hususta dilhah üzere yârlık ve yararlık etmiyecekleri emri mukarrer" olduğunu iddia ederek, Nizamı Cedid askerinin Anadoluda nekadar mezalim ve suiistimal ile tanzim olunduğunu ve bu işte Cebbarzadelerin ne çok cebir ve irtikâp ile para kazandıklarını anlatır. "Nizamı Cedid" namını alan bu askerin de nihayet köylü ve kasabalı fıkara ve çiftçilerden mürekkep olduğuna göre, kendi âyanlarından bizar olarak, "buna sebep ve badi" diyerek "devletin ricaline ve serikârında bulunanlara, kîn ve husumetleri derkâr" olduğunu, haklı olarak, tesbit eder. Sonra diğer ehemmiyetli bir noktaya daha temas eder ki o da bu "Nizamı Cedid efradı denilen askerler, Yeniçeri namını taşıyan kimselerin akraba ve arkadaşları idi; kışlaları ayrı ise de, kendileri daima biribirlerile görüşüp konuşuyorlardı. Nizami cedid efradının, Yeniçerilere karşı muharebeye sevkedilmeleri zor ve tehlikeli bir işti; iki tarafın birleşip, kendilerine kumanda etmek istiyenlerin aleyhine dönüvermeleri ihtimali yok değildi... Nitekim Kabakçı vakasında böyle olmuştur da [2]. Cevdet Paşa Asım Efendinin müşahede ve mütalealarına iştirâk etmez: Paşa, devlet otoritesinin, herne suret ve vasıta ile olursa olsun, tam ve bütün olarak muhafazasına taraftardır; Cevdet Paşaya göre Abdurrahman Paşa

[1] Birinci Edirne vak'ası, 1703.
[2] Asım, cilt I. sayıfa 111-113.

ordusu, Edirne cemiyetini dağıtmaya kadir idi. Bu meselede zaaf ve aciz göstermekle Selim III., kendi hal'ine kendisi karar vermiştir. Mevkiine yakışmıyan bu hareket tarzından dolayı gayretli paşa, gayretsiz Padişahı şiddetle tenkit eder. Cevdet Paşanın fikrince, âsiler tedip olunmalı idi ve buna da imkân tamamen vardı [1].

Bu meselenin tam şe'nî olarak muhakemesi için, meseleye müteallik vesikaların bulunup ortaya çıkarılması lâzımdır ki, bu da çok müşküldür; o zamana kadar verilecek hükümler tabiat ve temayüle göre olur...

Muhakkak olan vaka şudur ki, Edirne kıyamından ve Padişahın kıyamcılara inkıyadından sonra, Sultan Selim III. ün hüküm ve nüfuzu pek eksildi. Cuma selâmlıklarına çıkmakta bile, âdeta Yeniçerilerin rızalarını tahsil mecburiyetinde kalmış gibi idi. Maamafih Padişah, bu işte dürüst hareket etmediği zannolunan Hafız Paşayı azledebildi; fakat katlettirmeğe cesaret gösteremedi. Hâttâ kendi muarızlarının fikirlerini tağlit için Sadrazamla beraber, sadakatinden tamamen emin olduğu Şeyhülislâm *Salihzade Ahmed Esad Efendi*yi de azletmek zaruretini duymuştu. Sadaret makamına Yeniçeri Ağası *İbrahim Hilmi Paşa* ve makamı meşihata *Topal Mehmed Ata Efendi* getirildi.

Başlıca nazırların bu tebeddülü esnasında, Padişahın gözdelerinden olup çok nüfuz kazanmış olan İbrahim Kâhya ile Defterdarlardan bazıları da, kendileri istifa edip çekildiler. Hasılı Edirne vakasının tesirile bir nevi kabine tebeddülü vukua geldi. Ve hükûmetin programı da hayli değiştirildi; dahilî teceddüt ve askerin ıslahı meseleleri, bir müddet için terkolundu: Selimin cülûsundanberi devam eden teceddüt hareketi, bu andan itibaren bir nevi aksülharekâta mübeddel oldu.

***

B. — KABAKÇI MUSTAFA KIYAMI VE SELİM III. ÜN HAL'İ

Serdarı Ekrem nasbolunan Sadrazam Hilmi İbrahim Paşa, İngilizler İstanbul önünden çekilip gidince ordusunu hazırladı. Yeniçeri Ağası da âdet üzere, kıt'alarile Padişah huzurunda "Alay gösterip" yani resmigeçit yaptırıp, an'aneye te-

[1] Cevdet, cilt VIII, sayıfa 56.

baan Topkapıdan çıkarak, Davutpaşada çadırlı ordugâhını kurdu. Birkaç gün sonra, Serdarı Ekrem, yani Başkumandan vekili de, Padişahın hediye ettiği ata binerek, büyük alayla, Davutpaşa ordugâhındaki müzeyyen çadırına gitti (Mart 1807).

Bu sırada, Rusya donanması Bozcaada yanında demirli olarak, Akdeniz Boğazını abluka etmiş bulunduğundan, Rusya donanmasına taaruz olunarak; Boğazı açmak vazifesile, Kaptanı Derya *Seyid Ali Paşa* da, 18 kıt'a harp sefinesile İstanbuldan kalktı.

Rus askeri Kafkasyada bazı kaleleri zaptederek ilerlemekte idi. Rusların maksadı, Ahisha, Çıldır ve Kars taraflarına taarruz etmek olduğu haber alındığından, o tarafların müdafaası için, Osmanlı Asyasının şark ve şarkı cenubî eyaletleri askerlerinden bir ordu teşkil olunarak, Erzurum Valisi, esbak Sadrazam Yusuf Ziya Paşa Serasker unvanile bu orduya kumandan tayin edildi.

Edirne vakası münasebetile Rumeli âyan ve ahalisinin zihinleri karışmış ve Yeniçeriler de itaatten çıkacak bir tavır almış olduklarından Serdarı Ekrem Edirneye vâsıl olunca, bunların tatminine çalıştı; ezcümle Kadı Abdürrahman Paşayı, Konya valiliğinden azletti.

Vaktile Mısıra vali tayin olunup ta, ehemmiyetli bir iş görememiş olan Hurşid Ahmed Paşa, Sofya canibi Seraskeri unvanile Rumeli Valisi ve Niş muhafızı tayin edildi.

Bu tafsilâttan anlaşıldığına göre, Ruslara karşı çıkarılan Osmanlı kuvveti üç orduya taksim edilmiş demektir: ordulardan birisi, Kafkasya cephesinde, sadri esbak Yusuf Ziya Paşa kumandası altında; ikincisi Tuna cephesinde, bizzat Sadrâzam Hilmi İbrahim Paşa kumandası altında; üçüncüsü de Sırbistan cephesinde Hurşid Ahmed Paşa kumandası altında bulunuyordu. Asıl darülharekât Tuna cephesi idi; Kafkas ve Sırp cepheleri, fer'î darülhareketlerden ibaretti.

Rusların Tuna cephesine taarruzlarında, ileri hatta bulunan Bender ve Hotin kaleleri, müdafaasızca teslim olmuşlarsa da İsmail kalesi şiddetle kendini müdafaa etmekte idi.

Rusya Başkumandanı general Mihelson, Eflâk Beyi hain İpsilanti ile beraber açık ovadan ilerleyip Bükreşe girdikten sonra, Sırbistana yürüyüp Sırplarla birleşmek niyetinde idi. Fakat bu uzun sevkülceyşî harekette Rus ordusunun sol

cenahı, Tuna yalısına dizilen Osmanlı kale ve kıt'alarile tehdit altında kalacaktı. Buna mâni olmak için, Tuna sahilinde bulunan Osmanlı kıt'alarını püskürtüp kaleleri ıskat etmek lâzımdı. Yergöğü kalesinin zaptına teşebbüs ettilerse de, muvaffak olamadılar. Bununla beraber, Ruslar, Bükreşi işgal ettiler.

Sadrâzam ordusu, Edirne havalisine geldiğindenberi, askerî olmaktan ziyade siyasî işlerle meşguldü. O havalinin en kuvvetli sergerdesi olan Bayraktar Mustafa Paşanın şüpheye düşüp muhalif bir tavır almaması için hayli uğraştı ve nihayet muvaffak oldu. Ve Bayraktara "Livai şerif Seraskerliği„ diye şatafatlı bir de unvan verdi. Sadrâzamla Bayraktarın aralarını bulmakta, *Behic Efendi* adlı, Bayraktarın hemşehrilerinden bir Babıâli memurunun ciddî hizmeti sebkat etmiştir. Bu vak'a, Padişah otoritesinin ve ordu inzibatının, bu sıralarda ne kadar zayıf ve gevşek olduğunu gösterir.

Nihayet Sadrâzam ordusu, Silistreye geldi (Nisan 1807); ve Tuna hattının müdafaası için tertibat almağa girişti. Fakat bu ordu, kuvvetli değildi [miktarını mehazler göstermiyor]; Rusların ciddî taarruzları halinde, muvaffak olabileceği şüpheli idi. Bereket versin ki Rusların Eflâkta bulunan orduları da zayıflamıştı: Ruslar Lehistan havalisinde Napolyonla ciddî müsademelere başlamış olduklarından, *Mihelson ordusunun bir kısmını şimale çekmek mecburiyetini duymuşlardı: 50 - 60 bin kişi tahmin edilen Rus ordusu* 20 : 30 bine inmişti. Osmanlı devletinin dahilî vaziyeti bu kadar karışık olmasa, Sadrazam ordusu işe yarıyacak bir halde bulunsa idi, Eflâka taarruzla Rusları oradan atmak imkân haricinde değildi. Hal ve vaziyet buna müsait olmadığından, Osmanlılar Tuna hattını müdafaa ile iktifa ettiler;

Fransa hükûmeti, bu sırada Osmanlı ordusuna garip bir risale [1] dağıtarak kendi lehinde bir propağanda yapmağa çalışmış ise de, müspet bir netice çıkmamıştır. Fransa Elçisi Sebastiyani bu sırada hükûmet nezdinde yaptığı teşebbüslerle, Osmanlı Fransız müşterek hareketi askeriyesine, Osmanlı hükûmetinin müsaadesini istihsale sâyetti: Osmanlılar muvafakat edecek olurlarsa, Dalmaçyada bulunan Fransız

[1] Müezzin Osman nam mevhum bir adam imzasile Fransada tertip ve tabolunan bu risaleden Fransızların ümit ettikleri fayda hasıl olmadıktan başka aksi tesir hasıl etmesinden bile bir aralık korkulmuştur.

ordusu, Bosna ve Sırbistan yolu ile Eflâka geçerek, Rusları atıp Osmanlılarla birleşecek ve Osmanlı ordusile birlikte Lehistana doğru yürüyecekti. Osmanlı hükûmeti, Fransızların teklifini kabul etmedi; dahilî karışıklıkların artmasından korktu: bir ecnebi ve hıristiyan ordusunun Osmanlı memleketlerinden geçip gitmesi, ahali ve askere fena tesir edebilirdi; Mısırda İngilizlerle müşterek hareket, bir sürü dedikodular tevlit etmişti. Bundan başka, Rusları Eflâktan çıkaran Fransızların orada yerleşip kalmıyacakları da pek malûm değildi; Adriyatik sahillerinde yaptıkları, henüz unutulmamıştı...

Teklifi reddolundu ise de, Fransızlar İmparatoru, Padişaha mektup yazarak, para, mühendis ve topçu kıt'aları lâzım ise, gönderileceğini bildirdi. Vakıâ bunların hepsine şedit bir ihtiyaç vardı. Fakat memlekette ve orduda fikirler okadar karışmış, taassup taraftarları o kadar yüz bulmuş idi ki bunlardan bile istifadeye cesaret olunamadı. Hattâ "Nizamı Cedid" kıt'alarının Tuna müdafaa hattına gönderilmesi bile mahzurlu görüldü...

Orduyu hümayun Sadrâzam kumandası altında Tuna boyuna gittikten sonra, Rusya ile harp böyle tedafüî ve bati bir şekilde devam edip dururken, ve Padişah artık eski teceddüt ve ıslah projelerini unutup muhafazakâr bir siyaset takip eder gibi görünürken, İstanbulda bir askerî kıyam vaki oldu ve bu kıyamın neticesinde Selim III. hal'olunup yerine amcası Abdülhamid I. in oğlu *Mustafa IV.* tahta oturtuldu. *Kabakçı Mustafa* kıyamı denilen bu hâdisenin mütenevvi sebepleri vardır.

Selimin geniş hayallerine rağmen, bütün saltanat zamanının fasılasız ihtilâller, isyanlar, iğtişaşlar ve haricî düşmanların taarruzlarile geçmesi, mütemadi para sıkıntısı olmasına rağmen lüzumsuz masraflardan çekinilmemesi, hoşnutsuzluğu gittikçe arttırmış ve nihayet Nizamı Cedidin ihdas ve tezyidile beraber, Yeniçerilerin ilga olunacağı şayiası hoşnutsuzluğu son haddine getirerek, ihtilâlin vukuuna nihaî sebep olmuştur.

Senelerdenberi hazırlanmış bu patlayıcı ve yıkıcı maddeler yığınına ateş veren hâdise, haddi zatinde ehemmiyetsizdir: uhdesine Karaman eyaleti tevcih olunan *Ragıb Paşa* namında Şamlı bir dalkavuk, Padişah ve mukarriplerine

hulûs çakmak için, maiyetindeki kavaslarına Nizamı Cedid elbisesi giydirmeğe kalkışır, bu kavaslar, bu "gâvur elbisesini" giymek istemediklerinden, Boğaziçi kalelerine gidip, orada bulunan hemşerilerine yamaklara, topçu yamaklarına, (yani top kullanan neferlere) Paşanın bu emrini haber verirler... Bu vak'a üzerine, yamaklar arasında bir sürü şayialar deveran etmeğe başlar; Padişah, bütün dünyayı Nizamı Cedid etmek için, Ragıb Paşaya tuğ vermiş... Paşa şimdiden nişan koymağa başlamış... Mahmud Raif Efendi de [1] yamaklara Nizamı Cedid elbisesi giydirecekmiş... Macar tabyası zabiti *Halil Haseki* de bunun tatbikını taahhüt etmiş imiş...

İşte Ragıb Paşanın maiyetine Nizamı Cedid elbisesi giydirmek teşebbüsü ile bundan türeyen şayialar, ve filhakika Mahmud Raif Efendiye yamakların Nizamı Cedid şekline ifrağı için verilmiş olan emir, yamaklar isyanının vasıtasız sebebi olmuştur.

1807 senesi mayısının 26 ıncı pazartesi günü, yamakların bir araya toplanıp gizli meşveretlerde bulunduklarını haber alan ağaları Halil Haseki, yanlarına gidip işi tahkik etmek isteyince:

— Bizim için İstanbuldan Nizamı Cedid elbisesi gelmiş; sen de bunu bize giydireceğine söz vermişsin.. Kabul etmiyoruz ve hilâfı Ocak kıyafete girmiyoruz!.. diye bağırışmağa başlamışlar. Halil Haseki, yamakları teskine uğraşmış ise de, meram anlatamamış ve yamaklar üzerine üşüşüp zavallı Hasekiyi, yani kumandanlarını orada öldürüvermişlerdir...

Bu vak'ayı haber alan Mahmud Bey, hemen iskeleden kayığa binip İstanbula doğru kaçmağa başlamış ise de onu da nihayet yakalayıp öldürmüşler...

Mahmud Beyin Mühürdarı, vak'ayı Efendisinin hâmisi ve o zaman devlet işlerinin en mühim mercii olan İbrahim Kâhyaya haber verdi. Kâhya telâşla Babıâliye gitti ve Padişahı da vak'adan heberdar etti. O akşam, Babıâlide vükelâ ve bellibaşlı devlet ricali toplanarak, alınacak tedbirler hakkında istişareye başladılar.

İbrahim Kâhyanın tavsiyesile Kaymakam Vekilliğine getirilmiş olan Köse Musa Paşa, Selimin yeniliği istihdaf eden

[1] İngilizce bildiği ve bir müddet İngilterede kaldığı için İngiliz Mahmud Raif Efendi denmekle maruf olan bu zat, Boğaziçi kalelerinin tahkim ve idaresine memur idi ve teceddüt taraftarlarındandı.

icraatına esasen muhalif ve muarız, bahusus İbrahim Kâhya ve emsali gibi Padişahın mukarriplerine rakip ve hasım bir adamdı. Cevdet Paşanın dediğine göre, Musa Paşanın plânı, kendi teşvikile meydana çıkan yamaklar kıyamını ehemmiyetsiz gösterip, üzerlerine muti asker sevkedilmesine mâni olarak, yamakların İstanbula kadar gelmelerini ve zaten el altından isyana hazırladığı Yeniçerilerle birleşmelerini temin etmekti. Bunun içindir ki bu ilk istişare Meclisinde vak'ayı ehemmiyetsiz göstermiş ve Padişaha da keyfiyeti o yolda arzetmiştir. Zaten ürkek ve yumuşak huylu olan Selim III. de, Kaymakamın maruzatına kanarak, şiddetli tedbirler alınmaksızın, mazarratlarının def'ini emretmiş olduğundan, ciddî bir tedbire müracaat olunmamış, ancak yamaklara bir nasihat heyeti gönderilmekle iktifa olunmuştur. Görülebilen membaların rivayeti böyle ise de, şiddetle bir iş çıkamıyacağını Selim III. ün anlamış olması da ihtimal haricinde değildir; çünkü yukarıdanberi olup gelen vak'alarla bunların izahı, İstanbulun Padişaha karşı iyi bir vazı ve tavır almamış olmasını icap ettirir...

Vak'anın hudusundan sonra, günler geçmekte, ve yamaklar Rumeli sahilinden yavaş yavaş ilerlemekte olmasına rağmen ciddî bir tedbire teşebbüs olunmadığı anlaşılmaktadır. Tehlikenin en ziyade kendi başına isabet edeceğini, meşhur ferasetinden dolayı anlaması icap eden İbrahim Kâhya bile, Asiler Cemiyetini "Karga derneğidir..." diye istihfaf ettiğini, mehazlar hikâye ederler. İkbal ile gözleri kapanmış kimselerin bazan kendilerine fazla güvenerek böyle aldandıkları vaki ise de, etrafın bugünlerde, gittikçe artan gürültüsü, böylelerin dahi uyanmalarına kâfi gelecek derecede olsa gerekti. Esbap ne olursa olsun, vak'a şudur ki, Büyükderede toplanan kıyamcılar, bir nevi teşkilât yapmağa muvaffak olmuşlar ve *Kabakçı Mustafa Çavuş* namında birisini kendilerine reis intihap eylemişlerdir. Bundan başka toplantılarında şayanı dikkat bazı kararlar da vermişlerdir: 1) İslâm, hıristiyan kim olursa olsun, hiçbir kimsenin ırz ve can ve malına dokunmamak ve dokunan olursa hemen idam olunmak; 2) Şeyhülislâm Kapısından tasdik olunmadıkça bir şey mutalebe olunmamak; 3) Etmeydanında (yani Yeniçeri kışlasının bulunduğu mahalde tecemmü olunup, Babıâliden vaki olacak talepleri kabul olunmadıkça dağılmamak. Bu kararlarına sadık kalacaklarına dair aralarında ahdettiler. En'am öptüler ve kılıçtan atladılar... Bu kararlara nazaran, hareketin akıllıca idare edildiği anlaşılmaktadır. Kararlar, vak'anın sonuna kadar mer'i olmuştur. Bu husus vak'a nüvislerin dedikleri gibi, hareketin Babıâli erkânı ile bazı ulema kodamanları tarafından idare edildiğine delâlet edebilir.

Büyükderede toplanıp İstanbula doğru yürüyen kuvvet, ancak dört beş yüz kişiden ibaretti. Fakat ilerledikçe kafileye katılanlar çoğaldı ve miktarları 2000 e baliğ oldu. Yürüdükleri yolun biraz garbında, Beyoğlu - Büyükdere caddesi üzerinde vaki Levent çiftliğinde bir miktar Nizamı - Cedid askeri vardı. Bunlara emir verilince gelip, bu kafileyi dağıtmaları gayri mümkün değildi. Fakat böyle bir emir sâdir olmadı, hattâ "Nizamı - Cedid" efradının kışlalarından çıkmamaları bile Sadaret kaymakamı tarafından emredildi.

Yamaklara nasihat için giden Yeniçeri zabitleri, bir netice istihsal edemeden dönmüşlerdi. Bu sefer ayni maksatla *Kazancı Hacı Mustafa Ağa* namında muteber ve zengin, Trabzonlu bir Yeniçeri daha gönderildi. Yamakların çoğu da Karadeniz uşağı olduklarından, Trabzonlu Kazancının müessir olabilmesi varit idiyse de bu zat teceddüdün hasmı, mutaassıp bir adam olduğundan, esasen yamaklar hareketinin mürevvici olduğu gibi Musa Paşa ile bazı vükelâ ve ulemanın hakikî maksatlarını sezmiş bulunduğundan, hareketin teskinine değil, teşvikine çalışmıştır. Kıyamcılar Hacı Mustafa Ağa vasıtasile "Nizamı - Cedid" müfrezesini, yolları üzerinden kaldırtıp, katil ve cürümlerini resmen affettirdikten sonra, işleri başına döneceklerini vadettilerse de bu bir oyundan ibaretti: yürüyüşlerinde devam ettiler.

İhtilâlcilerin arasına Şehzade Mustafanın adamları girip Veliaht namına teşvikatta bulundukları rivayet edildiği gibi, ulemadan bazılarının da aynı yolda çalışmış oldukları mütevatirdir. İhtilâlciler hayli kalabalık bir küme halinde, nihayet Rumelihisarına geldiler. Kafilenin önlerinde bulunan münadiler: "Ya İbadullah! Bizim meramımız Nizamı - Cedid beliyesini kaldırmaktır.. Başka niyetimiz yoktur. Müslüman olanlar, kendilerini ocaklı bilenler bizimle beraber gelsin!.." diye muttasıl bağırıp duruyorlardı. Kafile Tophaneye gelip

yetişince, topçular da kazanları kaldırıp çıkarak, cemiyete iltihak ettiler.

Bu sırada Selim III. e isnat olunan hareket, hakikaten anlaşılmaz bir şeydir: işin hakîmane tasfiyesini Kaymakam Paşaya havale edip, Sarayına kapanmıştır!..

Nihayet ihtilâlciler, İstanbula geçip Yeniçeri kışlasının önünde bulunan Etmeydanına toplandılar. Ve Yeniçerilerle müşterek hareket etmeğe karar verdiler; bu kararlarını yeminle de teyit ettiler. Yeniçerilerin kazanı meydana çıktı, Cebeci ocağı da kazanını kaldırıp gelerek o meydana toplandı. Demek oluyor ki İstanbulda bulunan bütün askerî kuvvet, Padişahın idaresi aleyhinde elbirliğile kıyam ve ihtilâl etmişti. Yalnız "Nizamı-Cedid„ denilen ve yeni usulle tanzim edilmiş bulunan askerler, bu içtimadan hariç kalmıştı. Lâkin onlara da Sadaret makamından kışlalarından çıkmamak emri verilmişti.

İstanbulda böyle bir hâdise çıkınca, dükkânlar ve çarşılar kapanmak ve herkes evine çekilip gizlenmek bir an'ane olmuştu: yine dükkânlar kapandı, halk evlerine gizlendi. Fakat bu sefer hayli muntazam idare olunan ihtilâlin reisleri, buna mâni olmak istiyerek, her tarafa karakullukçuları gezdirdiler ve "dükkânlar açılsın! Kimse işinden, gücünden kalmasın! Kimseye zararımız yoktur; bizim hurucumuz ancak ibadullahın rahatı ve devletin nizamı içindir!„ diye münadilerle fikirlerini ilân ettirdiler. Halk bu ilândan emniyet hâsıl ederek sokaklara döküldü, dükkân ve çarşılar açıldı. Hakikaten ihtilâlciler kimseye bir zarar dokundurmadılar, kimseden parasız bir şey almadılar. Hattâ, Yeniçerilerin toplandığı Etmeydanı, bir seyir yeri gibi oldu, İstanbulun her tarafından oraya seyirciler doldu!...

Selim III. iş böyle büyüyüp, İstanbuldaki askerinin çoğu, idaresi aleyhine toplanarak nümayiş yaptığını duyunca, çok korktu; Babıâliye bir "Hattı hümayun„ göndererek "Nizamı-Cedid„ i kaldırdığını ve nümayişçilerin bütün iltimas ettikleri hususata müsaade olunacağını taahhüt ederek, Cemiyetin bir an evvel dağılmasını vükelâsından talep etti. "Nizamı-Cedid„ in lâğvine Padişahın müsaade etmesi, kendi hal'ine razı olması demekti; filvaki, hal'i de bu müsaadeyi takip etmiştir. Cemiyet, Padişahın bu fermanından çok memnun kaldı. Artık "Nizamı-Cedid„ korkusu büsbütün zail olduğun-

dan, ihtilâl sergerdesi Kabakçı Mustafa Ağa, vak'anüvislerin dediklerine göre Musa Paşanın hafi ilhamile yazılmış bir esami listesi ortaya çıkararak, orada isimleri yazılı olan on kişinin hayyen veya meyyiten kendilerine teslimini Padişahtan istedi. Bu talep te, an'aneye tamamen uygundu: Osmanlı tarihinde bütün böyle askerî kıyamlar, nihayet birkaç kişinin kellesini isteyip, canlarını almakla hitam bulurdu. Bu listede "Nizamı-Cedid„ i terviç ile tanzime çalışan kimselerin başlıcaları mukayyet idi; Padişahın teveccühüne güvenerek, Sadrazamlara bile emredecek derecede yükselmiş olan meşhur İbrahim Kâhyanın ismi, listenin ta başında bulunuyordu.

Liste meydana çıkarıldıktan sonra, atmeydanında toplanan ihtilâlciler, saraya daha yakın bulunmak için, bayraklarile, kazanlarile büyük bir alay teşkil ederek Atmeydanına, yani Sultan Ahmed Camiinin karşısında bulunan Bizansın eski Hipodromuna doğru yürümek istedilerse de, Yeniçerilerin bir kısmı bu hareketin önüne geçti.

O sıralarda Şeyhülislâm Ataullah Efendi, Kabakçı Mustafa Ağanın listesini bir arîza ile Padişaha gönderdikten sonra, Rumeli ve Anadolu Kazaskerlerile birlikte Atmeydanına geldi. Zamanın en ileri gelen ulemasından Şeyhülislâmın üstadı *Münir Efendi* de, çağırılıp meydana getirildi. Vaziyet tavazzuh edince, ulema da resmen ihtilâlci askerlerle birleşmiş oluyordu. Selim ve müşavirlerinin hareketlerine muarız olan ulemadan bazıları fikir ve hislerini daha evvelden izhar etmişlerdi: ihtilâl münasebetile Babıâlide toplanan meşveret meclislerinden birinde, Rumeli Kazaskerliğinden mazul *Şemseddin Efendi* namında bir molla, Padişahın en ileri gelen gözdesi İbrahim Kâhyaya: "Bire kahpe, sefih ve kâfir habisler! Devleti berbat ettiniz. Şimdi de bizim ak sakalımızı kana mı boyamak istersiniz?„ diye, çıkışmış ve küfretmişti.

Sadrıazam Kaymakamı, ihtilâlcilerin istedikleri adamların kelleleri teslim olunmadıkça, ihtilâlin bastırılamıyacağını Padişaha söylemiş olduğundan, Selim zavallısı, yakın dostları olan İbrahim Kâhya ile daha iki kişiden gayrisine razı olmuştur. Kaymakam Paşa zavahiri muhafaza ile İbrahim Kâhya ve iki arkadaşının Babıâliden çekilip gitmelerine mümanaat etmemiş, başkalarını yakalatıp boğdurmuş ve kellelerini Yeniçerilere göndermiştir. Fakat çok geçmeden Padişahın tesahup ettiği üç kişi de yakalanıp öldürülmüştür..

Gözlerini kan bürümüş Yeniçeriler daha bir takım günahlı günahsız adamları öldürmeğe kalkıştılarsa da ağaları mâni olabildi.

Bu kurbanlardan sonra da, Etmeydanı içtimaı devam etmekte bulunnuğundan, Padişah bir Hattı hümayunla "Cumur„ un daha neler istemekte olduğunu Kaymakam Paşadan sordu. "Nizamı-Cedid„ için icat olunan "İradı-Cedid„ in kaldırılmasını istediler. Vakıâ bu "İradı-Cedid„ e İstanbul halkının hemen cümlesi muteriz ve düşmandı; bu yüzden vergiler hayli kabarmıştı. İhtimal ki "Nizamı-Cedid„ husumetinin asıl mastarı bile bu yeni vergi idi. Gözdelerin, alelhusus İbrahim Kâhyanın bu varidattan hayli para vurduğu söyleniyordu. Filvaki, Hotinde bir cami imamının yetim oğlu olan İbrahim, son zamanlarda çok servet sahibi olmuştu. Ahırında birçok mükemmel atlar vardı; konağı adeta bir saraydı. Padişah İradı Cedidi reddettiğine dair, derhal bir Hattı hümayun yazıp, Sadrazam Kaymakamına gönderdi. Bu Hattı hümayunda Padişah, telâşla, "İradı-Cedidi ref ve lâğvettim. Meydana haber gönderip esvak ve pazara tellallar çıkarasın!..„ diyordu.

Selim III. ün çocuğu olmamıştı. Osmanlı Şehzadelerinden Selimin amucası Abdülhamid I. in iki oğlu Mustafa ile Mahmud kalmıştı. Veliaht olan Mustafa, Selimi devirip bir an evvel kafesten kurtulmak ve Padişah olmak istiyordu. Bunun içindir ki Selim aleyhine kalkan bu kıyamda dahli olduğu zannolunmuştur.

Osmanlı Saltanatınca kabul edilen hukukî esaslara göre, Padışahın Osman hanedanından ve erkek evlâttan olması şarttır. Bu ihtilâl esnasında Osman hanedanından yalnız üç erkek evlât bulunduğuna göre, henüz iktidar mevkiinde bulunan Selim, iki rakibini, Mustafa ile Mahmudu öldürtecek olursa, kendisinin hal'i çok güçleşecekti. Şehzade Mustafa pek tabiî olarak, hayatının temin olunmasını istiyordu. Vakanüvisler, henüz küçük olan Mahmudun Selim ile iyi geçindiğini yazarlarsa da, amcazadesine kâfi emniyeti olup olmadığına dair sarih birşey ifade etmezler. Veliaht Mustafanın kendisini bu tehlikeli vaziyetten kurtarmak için, ihtilâlcilere müracaat etmiş olduğu kabul olunabilir. Kafes, Selimin Avrupa ile muhaberesinden de anlaşıldığı üzere, artık eskiden olduğu kadar sağlam muhafaza altında bulunamıyordu.

Fakat ihtilâlcilerin de, bu bariz ihtimali tahattür etmelerinden tabiî birşey olamazdı.

Sultan Selim bütün talepleri ve teklifleri kabul ettiği ve artık Padişah ile askeri arasında muhtelefünfih bir mesele kalmamış zannolunduğu perşembe günü (29 mayıs 1807) akşam üstü Etmeydanında toplanan asker ve ahali, "Şehzadeleri kimseye inanmıyoruz; tarafımızdan emin ve mutemet adamlar koyup muhafaza edeceğiz!..„ demeğe başladılar. Bu talep te Padişaha bildirildi. Selim, ulemadan birile ocaklıdan birinin saraya gelip Şehzadeleri muhafaza etmesine emrü müsaade etti. Ulemadan *Aygır İmam* denilen Kazasker *Derviş efendi* ile esbak Sekbanbaşı *Osman ağa* bu vazife ile saraya gittiler.

Ertesi cuma günü (30 mayıs) erkenden Yeniçeri başları ve söz sahipleri Şeyhülislâm yanına gelerek müzakere ettiler. Artık her istedikleri olmuş, daha da isteyecekleri kalmamış gibi görünüyordu; cemiyetin dağılıp herkesin yerli yerine gitmesi icap ediyordu. Fakat, bu kadar sıkıştırılıp tezlil edilmiş olan Sultan Selimin sonradan intikam almağa kalkışmıyacağı ne malûmdu? Kaymakam Musa Paşa, Şeyhülislâm Ataullah Efendi ve ihtilâlin elebaşıları, hayatlarını ve mevkilerini tehlikede görmeğe başladılar. Bu tehlikeden masun kalabilmek için, Padişahı değiştirmekten başka çare yoktu. Şeyhülislâm Yeniçeri ağalarına, toplananlarla konuşup "daha bir meşveretleri var mıdır, yok mudur?„ sual etmelerini tembih etti. Yeniçeriler meydanda toplandılar; Şeyhülislâm ile Mollalar da orada hazır bulundular. İçtimaı, İstanbul Kadısı *Murad zade Murad Efendi* idare etti. Sadrazam ve Şeyhülislâmın maksatlarını anlamış olan bu Kadı Efendinin, nihayet ağaları Padişahın hal'ine imale eylemiş olduğunu, Asım Efendi [1] ve ona tebaan Cevdet Paşa [2] yazıyorlarsa da, bu rivayetin doğruluğuna imzalarını atmaktan çekiniyorlar.. Vakıa şudur ki, Yeniçerilerin bellibaşlıları bu müzakerelerden sonra Şeyhülislâmın yanına gelerek, "Sultan Selimin saltanatında istiklâl yok; zimamı idareyi bir takım zalimlerin eline verdi. Kendisi mezakı nefsanî ve havayi şehvanîsi ile meşgul. Müstevliyanı devlet olanlar dahi fıkara ve reayaya envaı zulüm ve taaddi ediyorlar...„ diyerek Padişahın bun-

[1] Asım, cilt II. S. 35-37.
[2] Cevdet, cilt VIII, S. 143-144.

dan böyle de sahih olup olmıyacağını sormuşlar... Orada bulunanlar bu sözleri tasdikten başka çare bulamamışlar... ve meydanda Sultan Mustafanın cülûsuna "Fatiha„ okumuşlardır [1].

Bu kararın Sultan Selime tebliği için, Şeyhülislâm tarafından, Sekbanbaşı ile bir Kazasker Efendi memur edildi. Fakat Saray kapıları kapanıp kilitlenmiş olduğundan, bunlar memur oldukları vazifeyi ifa edemediler. Şeyhülislâm tarafından bir tezkere yazılarak Darüssaade ağasına gönderildi. O da tezkereyi açmadan Sultan Selime teslim etti. Fakat cevap çıkmadı, Saray kapıları kapalı olmakta devam ediyordu. Sadrazam Kaymakamı, ahval tersine dönerse başına ne belâlar gelebileceğini pekâlâ müdrik bulunduğundan işin bir an evel halli için, saray kapılarını lâğım ile açtırmağa karar vererek icraata girişmişti. Bu sırada İstanbul ahalisi, Saray, Babıâli ve Ayasofya taraflarında sokak ve meydanları doldurup seyre dalmışlardı. Saray kapısı önüne toplanmış Yeniçeriler de, yüksek ve korkunç seslerile, mütemadiyen: "Sultan Selimi istemiyoruz, Sultan Mustafa Efendimizi isteriz!..„ diye bağrışıyorlardı. Nihayet bizzat Sadrazam Kaymakamı ile Şeyhülislâm Efendi, Saray kapısına doğru yürüdüler. Kapıcılar da bu iki en mühim adamı görünce kapıyı açtılar. "Babüssaade„ denilen kapıdan yalnız bu ikisi içeri girip, kalabalık dışarıda kaldı.

[1] Vakayinüvisler, vak'anın mes'uliyetini bir kaç kişinin iğvaatına hamletmek isterlerse de doğru olmasa gerektir. Bununla beraber, vakayinüvislerin bu tarzda yazışları kolay anlaşılır: padişahların hükümran olduğu zamanlarda, hal'inden bahsetmek, en nazik bir meseleye temas eylemekti. Vakayinüvisler, bu nevi vak'alarda, mümkün olduğu kadar padişahı ve halkın ekseriyetini kusursuz göstererek, vaka'nın mes'uliyetini mahdut adamlara yükletmeğe çalışırlar. Selim III.ün hal'inde dahi, sırf ahlâkının fenalığından dolayı şahsına vaki olmuş haksızlıklardan öç almak istiyen Kaymakam Musa Paşa ile uğursuz bir aileden gelen riyakâr Aatullah Efendi ve nihayet muğber bulunan Kadı Murad Efendiyi mes'ul gösterirler. Fakat Selim III. ün kusur ve hataları bir çok vüzera ve ulema ile İstanbul ahalisinin belki ekseriyetini kendi aleyhine çevirmişti. Ve bu takdirde de Köse Musa ile Topal Ataullah'ın hareketleri, yalnız şahsî iğbirar tesirile değil, - zaten Ataullah Efendinin iğbirarına ciddî bir sebep te gösterilemiyor, belki halk ekseriyetinin arzusunu yerine getirmek maksadile olduğu iddia edilebilir. Selim III. ün hal'i, Abdülazizin hal'inden esas itibarile pek farklı değildir; fakat Abdülâzizi hal'edenler, Osmanlı tarihinde tenkit ve tahkire asla maruz olmamışlardır... Maamafih bu meselenin vesaike müsteniden tahkik ve halli için, elde kâfi materiyal yoktur.

Şeyhülislâm Efendi, Sultan Selimi bulup, ayet ve hadisler okuyarak, pek nazikâne ve hürmetkârane bir tavır ile padişahlıktan çekilmesi lüzumunu anlattı. Selimin hiç itiraz etmediği rivayet olunuyor. Sultan Mustafayı haremden çıkardılar. Ve Şeyhülislâm ile Sadrazam Kaymakamı derhal bu Şehzadeye biat ederek padişahlığını tebrik eylediler. Sonra "Hırkai Şerif„ odası denilen odaya girdiler ve an'ane mucibince orada dualar okundu. Sonra enderun ağaları gelip Sultan Mustafaya biat ettiler.

Selimin hal'i ile Mustafaya biat vak'ası, 1807 senesi mayısının 30 uncu cuma günü, öğleden sonra, saat bire doğru vaki olmuştur. Bununla beraber, Ayasofya camiinde cuma selâmlığı yapılmağa irade çıktığından hemen camiye gidilmiştir.

Selim III. ün başladığı yeniliklere karşı çıkan dinî ve siyasî irtica, hayal ve emeli geniş, fakat kudret ve sebatı eksik olan bu padişaha galebe ederek, vaziyete yine bir müddet için, hâkim oldu.

* * *

C. — İRTİCAIN SEBEPLERİ VE SELİM III. ÜN ŞAHSİYETİ

Selim III. ün hal'ini ve bir takım müşavirlerinin katlini intaç eden 1807 irticaının bizce en mühim sebebi, bir kaç asırdanberi uyuşamıyan şark ve garp medeniyetlerinin müsademesidir. Osmadlı Devleti, İslâm - Şark medeniyetinin, son mahsullerinden birisi idi; ve bu medeniyet XVII. asra kadar, Hıristiyan - Garp medeniyetinden üstündü. XVII. asırdan itibaren, Garp medeniyeti, Şark medeniyetine tefevvuk etti. Bu tefevvuk gittikçe arttı. XVII. asırda Garp, her cihetten Şarka galebe etmiştir.

XVIII. asırda, Şark medeniyetinın Garpla en yakından temasta bulunan kısımları mağlûben ric'at etmektedirler: Osmanlı İmparatorluğu, Garptan kazandığı yerlerden çoğunu terketmiştir: artık Garp, Şarka doğru, galibane ilerlemektedir.

Bu büyük ve tarihî muhasamanin neticesi olarak, Osmanlı içtimaî heyeti, XVII. asır başlarından itibaren, iktisaden düşmüştür; ziraat, sanayi ve ticaret sahalarında Osmanlılar mütemadiyen gerilemişlerdir. Bundan neşet eden umumî fakr ve acz memleketin içtimaî teazzisine tesir icra etti.

Kendine güvenen Müslüman Osmanlılar, idare ve siyaset işlerine sarıldılar. İstihsal vasıtaları mahdut olan bu sahada rekabet daha şiddetli olur! askerî dahilî niza, isyan, kıyam ve haydutlukların menşei bu olsa gerektir.

Bu sebeplere yine umumî mahiyette olan üçüncü bir sebep daha ilâve olunabilir; Osmanlı Devleti zayıfladıkça, evveldenberi rakip ve hasımları olan devletler, ezcümle Avusturya ve Rusya, zâftan istifadeye şitap ederek, fasılasız taarruzlarla kendilerine civar olan Osmanlı arazisini istilâya uğraştıkları gibi, gayrimüslim Osmanlı tebaasını tahrik ile, metbu devletleri aleyhinde kıyama teşvik etmişlerdir.; bundan dolayı, devlet mütemadi isyan ve ihtilâllerle karşılaşmıştır. Bu vakıâlardan neşet eden zâf, devlet başında bulunanların itibar ve sultasını eksiltmiştir.

Bu ağır vaziyetin önünde, Osmanlı Devletini idare edenler çok ağır bir meselenin halline mecbur idiler: Devleti muhafaza için ne yapmalı? Vakayiden anlaşılabileceğine nazaran, devlet adamları ve memleket mütefekkirleri bu hayatî meselenin hallinde ikiye ayrıldılar: 1) Şark medeniyetinin hususiyetlerini tamamen muhafaza ederek Garba tefevvukun kabil olduğuna inananlar; 2) Devletin vücudunu muhafaza, ancak Garp medeniyetini temsil ile mümkün olabileceğine kani olanlar...

Bu iki noktai nazar, Osmanlı rical ve mütefekkirlerini biribirlerine muhalif ve hattâ hasım iki fırkaya ayırdı. Bu iki fırkanın vücudu XVIII. asır iptidasından itibaren mahsus ise de, fırkaların şiddetli muhasama ve mücadeleleri XVIII. asır sonlarında başlamış ve XIX. asır nihayetlerine kadar devam etmiştir, Mücerret ve nazarî olan bu taksimde şe'nî ve amelî birtakım menfaatlerin tesiri gösterilmemiş ise de, hayatta bu sorakilerin ehemmiyeti de az değildir.

Selim III. devrine ait olarak irticaın hudusuna âmil olan sebeplerden bizce en mühimmi, bizzat Padişahın tabiat, seciye ve ahlâkça noksanları gibi görülüyor. Bu fıtratta bir adam iyi müşavir ve memurlar intihabında muvaffakiyet gösteremez; bu padişahın etrafına toplanan adamlardan bazılarının zekâ, samimiyet ve faaliyetleri kabul olunsa bile çoğunun istikamet ve basiretlerini tasdik müşküldür.

Biribirlerine hayli girift olan bu muhtelif sebeplerin bazılarını tenvir eden vakıalar, yukarıda hayli tafsil ile anlatılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti binasının tepesinde o zamanlar kilit taşı gibi muvazeneyi tutmağa yarıyan padişahın şahsiyetine dair biraz daha malûmat itası fazla olmaz.

* * *

Mustafa III. ün oğlu olan Selim III., Osmanlı padişahlarının 28 incisidir. 1761 de doğdu; 1788 de, yani 27 yaşında tahta geçti. 19 yıl kadar hüküm sürdükten sonra 1807 de yani 46 yaşında hal'olundu: bir sene kadar mahlûan yaşadıktan sonra, 1808 de öldürüldü. Öldüğü zaman 47 sini geçkindi [1].

[1] Selim III. e kadar bir garp ressamı tarafından doğrudan doğruya resimleri yapılmış olan Osmanlı padişahları çok değildir. Fakat Selim III. ün ayakta, at üstünde, taht üzerinde, büst halinde birkaç resminin litografilerini ve yağlı boya kopyalarını gördüm. Gördüğüm resimlerden büst halinde yapılan litografiye edilmiş bir resmin altında şu yazılar muharrerdir: «Dessiné par Constantin Capou - Dagli, sujet ottoman. L'année 1208 Gravé par L. Schiovanetti Londre„. - Uzun müddet İstanbulda kalmış olan Hatice sultanın Defterdardaki sarayının mimarı ressam Melling, Eyüpte bir cuma veya Bayram alayını gösteren resmin içinde ve ayrıca bir portre halinde selim III. ün tasvirini yapmıştır, A. Bopp «Les peintres du Bosphore aux XVIII. Siécle» adlı eserinde Mellingden bahsederken yalnız Bayram alayını zikretmiştir; portreyi kayıt etmiyor portreyi bana haber veren, kıymetli resimler ve eski eserler toplıyarak evini bir müze haline getirmiş olan Salâh Cimcoz Beydir. Ahmed Refik Beyin bir makalesinde Jules van Gaverden diye gösterilen Selim III. ün sedir üstünde bir resmi varsa da («Yeni Mecmua». sayı 23. 1917) . Jouaninin ve van Gaverin yazdıkları «Turquie» adlı tarihte bu resim yoktur: Selimin başka daha bir resmi var! Bu resmin de ressamı gösterilmemiştir,

Selim III. ün bu muhtelif resimleri biribirine hayli benzerler. Bu resimlerden Padişahın manevî hüviyetini de bir dereceye kadar tahmin kabil olur: Selim sakin tabiatli, sabır ve teenni sahibi, az azimli, yorgunca, fakat çok mağrur ve hayli mütehakkim ve müstehzi bir adam gibi görünüyor. Hayatının vakıâları, elde bulunan yazıları resimden yapılan bu istihracı tekit etmektedir.

Sultan Selimin tehekküm ve istihzasına misal olark elimizde mükemmel bir vesika vardır; İkinci Rus harbi devam ederken, bütün sefer zamanlarında usulden olduğu üzere, camilerde «Surei Fetih» okunuyordu. Bu vazifeye devam aden hocaların ücretleri verilmesine müsaade istenilerek yeni padişah olan Selim III. e bir telhis takdim olunmuştu. Selim bu telhisin kenarına şu satırları yazmıştır: «Bilmem hulûs ile mi kıraat olunuyor?.. Yoksa erbabına mı tesadüf olunmuyor ki bir semeresi müşahede olunamıyor? Hoş imdi, gene altı mah kıraat olunsun ve akçesi Darphaneden verilsin. Akçe ile olan dua böyle olur?...» Son cümle, hakikaten güzeldir. [Ahmed Refik Bey, «Yeni Mecmua» nın 23 üncü sayısında (13 kânunuevvel 1917) çıkan «Selimi Saliste halk ve milliyet muhabbeti unvanlı makalesinde bu vesikanın bir fotoğrafisini neşretmiştir.]

Şehzadelik devrini, babasının ölmesinden itibaren, bütün inhitat devri şehzadeleri gibi, kafeste geçirmişti. Kafes hayatının iptidasını, devlet işlerile meşgul olmadan, biraz okuyup yazarak, biraz da musiki taallüm ederek imrar etti, Bazı müverrihler, askerlikle alâkalı el san'atlarile de iştigal etmiş olduğunu yazarlar. Biraz büyüdükten sonra, böyle hükümdarlıkla alâkasız meşgalelerden başka, müstakbel vazifesine müteallik meselelerle zihnini yormağa başladı; ve ekseri veliahtler gibi, hükümdar olan amcasının ef'al ve idaresini tenkitten geri durmaz ve bazan bu ihtiyar hükümdarı (Abdülhamid 1) hayli hırpalardı: "Devleti Aliyyeye bu rehavet neden iktiza ediyor?Gittikçe revnakı saltanatı osmani gidiyor... yolunda sözler sarfederdi„ [I]. Hattâ kendi saltanatı zamanında yapacağı ıslahatı da kurardı: "Gerek teceddüt ve talimi asker, ve gerek tadili mevazîn ve es'ar ve tashihi ayarı dirhemü dinar„ hususlarını ciddiyetle düşünürdü.

Babası Mustafa III. ölmeden, oğlu Selime çok ümit bağlamış idi. Müneccimlerin harekâtı felekiyeden ahkâm istihraçlarına mutekit olan Mustafa, bazı müneccimlerin dalkavukluklarına çok kanarak, Selimin cihangir olacağına bile inanmıştı! ve bunun içindir ki, daha sağken pek küçük olan oğluna (Selim 12 yaşında iken Mustafa ölmüştür.) Bazı fikir ve emellerini telkin etmek istemiş ve hattâ bir aralık Abdülhamidi bertaraf ederek oğlunu Padişah yapmak niyetini bile taşımıştı.

On iki yaşından itibaren kafese kapanan ve âlemin ahvalini etrafının sözlerinden öğrenen bir şehzade, hakayiki vakayie ciddî bir surette vâkıf olamazdı. Etrafındakiler ise yukardan aldıkları emre imtisal ederek, ve şehzadenin ileride padişah olacağını asla unutmıyark hakikatleri ona göre söylerlerdi... Bununla beraber, Selim III. hayli meraklı ve müteşebbis bir şehzade idi: XVIII. inci asırda epey gevşemiş olan kafes hayatında bile, yukarıda hikâye olunduğu üzere, Fransa kralı ile muhabereye girişmişti. Askerin ıslahı ve mal fiatlerile para ayarının tashihi meselelerine zihin yoruyordu; fakat bu meselelerin ciddî halline muktazi sebep ve âmilleri arayıp bulacak kadar zekâ ve malûmatı yoktu; Avrupa askerlerinin kıyafetlerini ve talim usullerini görüp beğenmiş, eski padi-

[1] Asım, cilt I. sayfa 344 - Asım. Selim III. ün sözlerini bittabi aynen tekrar etmiş değildir; ancak fikrini aşağı yukarı tesbit etmiş olabilir.

şahların paralarını toplayıp, en güzel bir şekilde para bastırmağı kurmuştu; yani mevcut ve müşkül meselelerin yalnız sathî ve basit cihetlerile meşgul olmuştu [1]. Abdülhamid ölüp te kendisi padişah olunca, bazı tasavvurlarının tatbikine girişti. Fakat şehzadelikteki heveskârlık ve tenkitçilikle, padişah olduktan sonra filen iş görmek arasında mesafe pek büyüktü. Sikkenin ayarını düzeltmek, memleketin ve hazinenin iktısadî ve malî refahına bağlı bir işti; o refah ise artık Osmanlı memleketinde kalmamıştı. Ayarı düzeltmek hevesi, çabuk söndü; hâttâ kendi sikkelerini evelkilerden ziyade tağşişe mecburiyet gördü. Çünkü amcası zamanında başlanan Rusya ve Avusturya harbi, mağlûbiyetlerle devam edip gidiyor ve bu harbin ihtiyaç gösterdiği her nevi levazım ve teçhizata para yetiştirmek icap ediyordu.

Bu harbe Ziştov ve Yaş muahedelerile (1791 , 1792) hitam verildikten sonra, derhal ıslahata başlamak istedi. Geniş mikyasta tasavvur olunan ıslahatın en ziyade ehemmiyet verilen kısmı, askerî ıslahat idi ki bundan "Nizamı-Cedid„ namını alan asker ocağı meydana çıktı. Selim III., "Nizamı-Cedid„ askerini tanzim, tezyit ve muhafazaya, saltanat zamanının çok ağır vakayi ve şeraitine, türlü türlu itiraz ve mukavemetlere rağmen, hal'ini intaç eden vak'anın inkişafına ve hasımlarının tamamen muvaffak olmasına kadar, sebat ile çalıştı.

Yeni askerin istilzam edeceği fazla masrafı karşılamak için yeni bir hazine "İradı-Cedid„ hazinesi tesis ederek, bu hazinenin varidat membalarını tayin ve temin etti, Lâkin bu yeni hazinenin varidat membaları kadîm devlet varidat membalarından bazılarının üzerine yüklenmiş ve "İradı-Cedid„ hazinesini kullananların suiistimalleri havadisi de

[1] Selimin garptaki garip keşiflere merakını gösteren bir vakıâyı bazı müverrihler zikretmişlerdir: « 7 teşrinievvel 1802 senesi, Dolmabahçe çayırında 30,000 den fazla ahali toplanmıştı... Nihayet bizzat Sultan da külliyetli muhafızlarile ve parlak beyaz elbise giymiş yüz kölesile, muhteşem köşküne geldi. Zatı padişahinin gelmesini müteakıp, hilâl ve yıldızla müzeyyen, azametli bir balon havaya yükselmeğe başladı. Toplanan halk, balonun göğe uçmasından son derece mütehayyirdi. Balon biraz yükseldikten sonra, rüzgârın tesirile hükümdarın bulunduğu tarafa temayül etti; halk bu hareketi, balonun Padişahı selâmlaması sanarak, alkış seslerini arttırdı. Bu mucizeyi yapan, iki İngiliz kimyageriydi..» (J. M. Jovannin et Jules van Gaver, «Turquie» - Paris, Firmin Ddot, 1840 - D. 367.)

buna eklenmiş olduğundan, bu yeni müessese birçok iştikâ ve itirazlara vesile teşkil etti [1].

Nihayetinde sultanlığını ve hattâ canını bile yiyen bu askerî ıslahat teşebbüsünde Selim III. ün ısrar ve metaneti methe lâyıktır: ancak, bu doğru yolda yürürken yakınlarının ve vilâyette bulunan bazı paşa ve beylerin zalimane hareketlerini, irtikâp ve irtişalarını anlayıp önüne geçecek kadar dirayet ve kudret gösterememesi tenkit olunabilir.

Fakat epey bir zamandanberi padişahlar artık İstanbuldan çıkmadıkları için, vilâyetlerin hakikî vaziyetlerini bilmiyorlar, kendilerine takdim olunan doğru veya yanlış raporlardan öğrenmeğe çalışıyorlardı.

Selim III. gibi padişah olmadan önce gençliğini mahdut bir dairede güzel, cahil ve cazip birçok cariyeler ile hakikati bilmiyen ve bilse de söylemiyen bir takım siyah ve beyaz köleler ve memurlar arasında geçiren bir adamın tabiatinde kâfi metanet, fikrinde vüzuh ve selâmet, malûmatında vüsat ve muhakemesinde isabet aramak, adetâ haksızlık olur.. Böyle bir muhitte zekâ donuklaşır [2], iradet eksilir, seciye gevşer, ahlâk zayıflar [3]. Padişah olunca da, şehzadelikte hâsıl edilen itiyatların düzeltilmesi güçtür. Böyle yorulmuş bir hükümdarın kendisine yardımcı olarak doğru, dürüst, malûmatlı ve namuslu adamlar bulup intihap etmeden muvaffak olması, zordur. Şehzadelik zamanında mahkûm bulunduğu hürriyet ve irade mahdutluğu ile, Padişah olunca eline geçen mutlak iradet ve hürriyet arasında husule gelen şiddetli tezat, kuvvetli insanların bile aklî muvazenesinin muhafaze-

[1] Bu itirazların muhtelif membaları yukarda tafsil olunmuştu; bu itirazlar içinde haklı olanları bulunduğu gibi, sırf şahsî menfaat ve rekabetlere istinaden yol alanları da yok değildi.

[2] Bununla beraber Osmanlı ve Fransız müverrihleri Selim III. ün zekâ ve malûmatından bahsederler. Meselâ Osmanlı tarihine dair en son çıkan fransızca bir eserde bile «Ce prince intelligent et instruit» denilmektedir (Colonel Lamouche - Histoire de la Turquie, Bgof 1934, p. 198).

[3] Bununlaberaber, Osmanlı ve Fransız müverrihleri umumiyetle Sultan Selim III. ü methederler. Meselâ, Selimin vefatından 32 sene sonra basılan fransızca « Turquie » adlı tarihte, Selimin şahsiyetinden bahsedilirken şöyle deniliyor; «Bu faziletli, insaniyetli, âdil ve münevver hükümdar...», «18 sene süren saltanat devrinde her şeyden ziyade Osmanlıları medeniyet yoluna sokmak için uğraşmış ve bu arzu felâketinin müsebbibi olmuştur.» (Jovannin et van Gaver - p. 373).

sını müşkülleştirir... Her hükümdarın zayıf noktasını keşfeden mahir kimseler, etrafını alıp kendisine yakınlaşmak ve bu yakınlıktan nadiren halkın, ekseriya kendilerinin menfaatlerini temin etmek isterler. Selim III. ün "Nizamı Cedid" merakını anlıyan birtakım adamların zeki ve kurnazları saraya çatıp mühim mevkiler elde etmişlerdi. Bunların içinde memleketin hakikî menfaatini düşünenler ve ona göre çalışanlar yok değildi. Lâkin, o zamanlar Osmanlı askerî ve sivil bürokrasisi—ki muayyen bir membadan muntazam usullerle seçilmiyor, meharet ve tesadüfün tesirile terekküp ediyor ve mühim bir kısmı köle olmak üzere, muhtelif millî unsurlardan ve içtimaî tabakalardan gelip çıkıyordu— ilim, dirayet, seciye ve ahlâk ile temeyyüz eden kimselerden mürekkepti denilemez.

Selim III. zamanında, sonradan Abdülhamid II. zamanında görüldüğü gibi, saltanatın merkezi idaresinde, biribirine rakip ve hasut iki kutup peyda olmuştu ki bunların biri Saray, öbürü de Divanı Humayun veya Babıâlidir. Ötedenberi vekili mutlak unvanını taşıyıp, an'ane ve âdete göre, yalnız Padişaha karşı mes'ul olmak şartile bütün idarî kuvvetin amir ve hâkimi olması lâzımgelen sadrazamlar, Enderuna mensup maiyetlerinin veya doğrudan doğruya Enderun memurlarının önünde muti ve âciz bir vaziyete düşürülmüşlerdi: Meselâ resmî vazifesi bir nevi Sadaret Müsteşarlığından ibaret olan İbrahim Kâhya, Padişaha fevkalâde intisabı dolayısile filen Sadrazamların fevkında bir mevki tutmuş bulunuyordu. Selim III. devrinde İbrahim Kâhyanın mevkii Abdülhamid II. devrinde Kâtip *İzzet Holo*'nun mevkiine benzetilebilir: sadrazamlar, bunların her ikisinden korkmağa ve onların Padişah namına verdikleri emirlere itaat etmeğe mecbur kalıyor ve bundan bittabi münfeil ve müteessir oluyorlardı. Bu infial de nihayet Sadrazam Hafız İsmail ve Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşalar gibi bazı kimseleri, yalnız devlet idaresinin değil, hattâ bizzat devletin temelinden sarsılmasını intaç edebilecek hareketlere kadar tasaddi etti-riyordu!..

Selimin son zamanlarında, idarei devletin merkezi sayılan Babıâli, Sarayın kendisini hiçe indirmiş olmasından münfail olarak, Saray erkânının ve hattâ bizzat Padişahın tecziyesini tasmim etmiştir. Babıâlinin başında liyakat ve

iktidarının takdir olunmadığını zanneden ve bir sadrazam ailesinden gelen Musa Paşa bulunuyordu [1]. O zamana kadar kendisini dahilî ve haricî, umumî ve hususî mesaili hukukiyenin yegâne hal mercii sayan ulema heyeti, başta Şeyhülislâm olduğu halde, Padişahın teşebbüs ettiği teceddüdatta reylerine kıymet ve ehemmiyet verilmiyerek sultalarının eksilmekte olduğunu görüp ve bundan heyetlerinin zevaline çalışıldığını istintaç ederek, bütün kuvvetlerile Babıâliye muavin olmuşlardır. Bu heyetin başında, Şeyhülislâmlar yetiştirmiş maruf bir ulema ailesinden olan, ilim ve iffetile meşhur Ataullah Efendi [2] bulunuyordu. O zamana kadar devletin yegâne muntazam askerî kuvvetini teşkil eden Yeniçeri ocağile ona müteferri diğer ocaklar, Padişah ve müşavirlerinin tesise uğraştıkları "Nizamı Cedid„ in kök salıp sağlamlaşması halinde ocaklarının söndürülerek, kendilerinin ve kendilerine mensup muhtelif sınıf ve mezhepten bir kısım ahalinin maddî menfaatlerine büyük zararlar geleceğini anlamışlar ve bunun önünü almak için, ulema heyeti ve Babıâli ile bilittifak malûm olan kıyamı ihdas eylemişlerdir. Osmanlı Devletinin kudret ve şevketi zevale yüz tuttuğundanberi, eski refah ve istirahatinin mütemadiyen eksilmesinden muztarip bulunan İstanbul ahalisi, "Nizamı Cedid„ teşkili münasebetile artan vergilerinin ağırlığından ve buna munzam suiistimallerin tezayüdünden müşteki idi. Bu esnada doğru veya yanlış, türlü türlü şayialarla, Padişaha intisap eden kimselerin servet ve sefahat hikâyeleri, fakru sefaletten ağır sıkıntılara uğramış İstanbul halkının yaralarına tuz serpmek kabilinden oluyordu. Ağızdan ağza dolaşan rivayetlere göre, Padişah âciz, zayıf, hattâ mecnun idi... Padişah namına memleketi idare edenler, sarayda Padişahın etrafını alan birtakım sefih, mürtekip, ahlâksız ve dinsiz türediler idi. Saray erkânının müsrif ve zevkperest hayatı, bu şayiaları teyit edecek mahiyette göze çarpıyordu. Devletin dahilî ve haricî bir çok sıkıntılarına rağmen, İstanbul rical ve küberasının Boğaziçi mehtap safaları, Lâle Devrinin Sa'dabad gecelerini hatırlatacak hale gelmişti. Bizzat Padişah çok paralar sarfedip güzel köşkler yaptırarak, oralarda zevk ve taraple vakit geçirmekten haz duyuyordu. Sarayın hayatı, iktısadî sıkıntıdan muztarip fakir halk arasına, türlü ilâve ve mübalağalarla aksetmekte idi [1]. Hakikî veya uydurma, bu yolda şayialarla kafaları

[1] «Sadrı Esbak Morevî Osman Paşa kerimesinin hafidi ve bir divan Efendisinin oğludur». (Cevdet, cilt VIII, sayfa 273).

[2] Kâbiren an kâbir Şeyhülislâmzade.. İlim ve fazlı cümle indinde külfeti beyandan azade.. Afif ve mütteki ve her türlü mekruh ve makduh şeylerden müçtenip ve mütevakki bir zat idi. (Cevdet, C.VIII, S. 70),

[1] Filvaki o devirde padişahın yakınlarına ve bizzat padişaha yazı ve dil ile şiddetli hücumlar vaki olmuştur. Bu hücumların aksi sadalarını, Cevdet tarihinden biraz işitmek kabil olduğu gibi, münakkit ve muarızların bazı yazıları, sonradan bulunup ortaya çıkarılmıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti azasından muhterem Necib Asım Bey, «Tarihi Osmsnî Encümeni Mecmuası»nda, bu nevi vesikalardan bazılarını neşretmiştir. (Bal Hasan Oğlu Necip Asım, «Müverrih Asımın metrûkâtı tarihiyesinden birkaç parça». - Sene 6, S. 553 - 592; sene 7, S. 168-205. Ve «Üçüncü Selim devrine ait vesikalar» - sene 15, S. 395) Bu vesikaların kimler tarafından yazılmış olduğu kat'î bir surette tesbit edilmemiş ise de, emarelere nazaran bazılarının Müverrih Asıma, bazılarının da Canikli Tayyar Paşaya isnadı mümkün olduğunu, Necib Asım Bey zannetmektedir.

Kendisine zekâ ve iktidarının hakkı verilmediğinden müşteki, daima kendi halinden ve hükûmetin idaresinden gayrimemnun ve şiddetli hattâ müstehcen tenkit ve muahezelere tab'an meyyal olan müverrih Asım Efendinin şehadetini tam objektif olarak kabul etmek zordur; Tayyar Paşaya gelince, memuriyet hayatında İstanbul erkânile uyuşmamış olan bu zatın da tam bitaraf olduğu zannedilemez. Vakıa, vezarete ve Trabzon valiliğine kadar yükselmiş olan Tayyar Paşa, daha vali iken Selim III. devrinin ef'al ve icraatını tenkit ve muahezede ileri gitmiş, ve belki bazı entrikalara da girişmiş bulunduğundan nihayet «Fermanlı» olmuştu; başını kurtarmak için Rusyaya kaçmak zaruretinde kalmıştı. Taraftarlığını ettiği zannolunan Mustafa IV. tahta geçince İstanbula dönmüş ve hattâ bir aralık (1807) Sadaret Kaymakamlığına bile tayin edilmişti. Canikli Battal Paşanın oğlu olan Tayyar Pş. şair ve oldukça malûmatlı bir adamdı. Sadaret Kaymakamlığında çok kalamamış, azil ve nefyedilmiş ve nihayet idam olunmuştur.

Tayyar Paşaya isnat olunan vesikalarda, bizzat Sultan Selim III. e, fakat ondan ziyade Padişahın etrafına toplanmış olan İbrahim Kâhya gibi müteneffiz adamlara hücum olunmaktadır. Bu vesikalardan birkaçı aynen aşağıya dercolunur:

«Ol vakit adlü dadı Osmanî, zümrei kâfirini şerefi İslâm ile müşerref ettiği misillû, şimdi zulmü firavani Osmanî ve peyrevi rahı dalâli Selim Hanî, zümrei müslimini mesleki kâfiriye sülûk ettirip nefreti âli Osmanî ile cümle halkı âlem müttefikulkelim olmuştur. Neuzübillâh!» (Sene 1805). - «Nefsi vâhit için dört bin cariyeyi bir türlü akıl kabul etmez; meğer kerhane etmiş ola ... » (Sene 1805). -«Muktezai vezaret huzuru hümayuna rumalimiz olup hizmeti memuriyetimize dair nezdi Padişahide güftü şinit esnalarında valide kethüdası Yusuf Ağa ve Defterii İradı Cedid Hacı İbrahim nam pelit ve Köse Kethüda nam eşkiya talimi ile: «Paşa! Fıkara dedikleri zeytin çekirdeğine benzer, sıktıkça yağı çıkar:

dolmuş insanların ruhî halleri, her türlü tebeddülden bir hayır ummaktır: İstanbul ahalisinin de ekseriyeti, bu fenalıkları kaldırıp, ortalığı düzeltmek istiyenlere taraftardı.

İşte bu suretle, Babıâli, Ulema ve Asker, devletin bu üç mühim kuvveti, saraya karşı ittifak aktetmiş ve İstanbul ahalisi de bunlara zahir bir vaziyet almış demekti...

Ahval bu suretle tahlil edilecek olursa, Boğaz yamaklarının kıyamile başlıyan hâdiseye karşı Padişahın "Nizamı Cedid„ askerine istinaden mukabelesinde muvaffakiyet ihtimalinin azlığı teslim olunmak icap eder. Müverrih Cevdet Paşa, bu meselede Padişah ile samimî müşavirlerinin zafını şiddetle tenkit etmektedir. Lâkin, Babıâli ulema ve askerler ile İstanbul ahalisinin kısmı küllîsi aleyhlerine dönmüş olduğunu anlıyan Padişah ve müşavirleri, vaziyetin mahiyetini, kendilerinden 60-70 yıl sonra gelen müverrihten daha iyi kavramış olmalarını teslim etmek lâzımdır. Yalnız padişah-

kemen tahsili male sâyeyle!» deyu nutku Padişahî bu fakire olmuştur. Ve kis alâ hazihi.» (1801). - «Elbette bir alay facire ve sahire avretlere ve ulema zeylinde olan cahil bedtıynetlere ve ricali devlet ve hademei enderuni pür mezelletlere farize olup beytülmali müslimini yağma ve itlâf eden Devlet, donanma değil iki kürekli bir zevrakçe bulduğu nimet değil midir? (Türk Tarih Encümeni mecmuası, - yıl XV, numara 89, sayıfa: 395 - 401).

Müverrih Asım Efendiye isnat olunan vesikalardan da ikisi şunlardır: «Merkum Feyzullah Efendi, Peksimetçi başı dedikleri zatı habasetsimat, defeatle baskınlar vermiş ve hapislere yatmış ve envaı zulüm ve hakaret görmüş arsız ve ırzsız bir ... oğlu olarak hengâmı şabemredisinde kati çok .... harap etmiş ve müteaddit .... gömmüş bir ..... olup ...... bir tavrı nadide peydasile kafasını daima canibi semaya ref'u ila ettiğinden «Ekin iti» lakabile telkip etmişlerdi.» (Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, - sene VI, sayıfa: 262).

«... Evliyayı umur ve âra ve perişanküni ahvali ümem ve beraya olan bir takım mecanini aakıl nüma ki iptidai cülûsü Selim Haniden hengamı üfulü hal'a kadar herbiri yedişer başlı birer ejderha olarak herbiri bir taraftan ve ekseri kadın kucağından fürceyabı fırsat olup ferden ferda umuru devlete istilâ ile kâffei bilâdı ibadı harap ve berbat ve hikâyatı mezalimi Haccacı efsane menziline tenzil ile mel'unu merkumu bayağı hayrile yada bâdi olacak mertebelerde teferrüt eden zevatı Nemrudi mücazat ...» (Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, - Sene VII, S. 173).

Bu yazılar, mavakaı sadakatle ifade ve hikâye etmiyorlarsa bile o zamanın yüksek tabakasında bulunan ve münevver sayılan kimselerin ahlâkça düşkünlüklerini pekâlâ gösteriyorlar. Tenkit olunan eşhasın tarif ve tavsifinde kullanılan lisan, gerek muharrirlerin, gerekse onların içinde yaşadıkları içtimaî tabakanın ahlâkî seviyesine miyardır...

larının tahtı ve hattâ hayatı değil, kendilerinin dahi mevki ve servetlerile birlikte canları tehlikeye girmiş böyle bir anda, malûm müşavirlerin mümkün olan müdafaaya kalkışmaksızın hemen yelkenleri suya indirip, boyunlarını cellâtlarına teslim etmekte istical göstermeleri, kolaylıkla kabul olunamaz... Selim III., kıyam halinde bulunan askerî kuvvetin bütün arzularına mümaşatta istical ettiyse, müşavirleri, mukabeleyi padişaha tavsiyeden çekindilerse, bu vak'alar, mukabil tarafın karşı konulamıyacak kadar kuvvetli olduğunu gösteren delillerdir. Saltanat ve istibdat taraftarı olan ve saltanat makamını daima vaziyete hâkim olabilecek gibi kuvvetli göstermek istiyen Cevdet Paşanın, mütalealarını, vakıalardan müstenbat kanaatine göre değil, belki muayyen fikrinin takviyesine hizmet maksadile serdetmiş olması daha çok muhtemeldir...

Selim III. devrine nihayet veren şiddetli müsademe, Padişahın Garp medeniyetini, askerlikte, idarede ve bunlara lüzumlu ilim ve san'atlerde kabule çalısmasile başladı; önce Padişah muvaffak olur gibi göründü ise de, nihayet Şark medeniyetinin muhafazasında menfaatlerini temin eden içtimaî gruplar, Padişahı ve fikirlerini bir müddet için daha mağlûp ettiler. Demek Osmanlı içtimaî heyetinin ekseriyeti, henüz Şark medeniyetinin muhafazasına, hissî, ruhî ve maddî rabıtalarla bağlı bulunuyordu...

Keçiören, 15 Şubat 1934

BİBLİYOGRAFİ

MÜRACAAT OLUNAN ESERLERİN BAŞLICALARI:

1 — Cevdet Paşa, - "Tarihi Cevdet, Tertibi Cedit„ - C. VI, VII, VIII - İstanbul Matbaai Osmaniye, 1303.

2 — Asım Efendi, - "Asım Tarihi„ - C. I, II. - İstanbul, Ceridei Havadis matbaası, tarih yok.

3 — Abdurrahman Şeref Bey - "Tarihi Devleti Osmaniye„, C. II. İstanbul, Karabet matbaası, 1318.

4 — Muahedat Mecmuası. - C. I, IV. İstanbul, Ceridei Askeriye matbaası, 1298.

5 — I. de Testa, Recuil des Traités de la Porte Ottomane, T. II., Paris, Amyot, 1865.

6 — A. Thiers, Histoire de la revolution française, T. X., Paris, Lecointe, 1834.

7 — A. Sorel, L'Europe et la Revolution française, T. V. et VII., Paris, Plon - Nourrit, 1907, 1910.

8 — E. Bourgeois, Manuel historique de politique etrangère, T. II. Paris, Belin frères, 1913.

9 — De la Jonquière, Histoire de l'Empire Ottoman. T.II. Paris, Hachette et Cie., 1914.

10 — A. de Juchereau de Saint-Denis, Revolution de Constantinople, en 1807 et 1808 T. II. Paris, Brissot - Thivars, 1919.

11 — J. M. Jovannin te Jules van Gaver, Turquie, Paris, Firmin Didot frères, 1840.

12 — Colonel Lamouche, Histoire de la Turquie, Paris, Payot, 1934 [1].

[1] Umumî mahiyette olan bu kitaplardan başka muayyen hâdiseler hakkında türkçe ve fransızca bazı kitaplara ve mecmualara daha müracaat edilmiş ve bunların isimleri haşiyelerde gösterilmiştir.

İNDEKS

A

B

C

Ç

D

E

F

S

Ş

T

U

V

Y

I.

Mihail Voyvoda
(1593-1601 yıllarında Eflak Beyi)

Mihail Voyvodanın Mührü

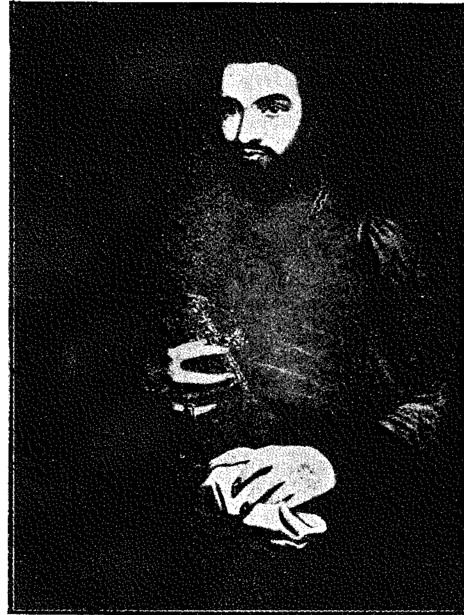
Romen Milliyetçiliğinin Öncülerinden:

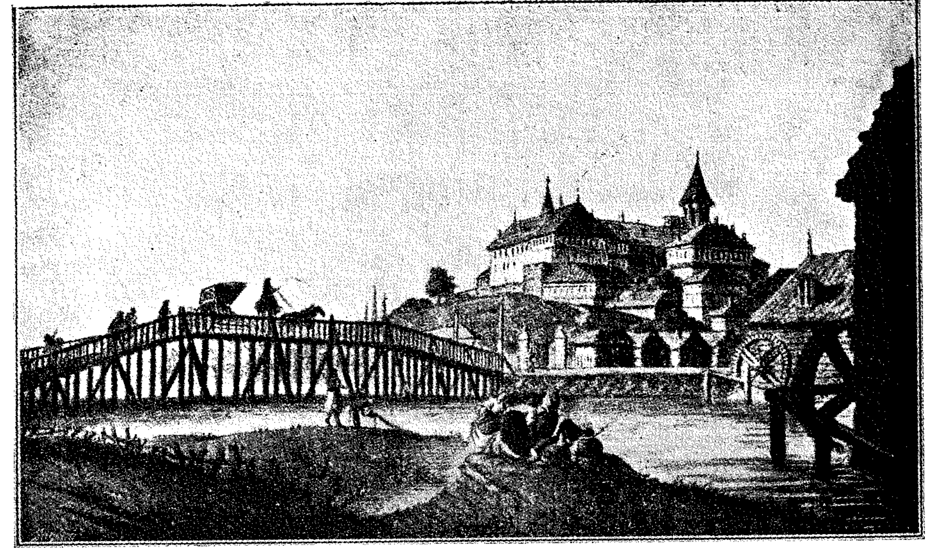
Şair Asaki
(1788 - 1869)

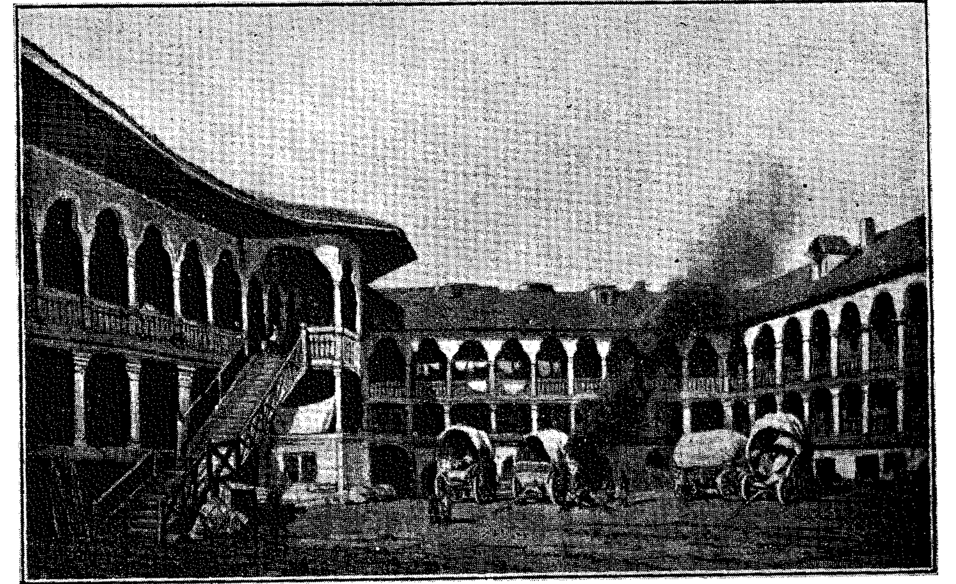
Yorgi Lazar
(1779 - 1823)

Metropolit Samuel Klein
(XVIII. asır sonları)

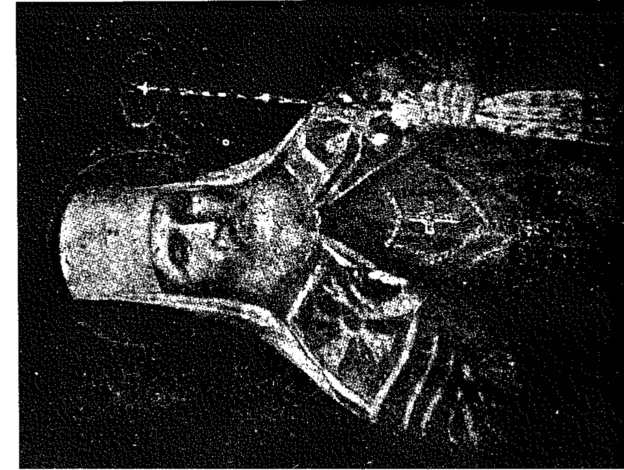
XVII. asırda Bükreşten bir manzara

XVIII. asırda Bürkreşte bir han

Sırp istiklâl hareketinin önderi
Kara Yorgi
[Georges Petrovitch]
(1766 - 1817)

Karadağ prensi episkopos
Şair Petar Petroviç
(1820 - 1867)

Voyvoda Milan
Obrenoviç
(1775 - 1810)

Yunan istiklâlini hazırlıyanlardan:

Şair Rigas
(1752-1830)

Anfimos Gazis
(1764 - 1828)

Mehitar
(1676 - 1749)
Ermenilerin fikren tenevvür ve terakkilerine çalışmak maksadı ile 1701 de İstanbulda ilk temeli atılan ve 1717 de Venedik civarında Sen-Lazar adasında yerleşen Mehitarist rahipler tarikatinin kurucusu.

Osep Argotyan
(1743 - 1891)
XVIII. asırda müstakil bir ermeni devleti kurarak eski Ermenistanı ihya için çalışan, Rusların Kafkasya ve Azerbaycanda yerleşmelerine filen hizmet eden Açmiyazin Ermeni patriklerinden biri

Tepedelenli Ali Paşa
(1741 - 1822)

Hurşit Paşa
1762 - 1822)

Zamanlarında Yunanistanda yapılmış resimleri

Vidin Valisi Pazvandoğlu Osman Ağa
(?— 1807)

Selim III.

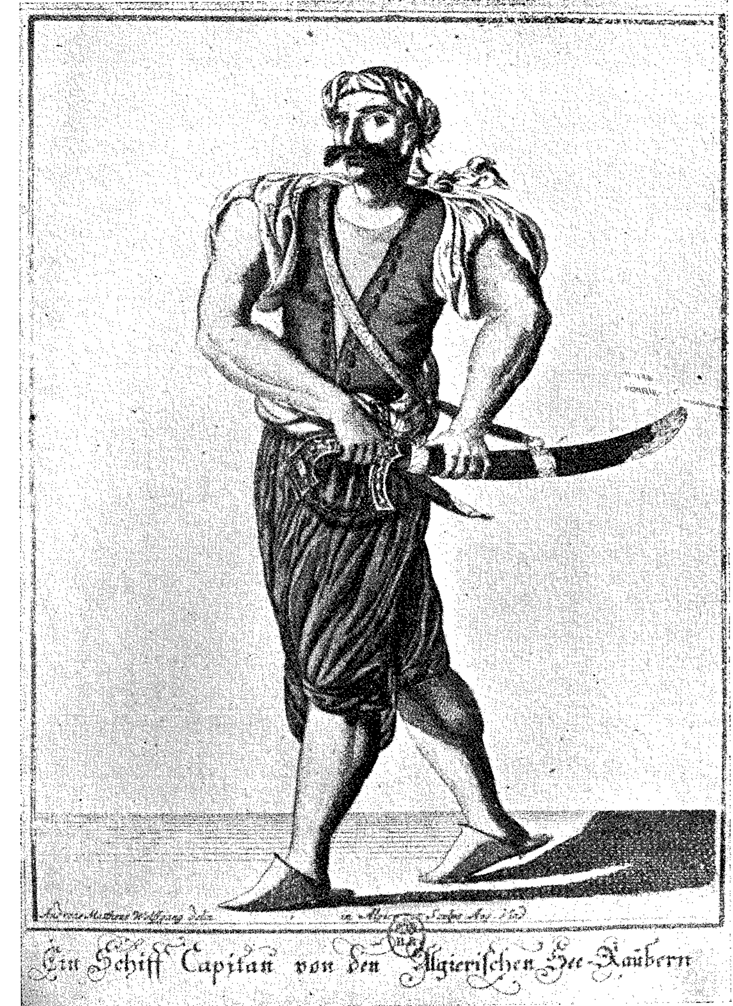
(Zamanında yapılmış gravürlerden)

X.

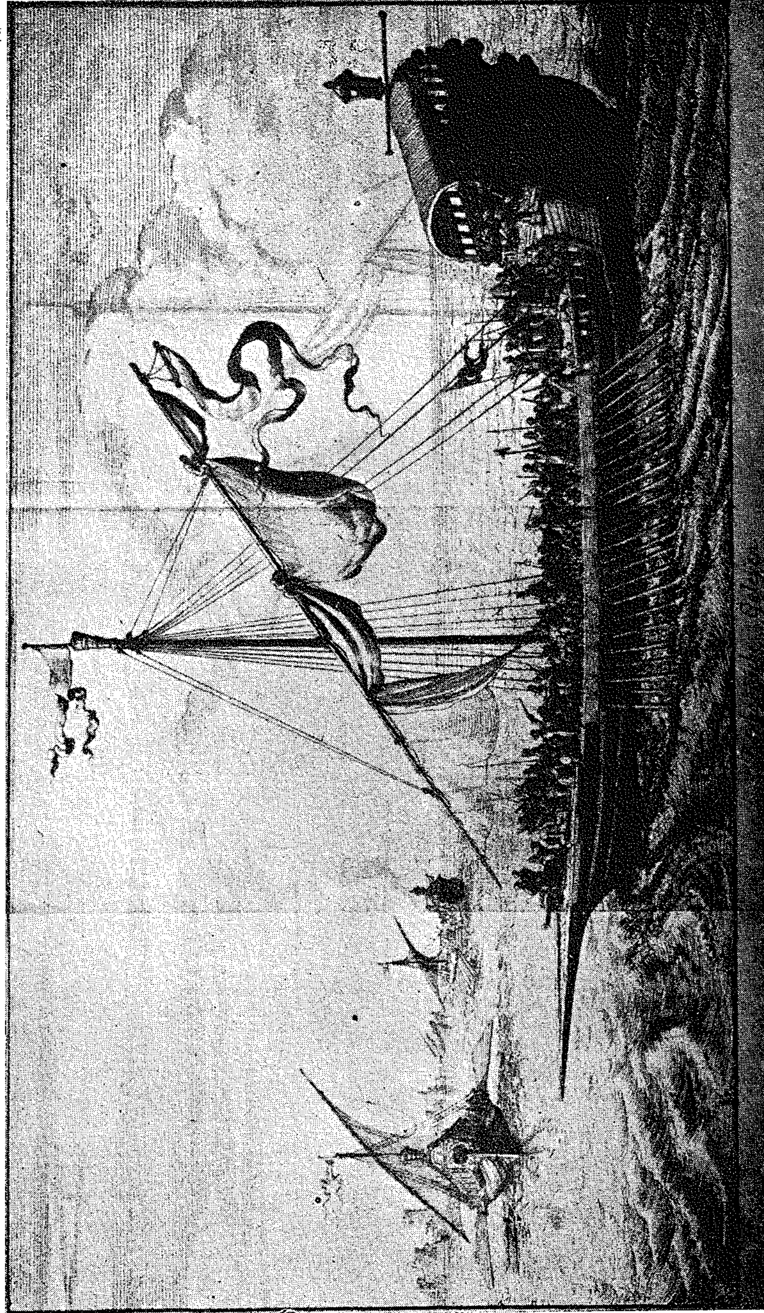

Mısır Kölemenlerinden: Murat Bey

XI

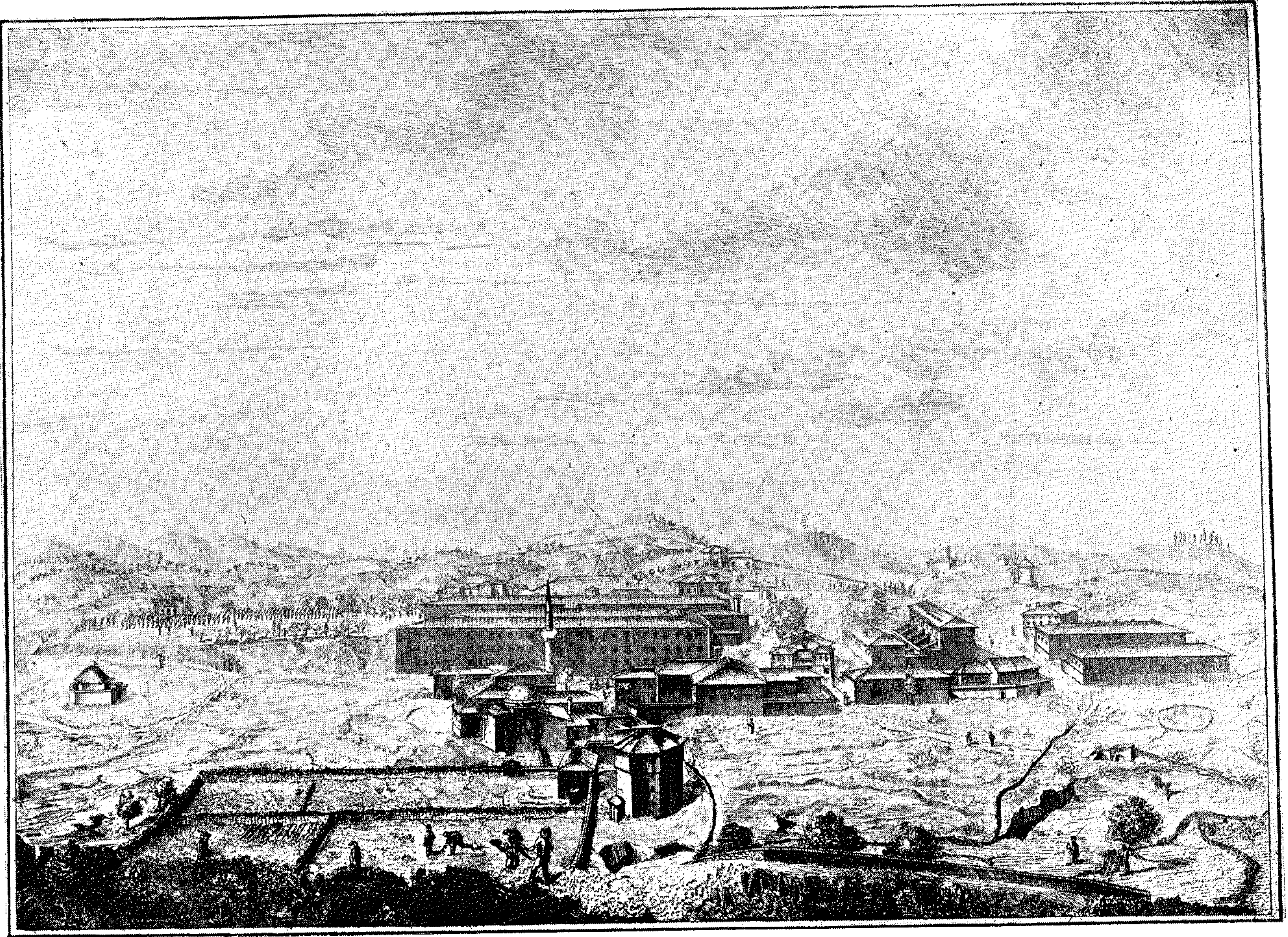
Cezayir gemicilerinden biri
(XVII. asır.)

Akdenizde bir Cezayir Kalyonu

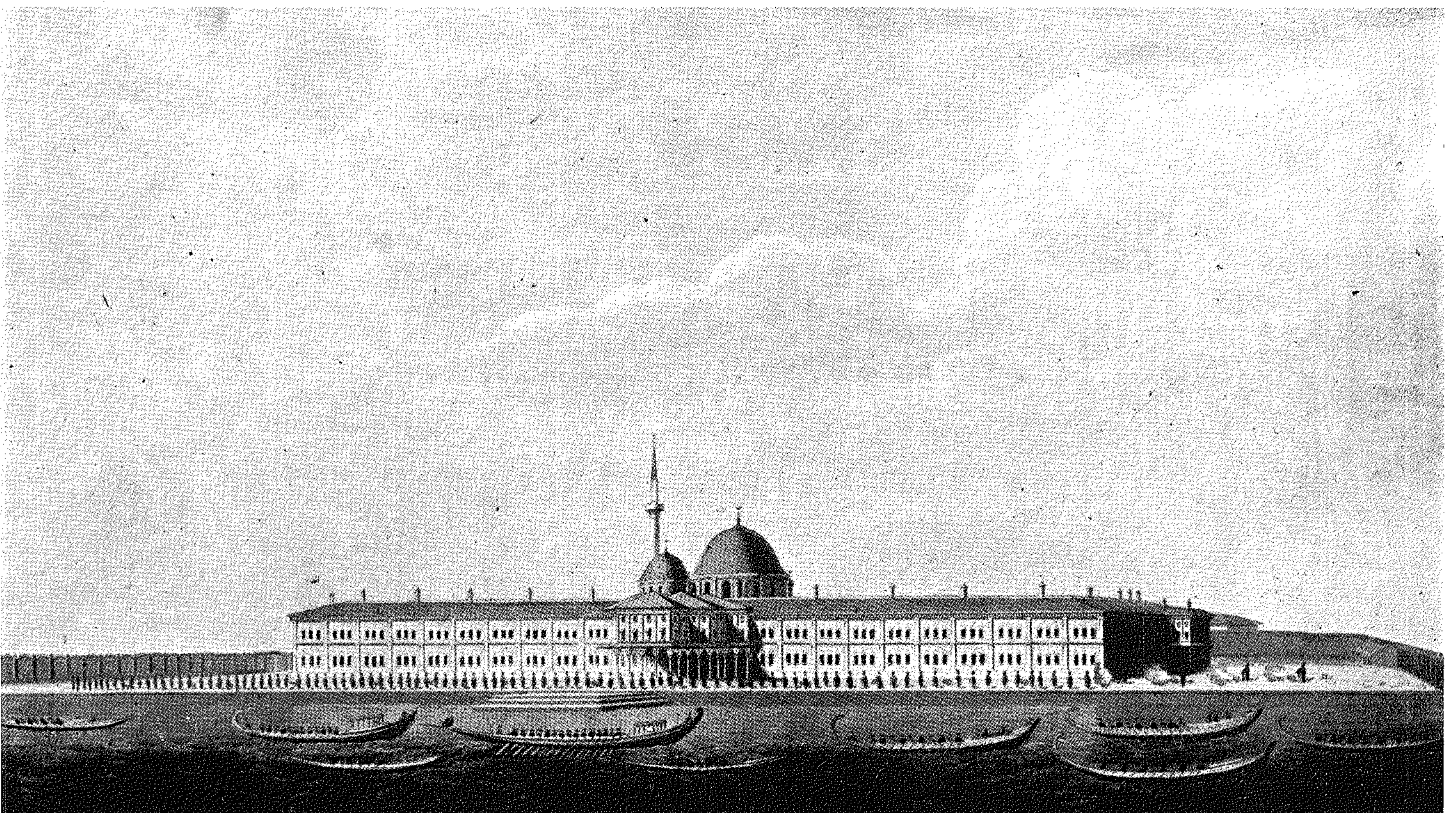

Selim III.
(Hayatı : 1761 - 1808, Hükümdarlığı : 1789 - 1807)

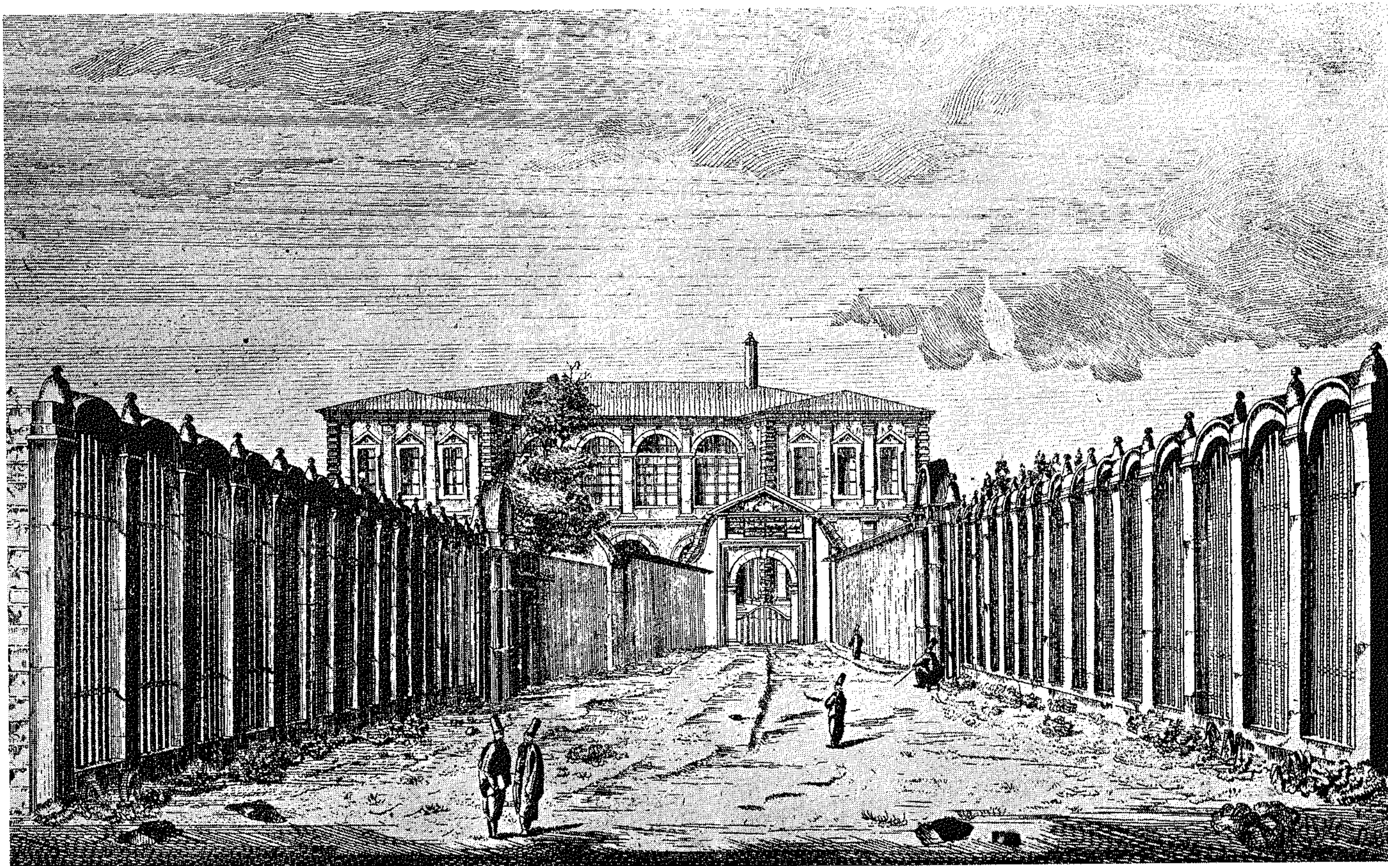
Levent çiftliğinde Nizamı cedit kışlası (1792)

(Mahmut Raif Efendinin Tableau des Nouveaux Reglemens de L'Empire Ottoman adlı eserinden)

Selim III. ün Halıcıoğlunda inşa ettirdiği kumbarhane kışlası(1792)

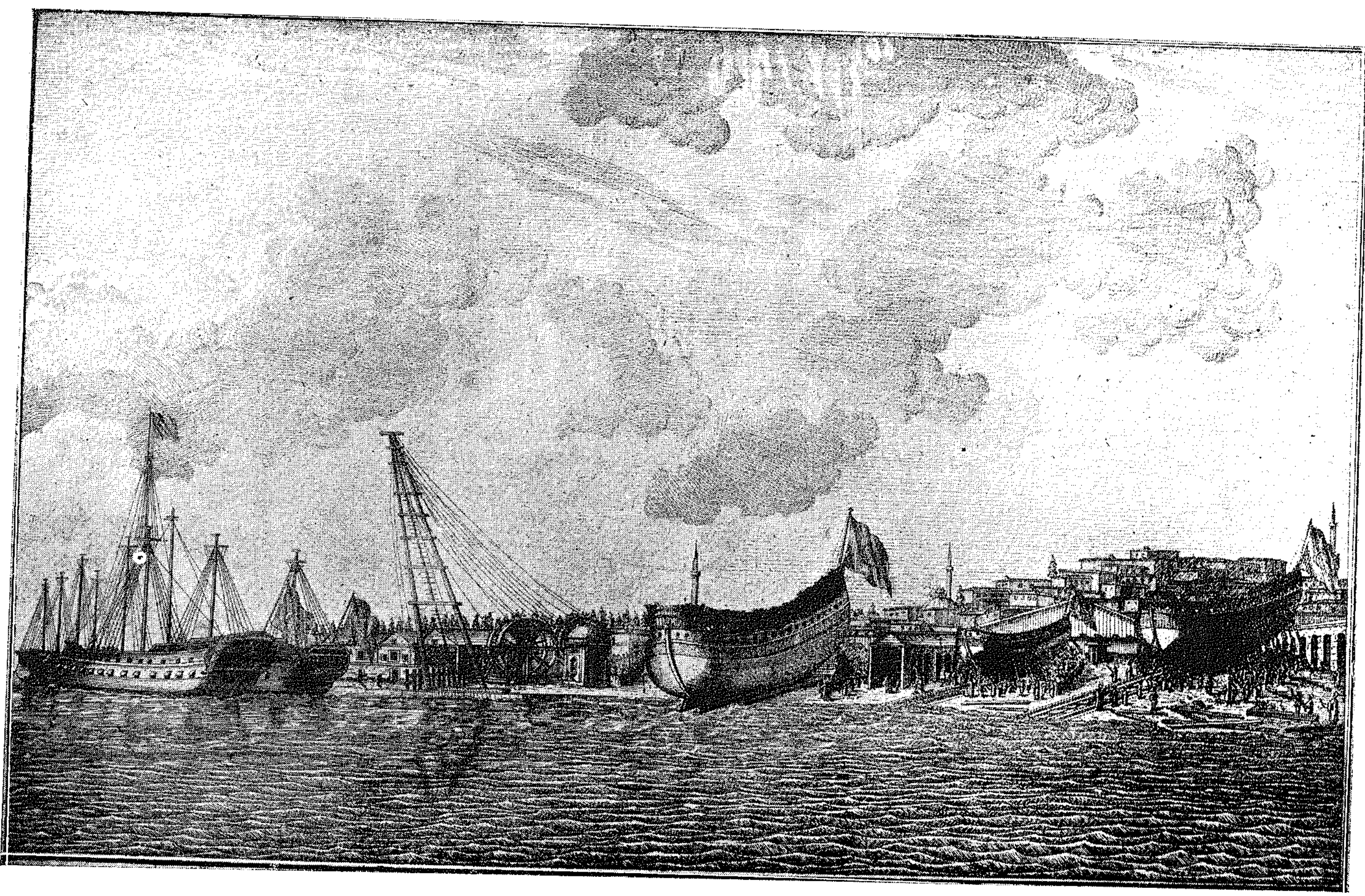
XVI.

Selim III. tarafından Halıcıoğlunda tesis edilen Mühendishanei Berrii hümayun'un binası (1795)

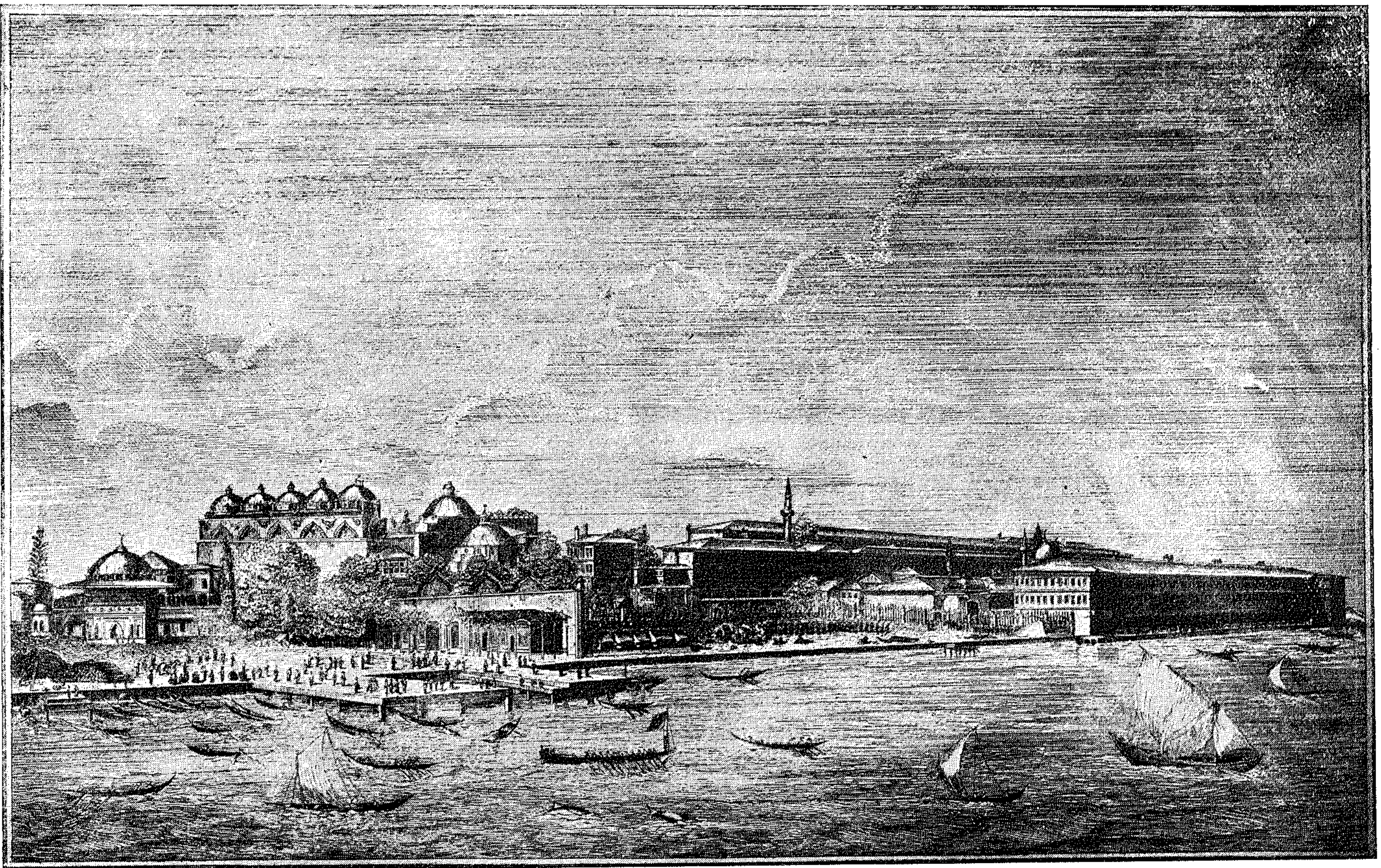
(Mahmut Raif Efendinin Tableau des Nauveaux reglemens de L'Empire Ottoman adlı eserinden)

XVII.

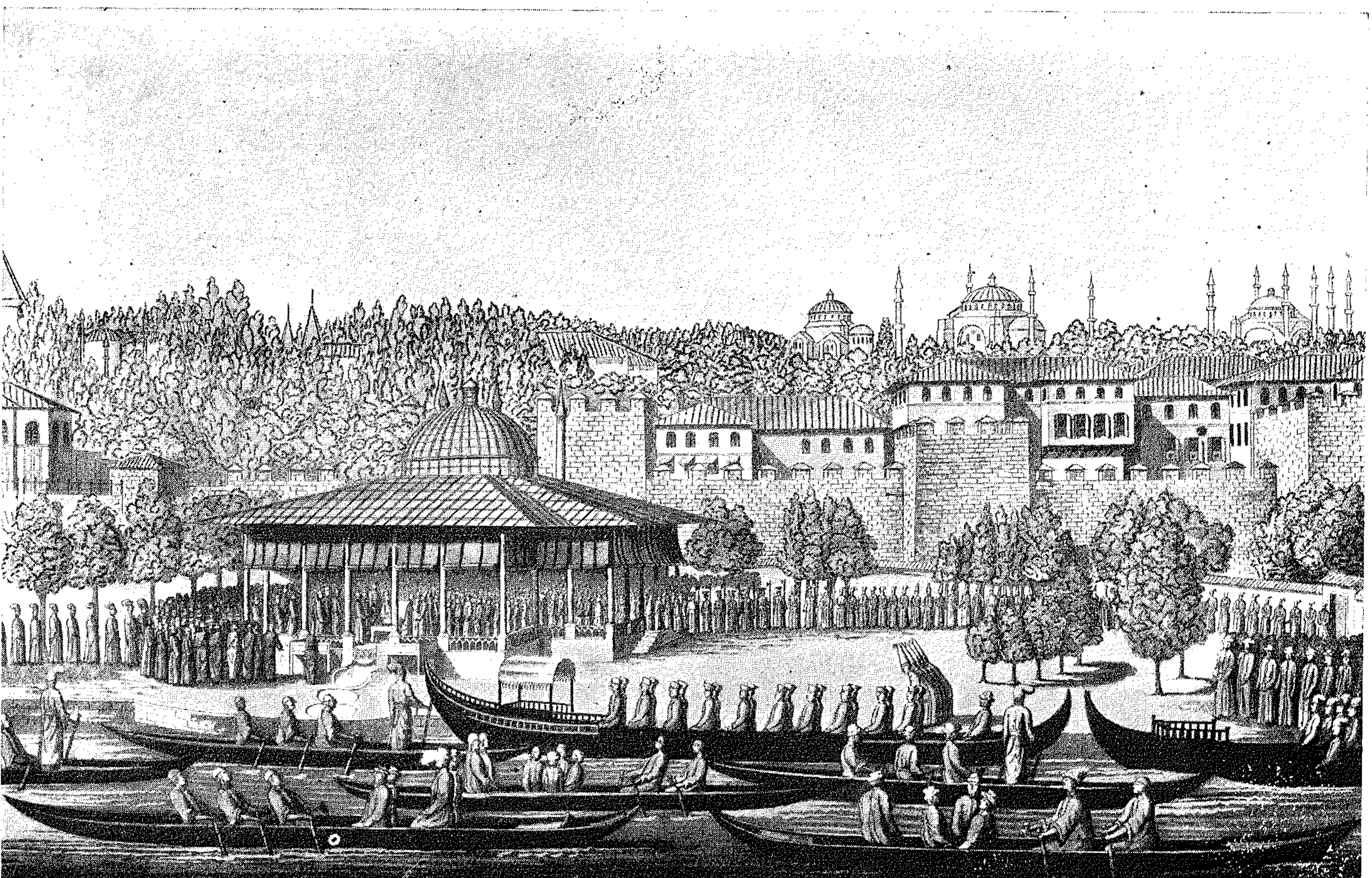
Haliç tersanesi (1792)

(Mahmut Raif Efendinin Tableau des Nouveaux renglemens de L'Empire Ottoman adlı eserinden)

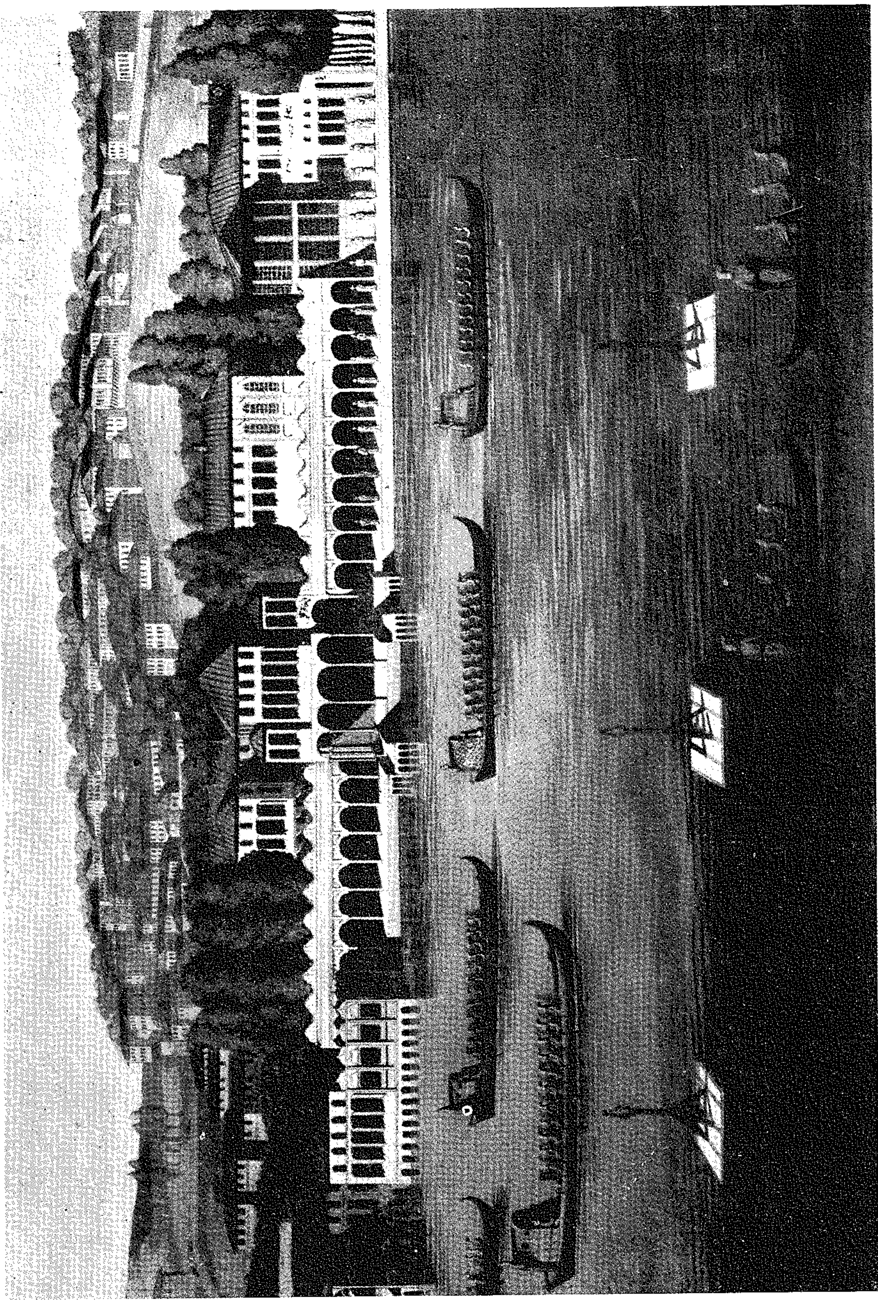

Tophane'nin denizden görünüşü (1792)

(Mahmut Raif Efendinin Tableau des Nouveaux reglemens de L'Empire Ottoman adlı eserinden)

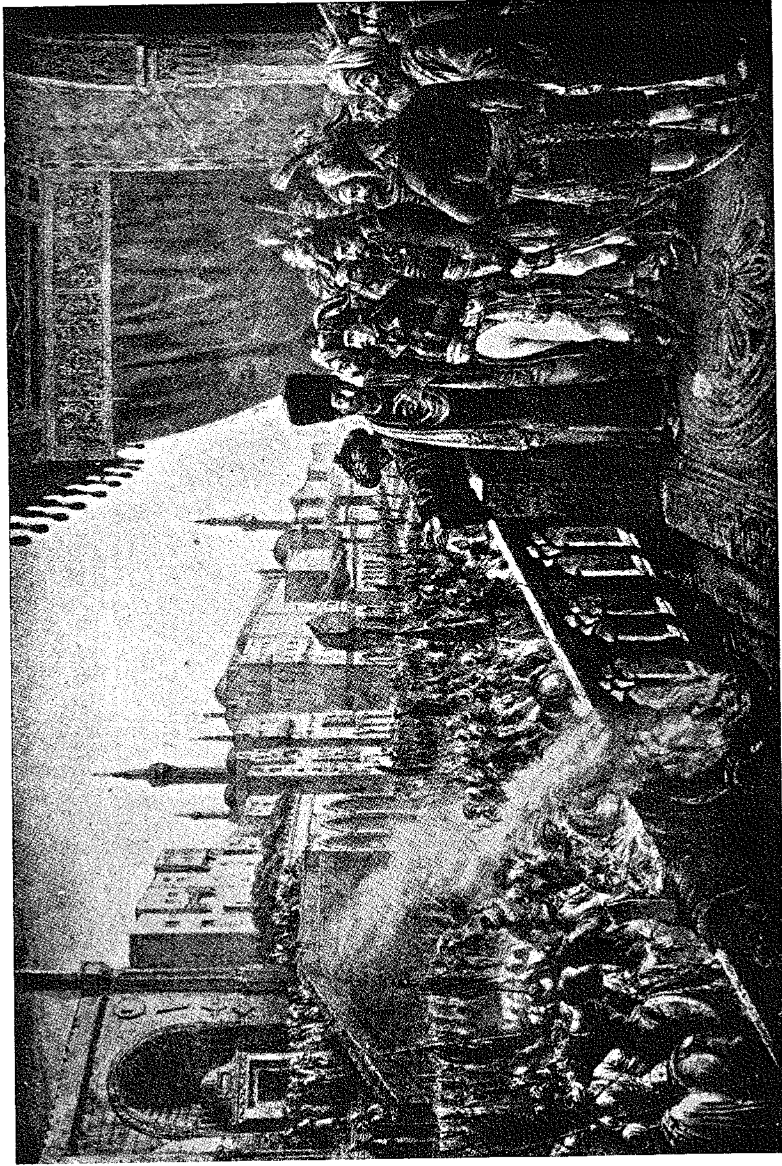
Donanma sefere çıkarken Yalı Köşkü önünda yapılan merasim

Selim III. devrinde Boğaziçi saraylarından biri

Bonapart'ın Kahireye girişi
(Raffet'nin bir gravürü)

Mısır'da Bonapart'ın önünde yapılan bir mevlut alayı
(Colin tarafından yapılmıştır)

Sarıklı ve şapkalı General Bonapart
(Zamanında yapılmış bir estamptan)

XXIV.

Bonapart Türk paşası kıyafetinde

Bonapart Mısırda yerli beylerden birine Fransız inkılâbının üç renkli kordelasını takıyor

(Zamanında yapılmış renkli gravürlerden)

XXV.

General Klèber
(1753 - 1800)

General Menou
(1750 - 1810)

Mısırda Bonapart'ın maiyetindeki Fransız kumandanlarından

(Resimler Dutertre tarafından yapılmıştır)

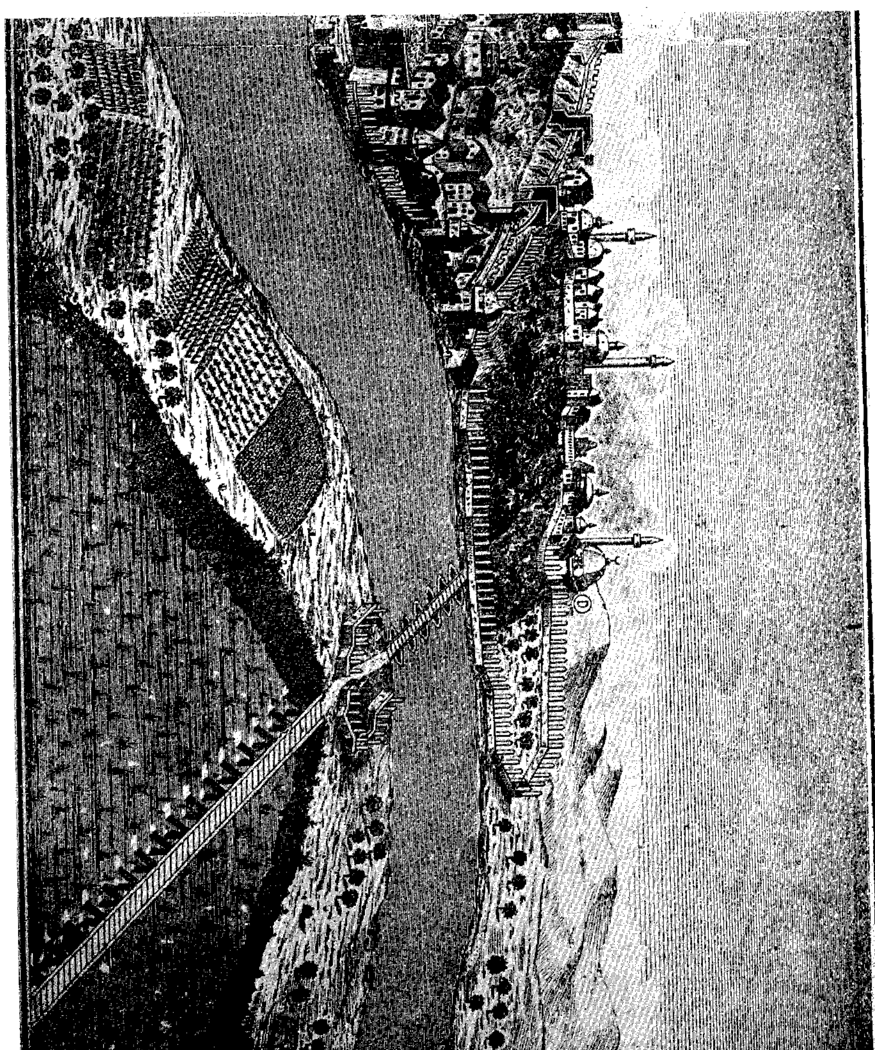

General Desaix
(1768 - 1800)
Mısırda Bonapart'ın maiyetindeki
Fransız kumandanlarından

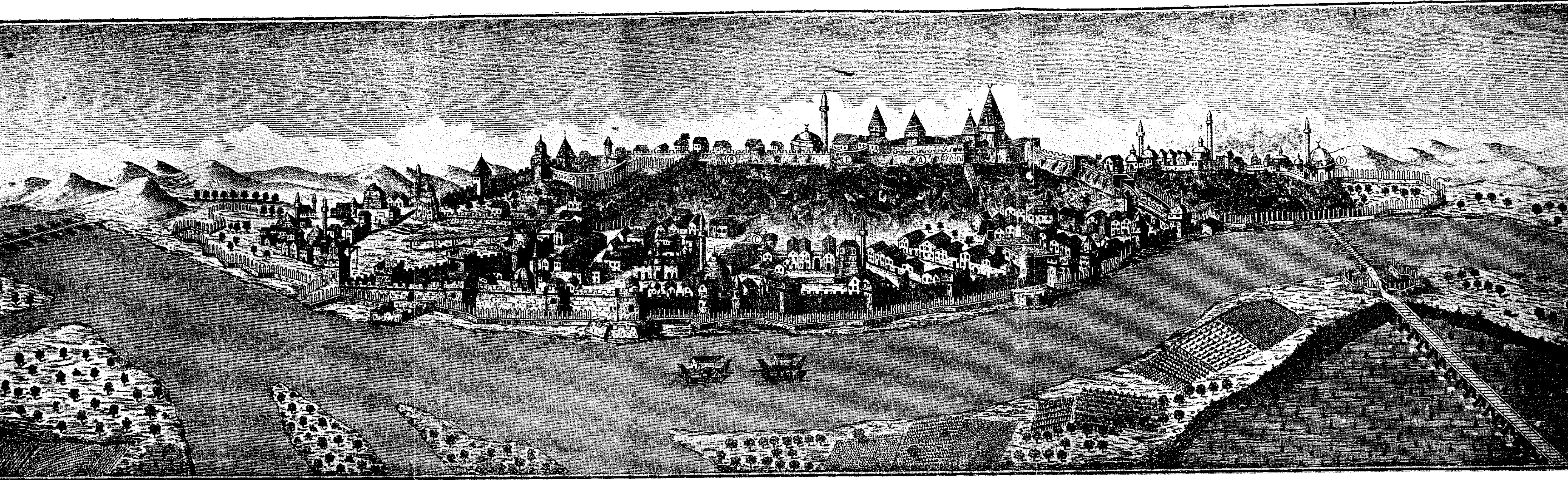

Maliyeci Poussielgue
Mısırda Bonapart'ın maiyetindeki
sivil müşavirlerden

(Dutertre tarafından yapılmıştır)

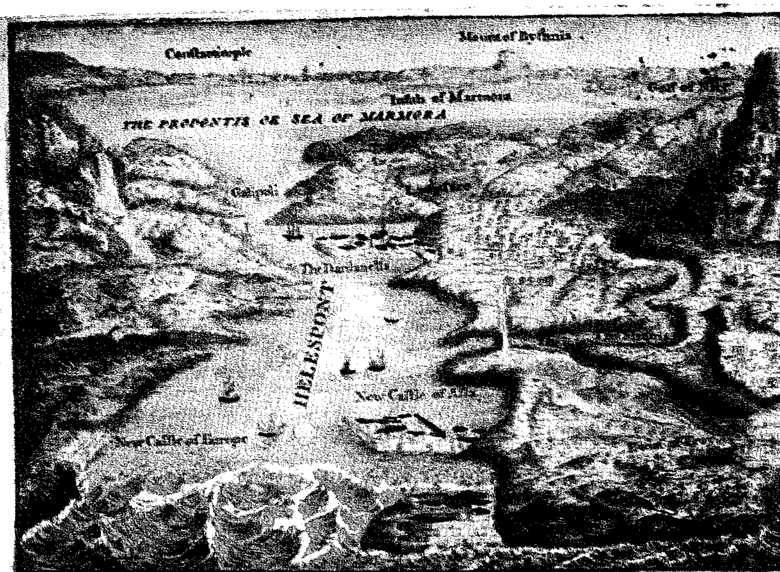

aşa kapısı

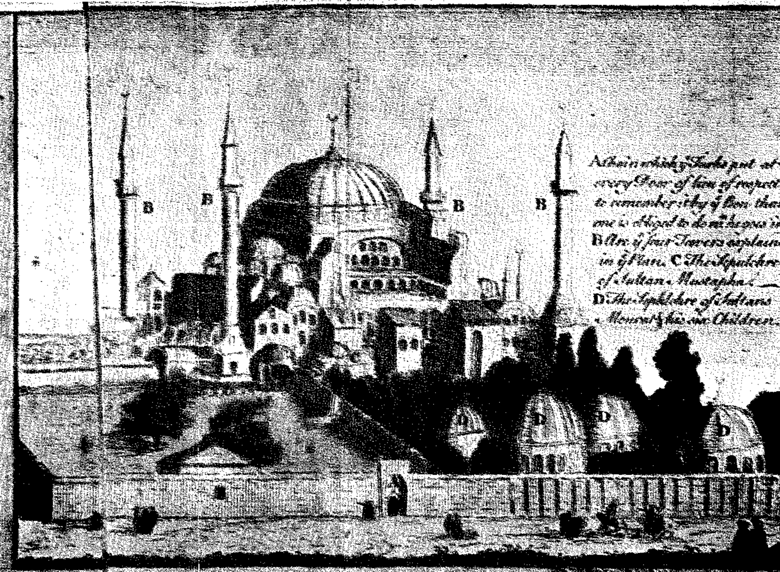

Osmanlı İdaresinde Belgrat Şehri (1788)

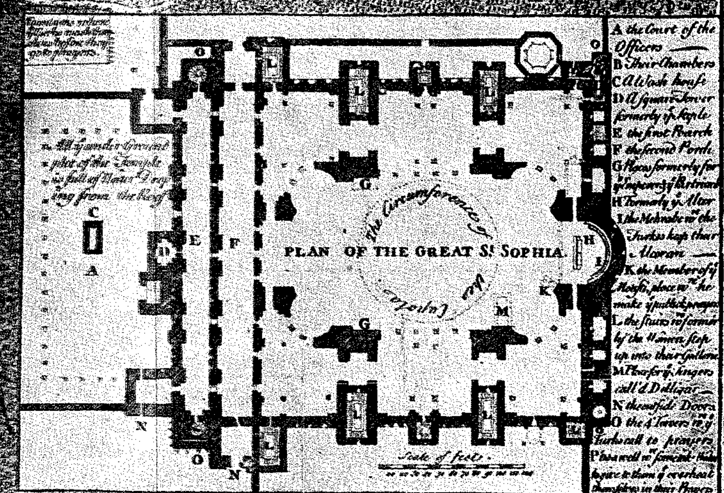
A. İç kale B. Kale C. şehrin aşağı kısımları D. Ulu cami E. Paşa kapısı

View of CONSTANTINOPLE from ye HELESPONT.

The South PROSPECT of the GREAT St. SOPHIA.

EUROPE

PONTUS

EUXINUS

OF THE BLACK SEA

PART NOW

ASIA

BOSPHORUS

OF THE PROPONTIS

GULF called CHERATIU

PLAN
DE
CONSTANTINOPLE
levé par F. Kauffer et I. B. Lechevalier.
Plan
von
Constantinopel
aufgenommen von F. Kauffer und I. B. Lechevalier.
À WEIMAR,
CANAL DE CONSTANTINOPLE
BOSPHORE DE THRACE
MER DE MARMARA
OU
PROPONTIDE
Terres labour.
Cimetière Turc
Les grands Cimetières
Scutari

CARTE DE LA TURQUIE ASIATIQUE

contenant la NATOLIE MODERNE divisée en ses Beglerbeys. &c.

TURCIA ASIATICA

exhibens

NATOLIAM MODERNAM,

in suos Beglirbegatus divisam, itemque reliquos Beglirbegatus, sive Gubernationes et Præfecturas generales, in Regionibus GEORGIÆ, ARMENIÆ, MESOPOTAMIÆ, SYRIÆ *et* ARABIÆ *sitos.*

una cum

MARI NIGRO, MARI AZOWIENSI, MARI di MARMORA, et MARI ÆGEO, atque adjacentibus Insulis, ex novissimis Subsidiis ac relationibus ad normam legitimæ Projectionis in usum belli præsentis delineata,

Impensis

HOMANNIANORUM HEREDUM,

Norimbergæ, 1771.

C. P. S. C. M.

SEPTENTRIO

OCCIDENS

ORIENS

PONTUS EUXINUS

sive

MARE NIGRUM

MARE AZOWIENSE

MARIS MEDITERRANEI PARS

MARIS CASPII PARS

IMPERII RUSSICI

Desertum Arabia Syriæ

Desertum Geziræ sive Diarbek

CARACTERUM EXPLICATIO.

Fortalitia simulque Urbes.

Urbes capitales et celebres.

Urbes communes.

CHARTE
vom
TÜRKISCHEN REICHE
IN EUROPA,
nach den neuesten astronomischen Ortsbestimmungen
entworfen und gezeichnet
von
I. C. M. REINECKE.
Neue berichtigte Ausgabe
nach dem Frieden von Bucharest den 14ᵗᵉ July 1812.
WIEN
Platten See
VENEDIG
Der Venetianische Meerbusen
SLAVONIEN
MACEDONIEN
ROMANIA
Adrianopel
Philippopel
DAS SCHWARZE MEER
Meer Marmora
NEAPEL
Alb. von Tarent
Brindisi
J. Cephalonia
J. Santa Maura
J. Zante
Salonichi
Die Cycladen
See von Candia
CANDIA
Rodos
Maassstab